

normal, cos a cos. És el que en el llenguatge de l'època es deia una "barreja", és a dir, membres d'un i un altre exèrcit situats enmig de la zona controlada per l'enemic, després d'inacabables hores de lluita.

En aquesta línia de recerca, hem pogut disposar de l'historial mèdic de l'acció de Prades, del 26 de gener de 1875. L'anàlisi constitueix un valuós document sobre les condicions més violentes dels combats. Dels 34 ferits portats a l'hospital habilitat de Cornudella, 4 havien mort, 20 s'havien curat definitivament, i 10 més estaven en procés de curació. D'aquests, però, 4 amb inutilitat absoluta. L'interessant és la valoració que fa de l'armament més comú emprat pels dos contendents. Les modernes armes de foc, sobretot el fusell Remington, produïa unes ferides de trajectòria estreta, neta, menys dolorosa i, per tant, més fàcil de curar. També eren menors les hemorràgies i les fractures en els membres. En canvi, els projectils del fusell Minié, de sistema més antic, causaven una major destrossa en els teixits, "rasgan en torno circular y perforan dilatando el tránsito". La situació provocava una contradicció aparent. Les armes modernes eren més eficaces a l'hora de matar, disparaven de més lluny i amb una freqüència més ràpida que les altres. Mataven d'una forma més "neta". Però, si només produïen una ferida, la possibilitat de guarir-se era més gran que no pas amb els antics sistemes, i no parlem dels trabucs, que causaven la mort quasi instantània a distància curta ⁽⁵⁵¹⁾.

⁵⁵¹ Memòria manuscrita de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona, armari 5, lligall 15, núm. 15.

8.2. La "guerra dels quartos".

El finançament de la guerra va ser un problema de primer ordre al llarg de tot el conflicte. Un problema que va afectar als dos contendents, encara que l'exèrcit carlí, en darrer terme, en va sortir més malparat per la carència d'un sistema continuat d'aportacions pecuniàries, sobre un territori sobrecarregat d'impostos. Calien diners per a gairebé tot: per pagar als confidentes i els guies, per a comprar armament i municions, per a pagar les despeses del vestuari, per a comprar quelcom tan necessari com espadenyas; sobretot, per a pagar als soldats i els subministraments aportats pels pobles, bagatges, pinso pels cavalls, petroli o aliments.

En aquest apartat tractarem de la "guerra dels quartos", expressió utilitzada pels mateixos protagonistes, i que indicava que, per sobre de diferències polítiques o ideològiques, la guerra s'havia convertit en una mera qüestió d'obtenció de cabals. Ho farem responent a tota una sèrie de temes que permetin una comprensió més profunda del caràcter del conflicte. El primer interrogant és saber com i d'on obtenien els carlins els seus recursos. Entrarem així de ple en les formes de violència emprades per al manteniment de les partides i dels batallons; veurem com gastaven els seus diners i per a què els feien servir. En segon lloc, resseguirem l'evolució de l'administració econòmica carlina, i les dificultats existents en aquest ram. Després posarem de relleu els problemes patits per les tropes governamentals en el manteniment del seu exèrcit. Justament, el sistema de provisions va marcar negativament la seva imatge davant de les poblacions. Per últim, ens aproparem a la repercussió econòmica de la guerra en la societat catalana, a través de l'estat de les finances municipals o el cost dels desperfectes experimentats pels transports (552).

En els capítols 3r. i 4rt., vam poder observar amb quins recursos comptaven els carlins per al seu aixecament, i quin va ser el comportament fiscal en el territori que van recórrer. Entre 1869 i 1872, la direcció conspirativa va esmerçar els diners a la compra d'armes, efectes de guerra i el compromís d'alguna plaça, projecte reiteradament fracassat. En aquells moments, els diners els van aconseguir gràcies a la col.laboració dels propietaris benestants, la noblesa carlina, els parents més o menys llunyans del pretendent, i els nuclis legitimistes europeus. Amb tot, les partides aixecades el 1872 van esgotar ràpidament les seves reserves, i van haver d'arbitrar formes alternatives d'obtenció de recursos. L'autonomia financera de les partides era

552 La relació entre els conflictes bèl·lics i la Hisenda, des de diverses perspectives a: Josep FONTANA, Ramon GARRABOU, *Guerra y Hacienda. La Hacienda del gobierno central en los años de la Guerra de la Independencia (1808-1814)*, Inst. Juan Gil-Albert, Alacant 1986; i, Arantza OTAEGUI, *Guerra y crisis de la Hacienda Local. Las ventas de bienes comunales y de propios en Guipúzcoa, 1764-1814*, Diputación Foral de Guipúzcoa, 1991.

un assumpte d'enorme importància política. En la mesura que els carlins no haguessin de "molestar als pobles" amb contribucions, la seva presència en el territori no seria tan perjudicial, ni serien vistos amb tanta animadversió. El rebuig al carlisme armat serà directament proporcional al seu grau d'exigència impositiva.

8.2.1. La fiscalitat carlina.

Un cop acabades les reserves de diner, les partides van haver de reorientar el seu sistema de finançament. A partir d'estiu de 1872, va iniciar-se un conjunt de pràctiques encaminades a l'apropiació de diner, extorsionant els propietaris benestants de signe liberal, o incautant-se de les quantitats recaptades pels funcionaris de l'administració de l'Estat. D'aquesta manera, apoderant-se de les contribucions que els pobles havien d'entregar a la hisenda liberal, no només se sostenien les partides per un temps, sinó també es danyava la recaptació global de l'Administració. En aquesta operació els carlins no van actuar sols. Van ser els mateixos pobles els que, per la seva pròpia iniciativa, van participar de l'abandó i de la incúria en les seves obligacions fiscals. Unes pràctiques que no eren ni molt menys noves. Durant la primera carlinada van esdevenir una de les formes més habituals d'obtenció de recursos, propera a la més pura delinqüència. No deixa de ser il·lustratiu que la premsa liberal barcelonina denunciés l'inici d'aquestes pràctiques com l'auguri d'una nova era de bandidatge (553).

La política de les partides i batallons carlins va anar dirigida a la paralització de l'administració local i de l'Estat. Quan el carlisme militar va ser prou fort com per imposar a les poblacions les seves ordres, l'obtenció de diners es va inserir dins d'un conjunt de mesures més àmplies, que perseguen d'impedir la recluta de quintos, i la interrupció de les comunicacions amb les autoritats liberals. En la nostra investigació hem procurat recollir de forma exhaustiva, tots aquells fets que palesen l'acció punitiva carlina. La quantificació que fem de les accions, representa sempre el mínim del que realment va succeir, producte de la dispersió i del caràcter de la documentació. Amb tot, pensem que són força orientatives.

En la Taula núm. XXV, ens fem ressò d'aquesta política. Sempre sota amenaça de perdre la vida, les partides i rondes carlines van efectuar, repetim, com a mínim, 238 segrestaments. El total de persones segrestades va superar les 1.400. Particularment en van resultar afectats els individus pertanyents a les corporacions municipals. Els carlins s'adreçaven normalment als alcaldes, secretaris, regidors,

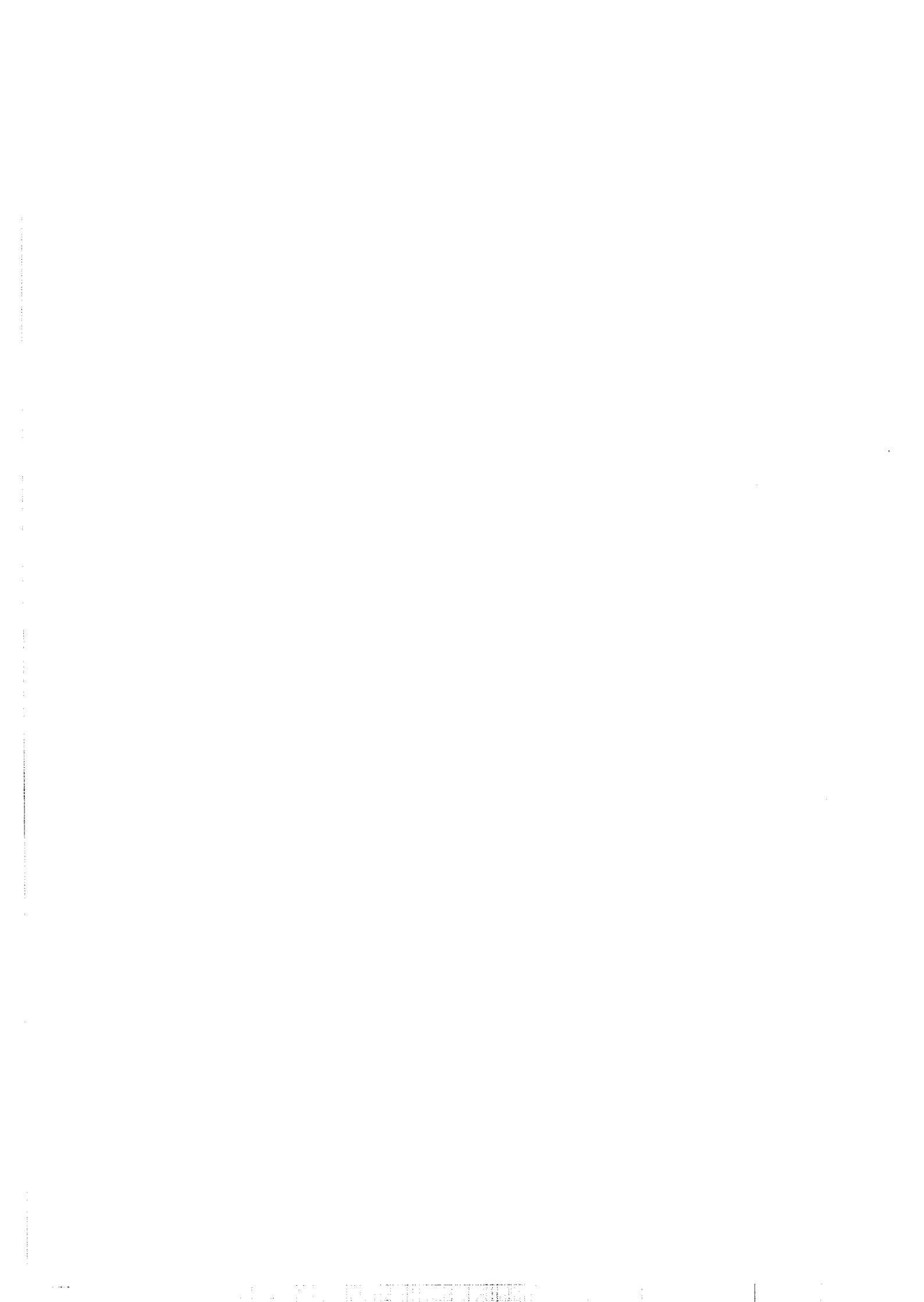
⁵⁵³ Pere ANGUERA ha posat de relleu aquest aspecte en el seu llibre *Déu, Rei i Fam...* op.cit., pàgs. 466-477. Del mateix autor, "La subversió carlina: entre la guerra i el bandidatge. Notes per a una discussió", a J.M. SOLE I SABATE (a cura de), *El carlisme com a conflicte*, Columna (Barcelona 1993), pàgs. 71-95.

TAULA N° XXV

LA GUERRA DELS "CUARTOS" : CONTRIBUCIONS I SEGRESTAMENTS CARLINS A CATALUNYA, 1872-1876.

TIPOLOGIA	N° CASOS
Alcaldes segrestats	67
Membres de l'Administració Municipal segrestats	217
Individus segrestats	1178
Total segrestats	1462
N° de poblacions afectades per segrestaments	192
N° de segrestaments realitzats	238

Font: Elaboració pròpia

fiscals, jutges de primera instància, administradors de rendes, i principals contribuents d'ideologia liberal. El nombre d'alcaldes segrestats va ser de 67, tot i que aquesta xifra podria haver estat encara més gran, si una part d'aquests no s'hagués amagat (vegeu l'apèndix núm. X).

Tan sols per esmentar els alcaldes de les localitats més significatives, van ser segrestats els de Manresa, Igualada, Granollers, Sant Feliu de Llobregat, Banyoles, la Bisbal d'Empordà, Flix, Constantí, la Seu d'Urgell i, al costat de Barcelona, Gràcia, Badalona, Sant Gervasi i Sant Andreu del Palomar. Tres alcaldes van ser afusellats: els d'Argelaguer (Garrotxa), Poboleda (Priorat), i Calders (Bages). I cinc més "posats en capella": el de Sant Jordi Desvalls i Sant Martí Vell (Gironès), Vallbona d'Anoia, Saldes (Berguedà), i Roda de Ter (Osona). D'entre la resta de representants de l'Estat, destacaríem el segrestament dels jutges del Vendrell, Mataró, Granollers i Santa Coloma de Farners.

Val a dir que moltes poblacions van patir el rapte d'autoritats o de grans contribuents reiteradament, més d'una vegada. Manresa, Calella, Reus i Cornudella, van rebre la visita dels segrestadors tres cops; més acusat va ser el cas de Montblanc, i el de la Selva del Camp (Baix Camp), amb un total de quatre i sis raptos, respectivament. Seguint amb aquesta enumeració descriptiva, però molt alligadora sobre la gran dimensió del fenomen, unes 36 poblacions van resultar en dues ocasions perjudicades per les exigències carlines: en destaquen els casos de Rubí, Terrassa, Sant Cugat del Vallès, Sarrià de Ter, Figueres, La Jonquera, Palafrugell i Palamós.

Algunes de les accions van ser realment espectaculars, com el segrestament dels membres de tot un ajuntament en ple, al costat d'altres personalitats del municipi. Ens referim al segrest comès per Joan Castell a Igualada, l'abril de 1872, al principi de la guerra, quan va sorprendre el Consistori. El mateix va passar el maig del 1873 a Mataró, on es van endur unes 40 persones, entre elles fabricants i propietaris, els secretaris del jutjat i de l'ajuntament, el jutge de primera instància i l'algutzir. Tal vegada, però, el rapte més notable va ser el perpetrat a Granollers, després de l'entrada carlina el gener de 1875. En aquella ocasió, van emportar-se 33 hostatges, que van estar en les seves mans des del 17 de gener al 7 de febrer, caminant per les muntanyes del Moianès, el Lluçanés i el Bisaura. Entre els raptats, s'hi trobaven l'alcalde, Pere Maspons, 3 regidors, el tinent d'alcalde, el promotor fiscal, i propietaris liberals solvents. Dies després de ser alliberats, el mateix alcalde acompanyat d'una petita comissió, va viatjar a Ripoll per pagar la quantitat de 25.000 pessetes de contribució extraordinària, i 10.000 pessetes més per l'ordinària. No cal dir que colpeix de veure un ajuntament de la importància del de Granollers, obeir als carlins i dos mesos després de ser restaurat Alfons XIIè ! (554).

⁵⁵⁴ Hi ha un text mecanografiat del mateix Maspons, a l'Hemeroteca Municipal de Granollers, febrer de 1875, 30 pàgs. Al respecte, vegeu Josep Ma. FARNES I SARAROLS, "L'assalt de Granollers pels carlins", a *Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers. Ponències* (Granollers 1984), pàgs.

Un cas particular mereix la pena de ser ressenyat. Es el de Carles Bosch de la Trinxeria, tinent d'alcalde a la Jonquera (Alt Empordà), a principi de 1875. Aquest personatge va explicar anys més tard les peripècies que va passar en ser segrestat, i ens va deixar constància de les seves vivències fins que, en pagar escrupulosament, va ser deixat en llibertat. El segrest es va consumir la nit del 28 de maig. Acompanyat de l'alcalde i un propietari amic, van ser portats per una ronda carlina per camins poc transitats i un rosari de poblets de l'Empordà i la Garrotxa. Arribats a Mieres, seu d'una de les intendències carlines, només van haver d'esperar que portessin des de la Jonquera els 200 duros de multa i van ser alliberats.

És molt reveladora la percepció que tenia Bosch de la Trinxeria de la fiscalitat carlina. Els pobles pagaven les seves contribucions als carlins, ens diu, com si es tractés d'un govern constituït: "Els recaptadors lliuraven per cada trimestre rebudes talonàries amb la mateixa regularitat que les del Banc". En les localitats allunyades de la seva influència, es presentava de nit la ronda, es convocava l'ajuntament, i tot seguit es feia una crida perquè tothom anés a pagar, si us plau per força. Als morosos se'ls emportaven a can Reixac, de Mieres, o a Camprodon. Gairebé sempre, l'endemà de la visita carlina venia la tropa del govern, exigint també la tributació. La seva reacció, en veure escurades les butxaques dels pagesos, consistia a detenir als ajuntaments i tancar-los al castell de Figueres. La impressió era que el pols d'aquesta guerra es movia a cops de contribució, més que no pas de batalla (Gràfic núm. XI). Una mena de "vasta societat anònima que tenia per objecte recollir tot el diner possible", apuntà l'autor. En aquest sentit, un hostaler amb qui parlà Bosch li va comentar: "Veuen, aquesta guerra és només qüestió de "quartos". Els carlins fan com el govern de Madrid, han espremut el país de tal manera que l'han deixat com una llimona sense suc. Ara que s'han acabat els "quartos", s'acabarà la guerra, amb la diferència que els diners dels uns hauran passat a les butxaques dels altres..." (555).

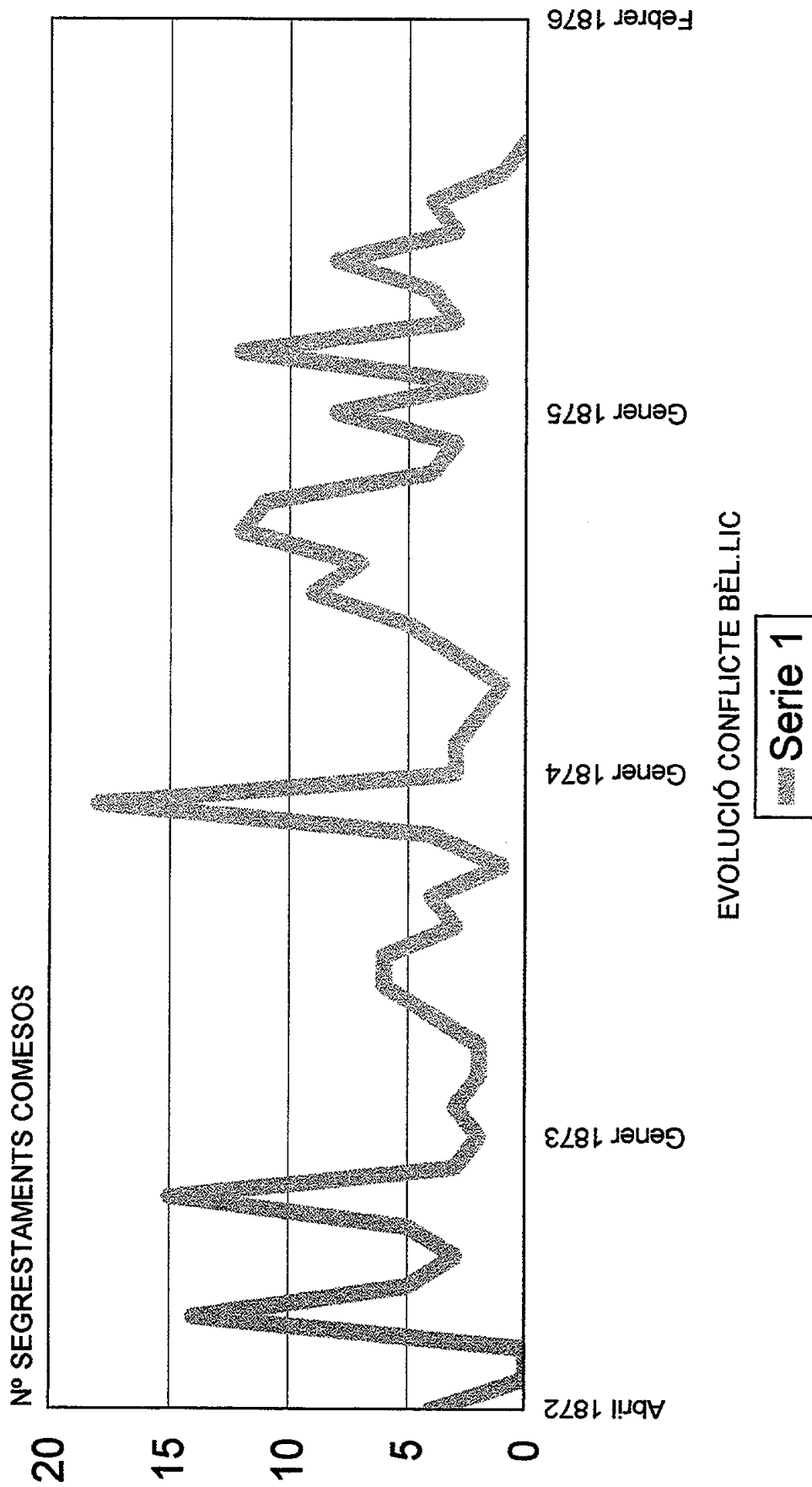
El total de poblacions afectades per segrestaments va ser el de 192, incloent tant les que tenien la categoria de municipis com els pobles i agregats més petits. Fent un càlcul aproximat, pensem que una sisena part de les localitats catalanes van patir les conseqüències d'aquestes pràctiques. Això sense afegir aquelles altres que van estar bloquejades, que van suportar la violència fiscal sense necessitat de

127-145. Es tracta d'un treball exhaustiu i detallat de les peripècies i del calvari dels segrestats.

⁵⁵⁵ Vegeu, *Records d'un Excursionista*, Biblioteca Selecta, Barcelona 1978, el capítol titulat "Una excursió forçosa. De la Jonquera a Mieras", pàgs. 256-283. El llibre va ser publicat originàriament el 1887. L'autor (Prats de Molló, 1831 - la Jonquera, 1897), era fill de rics propietaris de la contrada, originaris de la petita noblesa pirinenca. Practicà l'excursionisme i l'escriptura d'obres costumistes. Publicà també una obra d'ambient carlí, *Lena* (1894), reeditada per Els Llibres del Tint, Banyoles 1991. Pel que fa al context bèl·lic a la població, vegeu l'article d'Albert COMPTE i Enric JUAN, "La darrera guerra carlina a la Jonquera. El "foc" del 6 d'octubre de 1873", a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 16 (1983) pàgs. 187-227.

GRÀFIC Nº XI

LA GUERRA DELS "CUARTOS" : CONTRIBUCIONS I SEGRESTAMENTS CARLINS A CATALUNYA, 1872-1876

Font: Elaboració pròpia

segrests, i van sofrir l'acció dels combats en el seu terme. Pel que fa a la dimensió territorial d'aquest fenomen, en el Mapa núm. XIII indiquem les comarques més perjudicades. De sud a nord, sobresurten les del Priorat (13 pobles), el Baix Camp (8), l'Alt Camp (10), l'Alt Penedès (9), el Vallès Occidental i l'Oriental (23 pobles en total), el Barcelonès (6), el Maresme (9), el Baix Empordà (8), i l'Alt Empordà (30). D'entre totes aquestes, la comarca on es van segrestar més alcaldes va ser la del Vallès Occidental, uns 8: és el cas dels pobles de Ripollet, Rubí, Sant Quirze, Matadepera, Sant Pere de Terrassa, Vacarisses, Ullastrell i Sant Cugat.

En el fons, el mapa no només ens mostra la intensitat de la violència carlina en matèria fiscal, sinó que també és una representació del refús al carlisme. Com si es tractés d'una fotografia en negatiu, els segrestaments ens ensenyen quines van ser les poblacions més oposades a la política fiscal carlina. Les motivacions eren diverses. D'una banda, algunes d'elles es podien sentir suficientment protegits darrera les fortificacions. Una altra raó podria ser la tradició liberal dels veïns i de les seves milícies. Tal vegada, però, podria correspondre a una decisió conjuntural, com la descrita anteriorment a la Jonquera. Hores abans del segrest, el Consistori s'havia reunit en ple, i havia decidit no pagar perquè el país estava infestat de columnes de tropa, i pensaven que el carlisme, ja desmoralitzat, els deixaria respirar tranquils.

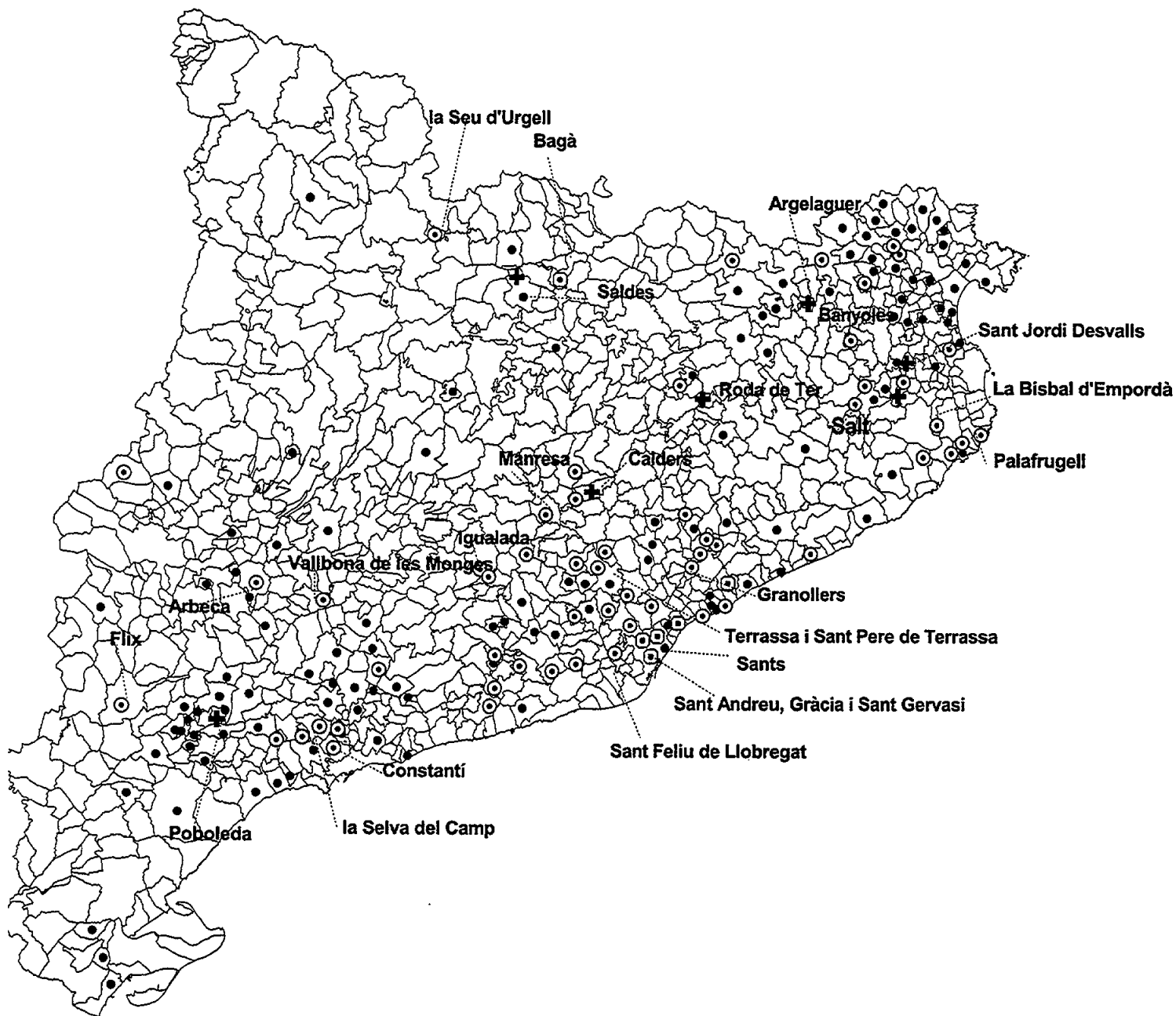
Una altra pregunta pertinent es deriva del plantejament següent. ¿Encara que els segrestaments es realitzessin en comarques on el carlisme no dominava clarament, vol dir això que en la resta del territori els pobles pagaven per pròpia iniciativa? Som lluny de poder oferir una visió més ajustada a la realitat sobre el grau d'efectivitat de la fiscalitat carlina, perquè aquest és un problema que està lligat a factors molts d'ells d'ordre polític. Depèn de l'evolució dels efectius carlins i de les necessitats creixents del seu exèrcit. Així mateix, ens caldria conèixer l'organització fiscal carlina, i l'eficàcia variable de la seva acció al llarg de la guerra. Hauríem de sumar-hi també aquells altres impactes econòmics que no es mesuren tan sols amb els rebuts de la contribució, sinó amb l'aprovisionament de queviures, mercaderies i serveis en els pobles. Altres despeses com ara bagatges, allotjaments, el cost dels correus i les obres de fortificació, van tenir igualment un pes important en l'impacte econòmic del conflicte. Encara que, aquests últims van ser més utilitzats per les tropes del govern, que no pas pels batallons carlins.

Els combatents carlins tenien com a sou base 8 rals, dues pessetes. Provisionalment, abans de l'aixecament de 1872, s'havien donat unes instruccions adreçades als comandants militars de cada província, on la retribució diària dels soldats estava fixada en 6 rals, espadenyes i vestuari a part. Malgrat això, el sou va ser de 8 rals des del principi de la guerra. Precisament, la lletra d'una cançó apareguda aquells anys es recreava en el poder d'atracció que tenia la paga, fos quin fos el color polític del combatent. Començava dient així: "Savalls sortí de França, n'és per mando del rei; fa creure an els pagesos que es mudaran les lleis". Tot seguit descrivia una escena en la qual Savalls s'adreçava a un consell de dirigents, i els hi

LA GUERRA DELS "CUARTOS". VIOLÈNCIA, PODER LOCAL I CONTRIBUCIONS, 1872-1876

Mapa núm. XIII

- Segrests comessos pels carlins
- ⊙ Segrest de l'alcalde i/o l'ajuntament
- ✚ Alcalde afusellat o "en capella"

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

deia: "Dareu dues pessetes per qui serà al convit; sigui blanc, sigui negre, no us mireu el color, qui vindrà a vostres files mai no hayrà set traïdor" (556).

La importància d'aquestes pagues està vinculada a un fet d'enorme transcendència, és a dir, que a Catalunya l'exèrcit carlí no es "racionava", tal i com ho feien les tropes governamentals. Els tesorers de cada partida i els delegats d'hisenda tan sols s'encarregaven d'obtenir el diner necessari per a pagar als voluntaris. Aquests, amb els diners, es mantenien, menjaven i, a cops, també es vestien. En canvi, les columnes de la tropa del govern, o els destacaments acarsenats, disposaven d'una caixa des d'on se centralitzaven els pagaments dels sous dels soldats, uns 6 rals per a cada individu. En arribar a un poble, a més de buscar allotjament, les tropes menjaven la ració de ranxo que es pagava amb l'efectiu disponible a la caixa, si és que en guardava líquid, o amb rebuts reintegrables a les seus dels governs militars.

De la fragilitat del sistema carlí, se'n va fer ressò l'escriptor militar Francisco Hernando i María de las Nieves de Borbón. Per al primer, aquesta normativa va impossibilitar el creixement d'efectius carlins, que mai no van poder passar de 10.000. L'autor va qualificar d'error greu donar dues pessetes diàries, perquè una vegada acostumats els voluntaris no van voler admetre una variació del procediment. Quan no hi havia diners es produïen conflictes i motins, i quan el tenien propiciava l'ociositat en els pobles i en la reraguarda. Tot i les victòries, sempre mancava diner per a mantenir l'exèrcit de Catalunya (557). D'acord amb aquesta visió, María de las Nieves va descriure als voluntaris carlins com una mena de treballadors de la guerra a temps parcial. Les grans dificultats pecuniàries amb les quals es van enfrontar els infants, els obligaven a "dejarles ir por unos días a sus casas, hasta que se contaba otra vez con algo para darles" (558).

L'escassetat de recursos va ser una constant al llarg de tota la guerra. Ja vam veure com va fer trontollar el 1874 i 1875, la moral i la disciplina carlines. Fins i tot, una persona tan poc simpàtica de Savalls com la mateixa María de las Nieves, va adonar-se que el desordre econòmic del cabdill gironí no era suficient per a explicar la manca general de recursos. Era extremadament complicat poder formular un pressupost aproximatiu d'ingressos i de despeses, perquè el nombre de voluntaris

⁵⁵⁶ La cançó la va recollir el cantaire Joan Comaplà i Gelis "Sabas", de 29 anys, nascut a Les Preses (Garrotxa). L'aprengué de sentir-la a cantar a la gent del seu poble. Canço recollida en la missió de recerca de Tomàs Llongueres, el 1924, dins de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Materials*, vol. III, Barcelona 1929, pàgs. 260-261.

⁵⁵⁷ Les suggerents opinions de l'autor, Francisco HERNANDO, *La campaña carlista...*op.cit., pàgs. 226-227.

⁵⁵⁸ María de las Nieves DE BORBON, *Mis Memorias sobre nuestra campaña...*op.cit., vol. I, pàg. 253.

variava constantment. No deixa de ser simptomàtic que el germà del pretendent, Alfonso de Borbón, va recomanar la rebaixa dels sous de 8 a 6 rals. Més valia, deia, cobrar menys però regularment, perquè els voluntaris de seguida gastaven el que tenien i es quedaven sense res ⁽⁵⁵⁹⁾.

Un relat escrit anys després del conflicte per Pere Aldavert, descriu molt bé què podia fer un voluntari carlí amb les dues pessetes, i les repercussions que podia comportar una rebaixa del sou. Amb 8 rals n'hi havia per menjar i per beure, per comprar les espadenyas que s'esgarraven els dies de pluja, "y per tants plats de fruyta com volguessin al passar pels pobles. Perque de cada plat no'n feyan pagar més que un cuarto (...). ¡ Duas pessetas ! No'ls ne dono tant de mérit als carlins de no torsar lo coll a cap pollastre. Ab una pesseta de paga, la hauria volguda veure la seva moral (...) Ab una pesseta de paga y tenintse de pagar lo vestuari y las espadenyas. Llavoras ho haurían vist si pujavan a las figueras o compravan una platada de figas per un cuarto". Per l'autor el mèrit era molt petit, ja que la paga dels carlins era de les bones. Comparats amb els valencians, diu Pere Aldavert, que cobraven una pesseta (en realitat foren 6 rals), els carlins catalans podien subsistir sense problemes quan cobraven. En canvi, "que parlin las voras de las carreteras després d'haverhi passat aquell vol de llagosta que vingué de València (...)" Tanmateix, com bé ens fa pensar l'autor, la paga sempre seria curta per aquell que no fos del país "y trobi arreu caras surrudas y no sàpiga 'l preu de res. Dolenta, encare que fos d'un duro cada dia, tenint de trepitjar terra enemiga que se li ensorra sota 'ls peus". Una raó més, doncs, que ens explica perquè els carlins no volien lluitar lluny de la comarca que coneixien ⁽⁵⁶⁰⁾.

L'organització de les contribucions al principi de la guerra va quedar en mans de cada cap de partida. L'ordenança militar va trigar d'implantar-se; no va ser fins el mes de juny de 1874 quan aparegueren ordres tendents a què el capità caixer de cada batalló fos l'encarregat d'administrar els diners. Sens dubte, l'administració era l'estómac dels combatents. La documentació interna de les partides és altament il·lustrativa de la mena de prioritats d'aquests cossos. Així, en els papers incautats a una partida a Carme (Anoia), hi predominaven els oficis adreçats als pobles de la comarca exigint contribucions, uns quants nomenaments de Miquel Borràs datats des de 1837, ordres del comandant general de la província, i cartes d'algun agent carlí a Barcelona. Al seu temps, l'octubre de 1874 va ser agafada la documentació i efectes del batalló de zuaus. A més de farmacioles i papers de la música del cos, portaven una sèrie de llibres com ara un manual del caporal i sergent, les antigues ordenances

⁵⁵⁹ *Ibidem...op.cit.*, vol. II, pàg. 196. El projecte es va iniciar però, en la pràctica, es va continuar cobrant els 8 rals, això sí, cada vegada més espaiadament. La carta era del 3 de gener de 1874 i estava adreçada a Rafael Tristany.

⁵⁶⁰ L'extraordinària descripció de Pere Aldavert, *Dels anys de la faccia...op.cit.*, pàgs. 257-259.

de l'exèrcit espanyol, el llibre de la tàctica de cavalleria i d'infanteria, una gramàtica hispano-llatina, i lligalls d'impresos en blanc del factor de provisions, paper segellat del batalló, passaports en blanc, etc. Per últim, ja a les darreries de la guerra, la desfeta de la partida de Socas, a la muntanya de Sant Pol de Mar, va deixar al descobert "varios papeles del registro del bautismo del pueblo de Pineda, los libros talonarios de contribuciones industrial y territorial de Calella, y listas de contribuyentes del pueblo de Pineda" (561). Es a dir, en l'administració de les partides el tema econòmic era certament fonamental.

Almenys fins que els recursos disponibles van durar, els primers mesos de 1872, les partides van procurar no molestar als pobles amb impostos. L'organització interna de les partides encara era molt primària. Pel que sabem, els diners promesos per les juntes d'armament es van esfumar de seguida. Ja vam veure com Joan Castells només havia disposat de la cinquena part dels 2.000 duros promesos. Josep Estartús va fer saber a Carles VIIè la incompetència dels membres de les juntes. Ell preferia esperar la radicalització republicana, i aprofitar les oportunitats polítiques que es presentessin. Segons la seva opinió, prou experimentada, calien més de 5.000 duros diaris per a mantenir d'entre 3 a 4.000 homes, i adquirir 15.000 fusells. S'havia d'evitar de totes totes molestar a la població amb la doble contribució, la del govern i la dels carlins (562).

En la província de Tarragona la situació econòmica tampoc no va ser gaire afalagadora. Francesc Vallès, cap militar del districte de Tortosa, no va rebre els diners promesos per la seva junta. Després de la mort de Joan Francesc, comandant de la província, el seu substitut, Vallès, va obtenir només 3.000 rals de la junta de Tarragona, per a reiniciar l'aixecament. Aquest diner, amb 5.000 rals més dels seus fons particulars, va ser gastat en un curt espai de temps. En la pràctica, es feia difícil demanar contribucions, malgrat haver-ho disposat així les juntes; amb els escassos 40 homes que portava, no podia penetrar en els pobles. En aquest context de penúria tant extrema, va ser habitual que els homes de Vallès cobressin amb retard. Aquells dies va abonar a la seva partida 4 rals i ració, tant l'oficial com el voluntari. Setmanes després, quan la força de Francesc Vallès es va reunir amb la de Rafael Tristany, va pujar el sou a 8 rals i començà a exigir les pertinents contribucions als soferts

⁵⁶¹ Per ordre, "Efectos presos a los carlistas la noche de 22 al 23 de abril en Carme", lligall 347 de l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada; carta del 27 d'octubre de 1874, sobre l'acció de Blancafort, on capturaren efectes dels zuaus (S.H.M., 2-4, lligall 86); comunicació del 14 d'octubre de 1875, sobre la topada amb la partida de Socas (S.H.M., 2-4, lligall 87).

⁵⁶² Segons Estartús, "a la proclamación de la República se hubiera logrado más en quince días que nos e consiguió en un año, máximo, si en lugar de cansar al pueblo con doble contribución, arruinando su industria y su comercio, se le tratara con la prudencia y consideración debidas (...)". Josep ESTARTUS I AIGUABELLA, *Memòries...op.cit.*, pàg. 5.

habitants dels pobles (563).

D'altra banda, el cas de Josep Carrió Subirana, cap del districte de Manresa, pot ser il·lustratiu de l'origen dels diners i de l'estructura de les despeses, esmerçats durant els dos primers mesos del conflicte. Durant aquest temps va rebre per diferents vies uns 1.000 duros: 100 procedents de Joan Castell el 6 d'abril, 400 de la junta de Barcelona el dia 17, 150 dels bons de l'emprèstiu el 23, 150 més de la junta de Manresa el 2 de maig i, finalment, 200 duros dels mateixos el dia 27. La força que va reclutar va ser de 78 homes. Més de la meitat dels diners es va destinar per a pagar als sublevats i despeses de recluta, una sisena part per a la compra de material bèl·lic, i la resta per a ferits i malalts (564).

Per a poder continuar responnent a algunes qüestions relatives a l'economia de les partides, hem pogut treballar els rebuts generats per una d'elles, entre els mesos de juny de 1872 i gener de 1873. Es tracta d'una companyia capitanejada per Joan Borràs, fill del cabdill igualadí Miquel Borràs (a) Cadiraire. El jove militar havia nascut a França, on els seus pares vivien en l'emigració. El 1869 el veiem introduir armament a través de la frontera, i la nit del 7 d'abril sortir de Gràcia amb Joan Castell, als 28 anys d'edat. Els rebuts de la partida eren signats per Borràs, i normalment feien referència a socors i altres despeses. Es conserven 96 rebuts, que permeten fer un seguiment gairebé permanent del cos, tot i que existeix un buit en part del mes d'agost i del mes d'octubre. Els homes de Borràs van recórrer les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Llobregat, l'Anoia i el Bages.

Pel que mostren els rebuts, el sou tipus que van cobrar els voluntaris carlins va ser sempre el mateix, un socors diari de 8 rals. Per la seva banda, els oficials i encarregats 10 rals. També es repetia la freqüència del pagament, ja que tots els individus van cobrar cada dos dies al llarg d'aquests mesos. Desconeixem si aquesta era una norma estesa en la resta de batallons, o si bé va ser una mesura practicada només el primer any del conflicte, i després el pagament es va poder regularitzar. Esporàdicament, els rebuts també recollien d'altres tipus de despeses, com ara l'armament, les confidències i el pinso pel cavall de l'oficial. Tot plegat, però, els sous ocupaven un 90% de les despeses generals. Significativament, quan el carlisme va començar a enfortir-se la tardor i l'hivern de 1872, els voluntaris van poder cobrar els endarreriments acumulats els mesos anteriors. Tot i així, en el decurs de la guerra

⁵⁶³ Explicat per Argimiro BLAY LA-CASA, *Las páginas de la guerra en el Centro...*op.cit., pàgs. 50-51.

⁵⁶⁴ Josep Carrió Subirana va deixar la lluita el 30 de juny de 1872, després d'assabentar-se que un sector del carlisme havia llançat calúmnies contra ell, i d'haver-lo acusat de quedar-se amb alguns diners. Probablement pertany a la nissaga local dels Carrió, implicats en la vida política manresana des de la guerra del francès i la primera guerra carlina. Per a defensar la seva honradesa, va escriure una llarga carta a *La Independencia*, núm. 1060, el 15 de setembre de 1872, pàgs. 5606-5608, "Distribuido en metálico, sin contar los gastos dela partida, confidencias, comisiones, alpargatas y demás". Davant dels problemes que va tenir Estartús, es va declarar a favor seu.

l'estrofa d'una tonada es va fer famosa entre el voluntariat del carlisme català: "Si avui no'ns pagan, ni demà tampoch, vindrà la columna, y no li farem foc". Tot un manifest sobre la importància de la paga en les perspectives bèl·liques carlines.

L'evolució dels efectius de la companyia de Borràs són una mostra dels límits d'aquest primer carlisme. El mes de juny el nombre d'individus va oscil·lar entre 30 i 50 homes, el mes de juliol va baixar de 60 a 30, entre setembre i novembre es va mantenir entre 30 i 40 homes, i el mes de desembre va assolir finalment la xifra de 60 a 70 efectius. La suma total de diner que va passar per les mans de Joan Borràs va ser de 13.875 pessetes, encara que probablement va ser superior tenint en compte els buits documentals. En resum, la quantitat necessària per a mantenir una partida d'uns 50 homes, durant una setmana, era d'uns 400 rals. Si afegim el plus dels oficials, les despeses de pinso, les espadenyas i el manteniment de l'armament, la xifra podia fluctuar entre els 420 i 450 rals setmanals. El cost d'aquesta petita companyia en el transcurs de tres mesos era, doncs, similiar a la quantitat exigida com a contribució per un ajuntament en la seva zona d'actuació. És el cas de Sant Martí de Tous, un poble de poc més de 900 habitants, que va satisfer als carlins 4.900 rals per un trimestre de contribució ⁽⁵⁶⁵⁾.

Amb el transcurs del temps, el cost de l'exèrcit carlí es va multiplicar, i per això aquests paràmetres no deixen de ser aproximatius. Segons aquests dos exemples, el de Josep Carrió i el de la companyia de Borràs, al principi de la guerra els principals components de la despesa van ser els sous, d'una banda, i l'armament i municions, de l'altra. Aquest segon aspecte va ser prou important en el període conspiratiu; posteriorment, el seu volum hauria de baixar gràcies a l'apropiament de molts efectes de guerra que estaven en mans de l'exèrcit governamental. En canvi, devien augmentar les despeses destinades a factors no implicats directament amb els combats. Seria el cas del manteniment d'hospitals, de l'administració militar, o les comissions i els viatges d'una banda a l'altra de la frontera. Certament, el càlcul global de la despesa carlina és molt difícil de fer, per la manca de fonts existent, i per la seva dispersió. De totes maneres, novament ens podríem fer una idea aproximativa amb documentació procedent de la Intendència carlina.

En aquest cas comptem amb un estat de les quantitats entregades per l'Intendència a diverses forces, des del dia 1 de gener fins al 31 de maig de 1874. La suma total de diner donat durant aquests 5 mesos va ser de 1.270.000 pessetes. La quantitat entregada a les tropes de la província de Barcelona va ser de poc més de

⁵⁶⁵ La documentació pertany al lligall 347, de l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada. No havent sortit a campanya el coronel Joan Colomer, el cabdill Joan Castell va nomenar Miquel Borràs com a cap del districte del Penedès. Signat a Gombren, el 14 de juny de 1872. Documentació procedent dels efectes agafats a una partida carlista la nit del 22 al 23 d'abril de 1873 a Carme (Anoia). Es tractava dels papers privats d'algun oficial. També, lligall 347, Arxiu Històric Comarcal d'Igualada. El rebut de l'ajuntament de Sant Martí de Tous, pel primer trimestre de contribució de 1874, en data de 20 d'agost, al lligall 318 del mateix arxiu.

400 mil. Unes 315 mil pessetes van destinar-se a la caserna general. Els diners emprats per a satisfer aquests pagaments per la Intendència, procedien només de la recaptació de la província de Barcelona. Això era degut a les dificultats de coordinació entre els cabdills i l'administració central carlina, que comportaven que, en la pràctica, els batallons de les províncies de Girona, Lleida i Tarragona, es quedessin amb bona part del que recaptaven. Aquestes darreres forces, en canvi, van rebre totes juntes unes 100 mil pessetes, perquè sovint passaven pel territori de la província de Barcelona. Un altre apartat important va ser el del pinso i palla liquidat als pobles de la província de Barcelona, 146 mil pessetes.

Probablement l'augment de la burocràcia i l'administració carlines van elevar la despesa no dedicada directament a les operacions i als combats. Per exemple, el manteniment d'hospitals consumia una part important del "pastís", unes 63 mil pessetes. Molt poc menys, unes 61 mil, es donaven a forces qualificades de "transeünts", és a dir, els socors donats (1 cada vegada) a aquells voluntaris i oficials que anaven d'un poble a un altre per tornar temporalment a casa, o canviar de destí. La paga la rebien dels delegats d'administració i comandants d'armes de cada població, a canvi d'un rebut degudament complimentat. Significativament, els arxius locals i comarcals guarden una bona porció d'aquests papers. El tràfec d'individus amb missions especials i el concurs de forces auxiliars, devia ser molt notable, ja que el seu cost ascendia també a 63 mil pessetes.

D'altres capítols de l'estructura militar carlina tampoc no són negligibles: els comandants d'armes van rebre 37 mil, el col·legi militar i la maestrança d'artilleria 22 mil, i el manteniment dels presoners liberals costava 20 mil. En canvi, tot un munt de capítols rebien petites quantitats, però que aplegades totes elles devien pesar molt negativament. En impresos i havens de l'administració, 5 mil pessetes; un cost semblant el transport de vestuari, quasi 7 mil s'havia entregat a les remontes de cavalleria, 8 mil per a diverses rondes locals, i 4.000 més en concepte de "peatons", duanes, fundició d'artilleria i pensions a les vídues. Per últim, en canvi, un apartat tan important com el de les confidències només consumia 3.600 pessetes, tal vegada perquè el caràcter personal del servei requeria del pagament immediat per part de cada cabdill o cap de batalló, i per això no es recull en la comptabilitat de la Intendència.

En resum, tres quartes parts de la despesa se l'enduien els batallons i cossos militars implicats en les operacions, i la quarta part restant l'administració, les forces auxiliars i els serveis militars instal·lats a la "reraguarda" carlina. El fet que no hi figurí una part de les despeses de les províncies de Girona, Lleida i Tarragona, ens impideix estrapol·lar el càlcul, i tenir una idea més de conjunt del cost econòmic del carlisme armat. Amb tot, ens permet de tenir una idea propera a la composició de la despesa. Podem dir, doncs, que quan "menys guerriller" es fa el carlisme, més car és el seu manteniment, singularment en aquells apartats no involucrats directament en els combats. Un problema amb el qual també va insistir Arsenio Martínez de Campos,

preocupat per fer sortir a operacions com més batallons millor, i fer minvar les forces desocupades i acarsenades darrera dels pobles fortificats ⁽⁵⁶⁶⁾.

Una possibilitat per adonar-se de l'esforç econòmic dels carlins catalans, el constitueix la comparació dels seus ingressos amb els obtinguts pels carlins bascos en un període de temps similar. La quantitat que va ingressar la província de Guipúscoa a la tresoreria carlina va ser de 3.642.550 pessetes, durant tretze mesos, entre l'agost de 1873 i l'agost de 1874. Això equivalia a unes 28 mil pessetes als mes de pressupost, quantita molt poc superior al que ingressava la província de Barcelona, segons l'anterior estat de Francesc Solà, unes 25.400 pessetes. Encara que amb els diners de Barcelona s'havia d'ajudar als cossos d'altres províncies, la despesa és prou similar. En canvi, el pressupost mensual de tots els cossos i instituts militars de Navarra, pujava el mes de maig a 110 mil pessetes, i el mes de setembre, 140 mil. La tradició i l'estructura administrativa de les diputacions, i el sistema de racionament prracticat, tampoc no afavoreix la comparació amb la improvisada de l'administració carlina catalana ⁽⁵⁶⁷⁾.

A l'entrada dels mesos d'estiu de 1872, la greu situació econòmica de les partides va exigir solucions urgents. Es tractava d'una qüestió de pura supervivència. Els capitostos van rebre l'ordre de les juntes d'endur-se els impostos que els pobles pagaven al Govern. En les localitats de predomini carlí, els propietaris afins al moviment i la resta dels habitants, van haver d'apromptar aviat la seva part de contribució. Una parova són els rebuts d'una masia situada en el poblet d'Alpens. Un dels més grans propietaris del terme, Joan Vall, va haver de pagar als carlins de forma ininterrompuda, des del mes d'agost de 1872 fins a l'acabament del conflicte ⁽⁵⁶⁸⁾.

A partir dels mesos d'estiu de 1872, es va iniciar l'organització del ram de contribucions de guerra. El primer pas va ser nomenar delegats de l'administració militar, encarregats d'exigir trimestres de contribució en els districtes respectius. A

⁵⁶⁶ Es tracta del "Estado demostrativo de las cantidades que ha entregado esta Intendencia a las diferentes fuerzas del Real Ejército, y por los distintos conceptos que se expresan a continuación, desde el día 1 de Enero a 31 de Mayo del corriente año, contando para ello con el sólo producto de la recaudación de la provincia de Barcelona". El document és signat per Francesc Solà, Intendent General, a Sant Boi de Lluçanès, 20 de juny de 1874. Reproduït per Joaquim de BOLOS, *La guerra civil...* op. cit., pàgs. 78-79. Pel que fa a la primera guerra, Pere ANGUERA ha utilitzat les excel.lents sèries de comptes de la partida del capitost Pàmies, entrades, despeses, i el pagament de nòmnes de l'oficialitat, entre 1837 i 1838. Vegeu, de l'autor, Déu, Rei i Fam...op.cit, pàgs. 524-537. Un estat de la Intendencia del Nord a *El Estandarte Real*, núm. 7, octubre de 1889.

⁵⁶⁷ Dades proporcionades per Francisco BARADO, *La vida militar en España*, Sucesores de N. Ramfrez, Barcelona 1888, pàg.310, i "El campo carlista en 1872-1876", pàgs. 299-314.

⁵⁶⁸ Hem d'agrair a Josep Albert Planes i Ball que ens ha deixat una còpia dels rebuts. Arxiu particular de can Vall, d'Alpens.

cada delegat se li enviava un llibre talonari amb els corresponents oficis impresos per a tots els pobles de la seva demarcació. Tot seguit, degudament datats i signats, es fixava en cadascun d'ells la quantitat anual que li corresponia. Segons ordres superiors, en el primer termini calia rebaixar els diners i el pinso proporcionat anteriorment a les partides, sempre i quan presentessin els rebuts oficials. En alguna altra ocasió, els delegats es limitaven a demanar la contribució del darrer repartiment aprovat, amb una rebaixa del 10% sobre aquesta quantitat. De totes maneres, el repartiment concret de les càrregues serà sempre un assumpte de l'acord entre els ajuntaments amb els veïns ⁽⁵⁶⁹⁾.

En la pràctica, doncs, el diner efectivament cobrat serà producte de tot un joc previ de negociació, protagonitzat pels caps de la partida i els membres del consistori i principals propietaris. Aquest "estira i arronsa" pels "quartos", portarà a un primer pla aquells individus que per la seva filiació política, o per fer d'intermediaris entre els sectors influents locals, pugui servir d'interlocutor vàlid en el decurs de la negociació. En alguns casos, com ara a Solsona, es va formar una comissió de veïns integrats per individus de procedència carlina i liberal. A l'hora de pagar hom volia fer-ho de forma equitativa, sense castigar als de color polític contrari ⁽⁵⁷⁰⁾. No obstant això, les formes que va adoptar el pagament van dependre de les peculiaritats polítiques i socials de cada lloc, de la intensitat de les resistències i de la violència utilitzada. En realitat, la premura amb la qual s'havien de fer els pagaments, permetia sovint que la partida s'acontentés amb l'obtenció d'una part del diner demanat inicialment.

Un nou pas en la regularització de l'administració fiscal carlina va ser fixar els calendaris de la contribució, així com els percentatges a aplicar segons l'apartat de "territorial" i d'"industrial" de cada localitat. Les primeres notícies que van rebre els pobles amb les fòrmules carlines de contribució, les van tenir l'hivern de 1872 a 1873. A partir d'ara i fins a l'acabament de la guerra, els anys econòmics anirien des del primer de juliol fins el 30 de juny següent, distribuït en quatre terminis o trimestres. Pel que fa al primer apartat, el tipus aplicat va ser el del 12% sobre la riquesa territorial. El segon apartat prendria per tipus les tres quartes parts, el 75%, de l'última matrícula aprovada. El retard inicial en adoptar aquest sistema, va fer que els recaptadors carlins demanessin cobrar d'un sol cop el primer i segon trimestres de contribució. Això significava cobrar el primer venciment als 4 dies d'haver rebut l'avis,

⁵⁶⁹ Hem consultat un ofici enviat per l'"Administración Militar de la Província de Barcelona", al delegat Rafael Cavallé i al recaptador Valentí Jorba, datat el 14 de gener de 1873. A "Papers de Francesc de Segarra i de Ferran relatius a la tercera guerra civil a Catalunya", Arx. 547. Biblioteca de Catalunya.

⁵⁷⁰ Es refereix Antoni LLORENS I SOLE, en el seu llibre *Solsona en les guerres del segle XIX a Catalunya*, Fundació Salvador Vives i Casajoana, Barcelona 1981, pàgs. 240-241.

generalment els darrers dies de desembre de 1872. El 3r. trimestre es cobraria el 1r. de febrer, i el 4rt. el 1r. de maig de 1873 (571).

No hi ha dubte que la proximitat del venciment dels pagaments, intensificava la presència de rondes i delegats carlins sobre les hisendes locals. D'alguna manera, la guerra dels "quartos" va marcar el pols de la guerra. No deixa de ser simptomàtic, com insinua el GRAFIC núm. VIII, que el nombre de segrestaments augmentés a l'entrada de l'estiu i a l'entrada de l'hivern. Com si es tractés d'un exercici fiscal ordinari, el carlisme s'hagué d'amotllar a unes pautes temporals, provocades per l'establiment del calendari de recaptació d'impostos. Amb tot, la pressió sobre els pobles va obeir a altres motius, com ara fer impossible a les autoritats governamentals la realització de les successives quintes.

Coincidint amb l'entrada dels prínceps, un segon gran pas el va constituir l'establiment de l'Intendència Militar, l'organisme capaç de dirigir la política impositiva i lliurar recursos per al desenvolupament dels batallons. Com a màxim responsable, el 28 de febrer de 1873, va ser nomenat Francesc Solà i Madriguera, Intendent General de Catalunya. Amb 55 anys, Solà es dedicava abans de la guerra als seus negocis com adroguer a Vic, treball que simultanejava amb la secretaria municipal de Taradell, el seu poble nadiu. De família d'antecedents carlins, el seu pare s'havia encarregat de recaptar contribucions en la primera guerra. Ell mateix havia estat cadet durant aquell conflicte (572). Abans del nomenament com a Intendent, Francesc Solà havia detenit el càrrec de comissari de guerra en la partida manada per Vila de Prat. Després, ja com a màxim encarregat de les finances i de l'administració carlina, va residir en les localitats de Perafita (la primera meitat de 1873), Sant Boi de Lluçanès i Ripoll. A Sant Boi es va hostatjar durant 2 anys en l'esplèndida pairalia dels Vilar, seu oficial de la Intendència Militar del Principat.

Al llarg de 1873 es va generalitzar el bloqueig a ciutats i poblacions de dimensions considerables. Aquest va ser el següent pas en l'obtenció de recursos després d'intentar imposar-se en localitats més petites i fàcils de neutralitzar militarment. El bloqueig era una tasca relativament senzilla, i per a dur-lo a terme no calia una força armada nombrosa. Amb un reduït escamot que molestés l'entrada i

571 Hem utilitzat un de molts oficis adreçats als ajuntaments notificant el cobrament d'impostos. En aquest cas, signat pel delegat d'administració del districte de Berga, Joan Camps, des de Casserres, 24 de desembre de 1872, a l'ajuntament de Prats de Lluçanès. Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès, correspondència, 1872.

572 Sobre Solà les dades són molt fragmentàries. N'hem recollit a Josep PLA, *Un senyor de Barcelona*, Ed. Destino, Barcelona 6a. edició 1967, ja que el pare de Pla l'havia tractat, (pàgs. 21-26, pàgs. 46 amb foto) i les memòries inèdites de J.J. Alòs, *Carlistas de Cataluña*. Biografías, Ms. Biblioteca de Catalunya. En una carta enviada des de Caldes de Montbui, es descrivia a l'Intendent com "un droguero de un pueblo de mala muerte de la alta montaña". 28 d'agost de 1874, a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, suplement del 31 d'agost de 1874.

sortida de mercaderies n'hi havia prou. Els únics entrebancs que podien trobar eren les fortificacions i l'oposició dels voluntaris locals; en canvi, per als defensors locals, perseguir petits grups era un esforç massa feixuc i sovint infructuós.

Una de les primeres mesures que Francesc Solà va dictar, doncs, a principi de la primavera de 1873, va ser la d'enviar oficis a les ciutats recordant les obligacions amb la Hisenda carlina, sota la intimidació del bloqueig. Dins d'un pla de recaptació que devia ser generalitzat, van ser efectivament amenaçades una infinitat de ciutats: Igualada, Vic, Manresa, Olot, Ripoll, Banyoles, Figueres, la Seu d'Urgell, Cervera, Vilafranca, Vilanova i la Geltrú, Tàrraga, Martorell, Balaguer, Puigcerdà, Mataró, Valls, Tortosa, Amposta, Sant Feliu de Guíxols, Solsona, Terrassa i, fins i tot, Sabadell. Ara bé, en el transcurs de la guerra van ser especialment importants els bloquejos a Cardona, Berga i Girona. ⁽⁵⁷³⁾.

Sense por a equivocar-nos, pràcticament totes les ciutats catalanes, llevat de Barcelona, Tarragona, Reus i Lleida, van estar sotmeses al bloqueig. Davant les amenaces, les guarnicions es limitaven a fer sortides esporàdiques sense gaire resultat. A més d'impedir el trànsit de mercaderies, es tallava el subministrament d'aigua per a ús industrial. En d'altres ocasions, l'extorsió es feia calant foc als camps i pallers de propietaris liberals, com va succeir a Tivissa (Ribera d'Ebre) i en les rodalies de Figueres. Amb tot, al marge d'aquelles poblacions on els carlins van aconseguir de penetrar, l'Intendent carlí es va cansar d'escriure oficis plens de recàrrecs i multes que no s'aconseguien dur a efecte. Tan sols el 1874 el carlisme va poder començar a cobrar algunes quantitats, però tampoc no sembla que recuperés els diners assenyalats com a cups de contribució.

Per tant, calia estendre i regularitzar molt més el sistema impositiu, en detriment del governamental, bastant paralitzat, per cert. Això depenia indefectiblement de la consecució d'un major domini militar. Un pas més en l'organització de les contribucions es va publicar el mes de juny de 1873 a Perafita (Lluçanès, Osona). Es tractava ara d'aclarir certs problemes en la interpretació que de les ordres carlines feien els ajuntaments i els seus habitants, "no pudiendo tolerar por más tiempo los escandalosos abusos que en algunos municipios se cometen, gravando a unos contribuyentes más de lo que está dispuesto por S.M. el Rey (...)

⁵⁷³Segons un ofici de l'alcalde de Sabadell al Capità General i al Governador Civil de Barcelona, el 27 de desembre de 1873, el bloqueig "se lleva a efecto con tal rigor que ni un sólo carro ni caballería entra ni sale por miedo de caer los conductores en la pensa de muerte con que se amenaza a los contraventores. Las fuerzas que llevan a cabo el bloqueo son las de los cabecillas Pujol, Ventosa i Muixí, que ascienden a ciento o ciento cincuenta hombres, con las que logran poner el terror en esta comarca y burlar el celo y vigilancia de esas autoridades a dos leguas de las mismas". Arxiu Històric de Sabadell. Defensa. Cossos Militars. 6.7.1. (1873).

con ventaja de otros" (574).

Per aquesta raó, Francesc Solà va voler obligar als ajuntaments a donar una còpia del repartiment respectiu al delegat carlí més proper. L'avís va servir per a recordar l'establiment d'un altre curs econòmic, el segon. Aquest s'encetava a partir del primer de juliol de 1873, i acabava el 30 de juliol de 1874; amb 4 trimestres que vencien el 1r. d'agost, el 1r. de novembre, el 1r. de febrer i el 1r. dia de maig. La novetat va consistir en incloure uns percentatges de recàrrec, un 1% pel territorial i un 6% per l'industrial, "para gastos de repartimiento, cobranza y partidas fallidas". Si per un costat es pensaven abonar els rebuts dels subministres de palla i pinso, en canvi els de bagatges o d'altres havien de ser inclosos en els comptes de despeses municipals. Malgrat això, la lentitud en el ram administratiu devia ser molt gran. Josep Carnicer, recaptador de contribucions de la Seu d'Urgell, encara enviava als pobles del partit el mes de desembre de 1873, l'ofici que hem descrit anteriorment. En el mateix clima de provisionalitat, el 5 d'octubre Francesc Solà nomenava delegat d'Hisenda de la província de Tarragona Rafael Cavallé.

Tenint en compte que el cobrament dels impostos ordinaris va ser un camí ple de dificultats, els ingressos per vies extraordinàries eren rebuts com l'aigua de pluja. Això sense oblidar els diners que es rebien dels propietaris legitimistes catalans i francesos. María de las Nieves va narrar com el seu marit havia rebut 50 mil francs del seu oncle, el Duc de Mòdena. Aquesta suma no l'havia donada per la Causa, sinó en forma de donatiu personal als infants, encara que ell els emprés en socors als voluntaris. A aquesta suma, caldria afegir-hi uns 40 mil francs més d'altres parents, els prínceps alemanys de Löwenstein. Per altra banda, les entrades a Igualada o a Vic, així com les victòries d'Alpens i l'empresonament de la columna Nouvilas, van permetre buidar les caixes de les columnes i les arques dels ajuntaments respectius.

Durant 1874, coincidint amb l'ofensiva militar carlina, i la millor organització del seu exèrcit, la Intendència va arbitrar tot tipus de fórmules per a augmentar els seus ingressos. Francesc Solà va admetre que els darrers mesos havien crescut de tal manera les despeses que "no bastan las contribuciones ordinarias que actualmente se recaudan". Enfront d'aquest impediment, i per tal que paguessin aquells que s'amagaven darrere les fortificacions i de Barcelona, habitualment propietaris d'opinió

⁵⁷⁴ L'impost gravava el 12% de la riquesa territorial, amb un augment d'un 1% per despeses; més un 75% de la quota de la riquesa industrial establerta en la darrera matrícula, amb un augment d'un 6% per despeses. En cas de no pagar, hi havia un recàrrec d'un 25 %, tot i que en la pràctica variava segons les particulars negociacions que cada delegat o cap de partida feia amb les autoritats locals, i podia arribar al 50%. Hem utilitzat l'ofici enviat el 28 de juny des de Perafita a l'ajuntament de Sabadell. Arxiu Històric de Sabadell, Cossos de Seguretat Locals, Comandància d'Armes 7.2.2. 1874. El mes de desembre de 1873 es van continuant denunciat els abusos que es cometien, especialment en el ram industrial. En data de 17 de desembre, des de Perafita, Francesc Solà va demanar a Vicent Macià Badanes, delegat dels districtes del Baix Llobregat, Penedès i Anoia, que recollís la relació nominal de les indústries, amb especificació de les seves quotes. Papers sobre la guerra civil, Francesc Segarra, Arx. 547 Biblioteca de Catalunya.

liberal, va procedir a establir un impost sobre els correus. Al cap i a la fi, deia Solà, aquests individus eren els que mantenien més correspondència. L'impost sobre comunicacions es recaptaria a través de segells especials, amb el bust de Carles VIII estampat. El valor de cada segell era el de 47 cèntims. La tarifa estipulada era per a cada carta o paquet que no superés els 10 grams, un segell; entre 10 i 20 grams, 2 segells, i així successivament. Els segells es podrien comprar en els estancs que funcionaven sota el govern liberal. Evidentment, la correspondència que no portés el segell carlí quedaria rigorosament prohibida (575). L'obligatorietat va ser un fet a partir del 15 d'abril.

Josep Maria Barenys, nomenat cap del servei de correus, va crear un sistema de peons que s'encarregarien del trasllat de la correspondència militar entre Flix i Prats de Lluçanès, i que eren mantinguts pels pobles de la seva residència. No és fàcil conèixer el grau de compliment d'aquesta mesura, però, almenys durant un any, les cartes que hem trobat en arxius municipals indiquen que el sistema, per la part civil i militar, va funcionar. Hem pogut estudiar una llibreta amb les entrades i sortides de la correspondència oficial carlina, unes 200; aquestes pertanyen a l'administració de Sant Joan de les Abadesses, entre els mesos de maig i agost de 1874. Per trobar-se en ple territori carlí, és indicativa del funcionament del servei. La major part de cartes eren enviades o rebudes des de les comarques d'Osona, el Vallès Oriental, el Ripollès o la Garrotxa. En menys quantitat, s'anota l'existència de cartes procedents de Solsona, Banyoles, Moià, i Igualada. La major part dels remitents o dels destinataris són comandants d'armes, secretaris d'ajuntaments, delegats d'intendència, i dirigents carlins o sacerdots implicats en el moviment. També destaca l'abundant circulació de premsa carlina: *El Rosellón*, *El Cuartel Real*, *La Voz de la Patria* i, sobre tot, *El Estandarte Católico-Monárquico* (576).

L'escassetat de diners en relació a l'increment de despeses que afectaven l'exèrcit carlí, van motivar tot un replantejament de les bases impositives que s'exigien als pobles. Precisament, Alfonso de Borbón, en una carta molt reveladora adreçada a Francesc Solà, va posar el crit d'alerta sobre la necessitat de fer un canvi. El germà del pretendent es justificava en la situació sempre apurada de la hisenda carlina, i que ara "tal vez se podría aumentar un tanto por ciento en las contribuciones del

575 Ordre de Francesc Solà, des de Sant Boi de Lluçanès, 1 d'abril de 1874. A Papers de la Guerra Civil, Francesc de Segarra, Arx. 547, Biblioteca de Catalunya. El 6 de juny el tinent coronel Josep Maria Barenys va ser nomenat Director de la Correspondència entre Prats de Lluçanès i Flix. Carta de Barenys al comandant militar del districte de Berga, Mariano Buixadè, Prats de Lluçanès, 27 de juliol de 1874. Arxiu Municipal de Prats, correspondència 1874.

576 "Llibreta de entrades y surtidas de correus, 1874", d'Esteve Blanxart, administrador de correus interí de Sant Joan de les Abadesses, nomenat per ordre del delegat d'administració de la província de Girona, l'11 de maig de 1874, 34 pàgs. Fons particular família Blanxart, a l'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses.

Principado; si lo crees posible, podría empezarse con este año, diciendo que antes habían puesto tan bajas las contribuciones porque muchos pueblos debían pagarla doble, es decir, al Gobierno Real y al de la República”.

El plantejament d'Alfonso continuava afirmant que el carlisme dominava una part del país, i que les necessitats de la guerra havien crescut paral·lelament. Per tot això, l'aconsellava augmentar la contribució “en un tanto por ciento si se quiere, dejando todavía un tanto por ciento menos que lo que pide el Gobierno enemigo. Te dejo a tí hacerlo o no hacerlo, pues lo comprenderás mejor (...) (577). El cert és que mentre que el carlisme demanava un 12% més un 1% de recàrrec per territorial, el Govern demanava un 15% més un 1% de recàrrec. Les diferències entre els dos es reduïrien més tard, però al final de la guerra els impostos al govern acumulaven un 18%, entre el tribut, el recàrrec, i un 2% més d'impost extraordinari de guerra. Per tant, a la llum d'aquestes dades, si haguéssim de dir quina era la pressió fiscal més baixa, aquesta seria lleugerament la carlina. No obstant això, com estem veient, els carlins es nodrien financerament a través de fonts ben diverses, i el còmput global devia ser, si fa no fa, similar al del Govern.

El germà del pretendent estava veritablement preocupat pels assumptes del Principat. Per ell, la bona marxa de la guerra passava inevitablement per una reorganització a fons de la Intendència. En el fons, Alfonso de Borbón va veure en la futura creació de la Diputació una oportunitat per arranjar la Hisenda. Coneixia molt bé la feblesa de la posició de Francesc Solà: “hasta el Intendente General de Cataluña me escribe que allá nadie quiere obedecerle”, anotava Alfonso en una carta adreçada al seu germà. El mes d'abril de 1874 pensava a reemplaçar-lo. Li havien recomanat l'antic Intendent de la primera guerra, Gaspar Díaz de Labandero, però desconeixia si era de l'agrat o no de D. Carlos (578).

Un altre intent no reeixit de trobar substitut a Solà va ser José Barrionuevo y Soto. Aquest venia d'ocupar el càrrec d'Administrador de la Reial Hisenda en el Nord, el febrer de 1874. Vuit mesos més tard, va estar en comissió de servei per a l'administració militar catalana, al costat de Francesc Savalls. El seu objectiu era suplir Francesc Solà, massa ocupat fent d'acompanyant dels infants. Com diem, el projecte no va fructificar; Barrionuevo va tornar a Catalunya en missió secreta, encomanat per D. Carlos l'estiu de 1875, de preparar nous aixecaments contra el govern. Finalment, va ser detingut i obligat a fer treballs forçats en el castell de Figueres, d'on s'evadí

577 Carta d'Alfonso de Borbón y Austria-Este, a Francesc Solà, el 14 de gener de 1874. Reproduïda per Melchor FERRER, *Documentos de D. Alfonso...op.cit.*, pàg. 74. Alhora, Alfonso li enviava un ofici de l'ajuntament de Cardedeu, on aquest implorava que li rebaixessin els impostos. “Me parece muy fuerte la contribución que se les ha impuesto”, afegia l'Infant.

578 Cartes d'Alfonso de Borbón, de 10 i 24 d'abril de 1874, adreçades des de Perpinyà al seu germà Carles VIIè. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6869. No sabem com van acabar aquestes consultes.

(579).

Al marge d'aquestes temptatives, els plans d'Alfonso de Borbón pretenien fer de la Intendència l'organisme que canalitzés els recursos procedents dels pobles i de les victòries obtingudes cap els batallons. La centralització era una mesura de lògica militar, però també de sentit polític, en minvar la influència que a partir d'aleshores tindrien els cabdills sobre els seus subordinats. La primavera de 1874 es va repetir per tercera vegada la fixació d'un nou any fiscal, que començaria el primer dia de juliol i acabaria el 30 de juny de l'any següent. Aquesta vegada, les ordres de Solà semblen haver-se fet ressò de les preocupacions de l'infant. En comptes d'un 12%, reclamaven un 15% de contribució territorial; també augmentava el referent "para premio de cobranza y partidas fallidas", que passava d'un 1% a un 4%. El que no canviava era el tipus aplicat en concepte d'industrial: el 75% respecte de la darrera matrícula, més un recàrrec del 6% per a despeses. L'increment el va voler justificar Solà "siquiera sea provisionalmente, o hasta que pueda obligarse a contribuir a todas las poblaciones de Cataluña". Així mateix, es posava molt d'èmfasi en l'entrega per cada ajuntament de dues còpies del repartiment, amb l'objectiu d'evitar embolics i protestes. Els delegats de l'administració carlina donarien el seu vist-i-plau, sempre i quan els pobles enviessin els papers amb la celeritat deguda (580).

L'estiu de 1874 Francesc Solà va voler assajar una retallada en els sous de la tropa carlina. En comptes dels 8 rals, els "voluntaris" en cobrarien 6. Aquesta quantitat es pagava en concepte de sou (2 rals), i de racionament (2 rals pel dinar i 2 rals pel sopar). El projecte és possible que creés un clima enrarit en les fileres del pretendent. Segons les corresponsalies d'un diari barceloní, un grup de 40 homes de la facció de Francesc Auguet volien llençar les armes a Vic, per causa dels socors endarrerits que els hi devien (581). Tal vegada la mesura es va intentar aplicar en

579 El personatge fou nomenat anys més tard Vescomte de Barrionuevo, pels pretendents carlins. Vegeu, José BARRIONUEVO, *Memorias del Intendente carlista Vizconde de Barrionuevo*, Tip. Flórez, Madrid, 1951, pàg. 35-36. Tots aquests van ser avantpassats de l'exministre d'interior José Barrionuevo. Curiosament, l'ermita de "Nuestra Señora de las Mercedes", a Berja, construïda per Rita Barrionuevo durant la guerra dels matiners, tenia una talla de Mare de Déu amb el Nen Jesús, vestit amb una boina vermella.

580 Circular de Francesc Solà, Intendent General del Principat de Catalunya, Sant Boi de Lluçanès, 9 de maig de 1874. Arxiu Històric Comarcal de la Seu d'Urgell, correspondència 1874.

581 "Estado demostrativo de los sueldos que según disposición de S.A.R. deberá percibir la oficialidad del Real Ejército des de el 15 del actual". El document també inclou els havers de tropa, el sergent inclòs. Signat per Francesc Solà, 9 de juny de 1874, Sant Boi de Lluçanès. Joaquím de BOLOS, *La guerra civil...op. cit.*, pàg. 77. Carta de Granollers a *La Imprenta*, i recollida per *La Crónica de Cataluña*, núm. 225, del 16 de maig de 1874.

algun moment, però el sou base continuà essent de 8 rals, encara que es cobrés de forma espaiada.

En aquesta mateixa tònica, la Intendència va voler obtenir una font de recursos de gran importància econòmica i política; centrada en els propietaris que, fugint de les zones en guerra, havien emigrat a Barcelona. El fenomen de l'emigració, constatat per diversos comentaristes del moment, provocava un mecanisme fiscal pervers sobre aquells individus que no podien marxar de la seva terra. Sobre aquests darrers requeia l'esforç fiscal, les despeses de fortificacions, les de correspondència, o els allotjaments de les tropes de divers signe polític. En aquest sentit, la Intendència carlina va exigir, a partir de juny de 1874, la contribució als propietaris i industrials de Barcelona que tinguessin béns en la resta del país. L'amenaça de bloqueig sobre la ciutat comtal -que fou inoperant- va voler-se aplicar sobre tots aquells propietaris que no mostressin els rebuts cumplidament lliurats per les autoritats carlines.

Malgrat les particularitats de la disposició anterior, un testimoni del valor del d'Arsenio Martínez de Campos, pot ser-nos útil per adonar-nos de la dimensió extraordinària que va adquirir la contribució carlina. Amb totes les reserves necessàries que té la seva opinió, en un moment en el qual el general se sentia a la defensiva, aquest li digué al Ministre de la guerra que: "los carlistas cobran contribución en los puntos que ocupamos, y hasta la cobran de muchos hacendados de Barcelona, porque como estos tienen propiedad en los campos, tienen que ceder ante la amenaza que les hacen aquéllos de destruirselas, y como imperan en las dos terceras partes de Cataluña, tienen en seguridad los prisioneros, hospitales, almacenes, depósitos y fábricas (...)" (582).

També la premsa liberal es va escandalitzar de la impunitat amb què els carlins cobraven els impostos. Per *La Crónica de Cataluña*, l'explicació de l'efectivitat carlina havia estat l'amenaça de paralització del comerç i de la indústria, "poniendo así de su parte el egoismo de sus enemigos, que han capitulado fácilmente con ellos a trueque de poder seguir trabajando y dedicándose con tranquilidad a sus quehaceres". Aquesta actitud valgué la crítica de la premsa barcelonina, que comparava l'esperit d'egoisme que regnava aquests anys, "el mercantilismo exagerado", amb l'entusiasme i "virilitat" de la primera guerra. Mesos després, el mateix diari continuava fent-se ressò d'aquesta imatge, i criticava ciutats com Igualada o Manresa. Per als articulistes, s'havia format una mena de connivència entre els carlins i les poblacions, mitjançant la qual "aquéllos pagan religiosamente y con más exactitud que a los

582 Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, Barcelona 13 de gener de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 87. L'exigència carlina als propietaris que vivien a Barcelona, en un document signat per Francesc Solà, Sant Boi de Lluçanès, 6 de juny de 1874. Arxiu Històric Comarcal de Solsona.

recaudadores del gobierno" (583).

Aquesta devia ser una percepció molt generalitzada entre l'opinió liberal, i no és gens senzill verificar-la. En efecte, sabem que ciutats com ara Igualada i Manresa pagaven els seus impostos als carlins. En el primer cas, després de l'entrada i saqueig ocorregut l'estiu de 1873, i de les contínues entrades i sortides fetes el 1873 i 1874. En el segon cas, la por al tall de la sèquia que subministrava aigua a les fàbriques de la ciutat, va ser motiu suficient per al pagament. Novament, Arsenio Martínez de Campos, en els darrers compassos del conflicte, tenia molt clar que calia acabar amb la font de subministrament econòmic del carlins. El mes d'octubre de 1875, donà ordre a les seves tropes instal·lades en les Guilleries i en les muntanyes gironines, d'impedir que l'enemic xuclés una vegada més el diner als seus habitants. Pel Capità General, eren els pagesos els que havien sostingut la guerra, "no sólo por afecto a la causa, sino por interés; ellos no pagaban casi contribución a los carlistas, y no pensaban darla al gobierno. Hoy, víctimas de las exacciones del enemigo, se acogen a los poblados, y aún defienden algunos sus casas" (584).

Per la seva banda, Francesc Solà va trobar una altra forma per augmentar les finances carlines, auspiciat per la iniciativa que havia tingut Francesc Pratsevall, delegat d'hisenda de la província de Girona. De fet, en aquest territori, el funcionament de la fiscalitat carlina va gaudir d'una certa autonomia respecte de la Intendència General. En aquesta ocasió es tractava de crear unes "cédulas de vecindad", d'adquisició obligatòria a tot Catalunya entre els caps de família i els varons majors de 16 anys (17 en les de Girona). Les cèdules es dividien en dues categories; les primeres, per als veïns de les "poblacions lliures", i les segones per als habitants de les poblacions fortificades i enemigues. El preu de les "cèdules carlines" era de 2 rals, i el de les "cèdules liberals" de 12 rals. Els alcaldes que no complimentessin les seves ordres serien multats amb 500 rals (585).

583 El primer article en el núm. 140, de 26 de març de 1874, titulat "Lo que debe hacerse", i el segon, en el mateix diari, núm. 480, 16 d'octubre de 1874. Es queixaven també que les contribucions es fessin a la llum del dia, inclús en poblacions no atacades i molt properes a Barcelona.

584 Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, Olot, 26 d'octubre de 1875. Reproduïda a C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, pàg. 503.

585 Circular datada a Sant Boi de Lluçanès, 1 de setembre de 1874, i signada per Francesc Solà. Papers de Francesc de Segarra, Guerra civil carlina, arx. 547, Biblioteca de Catalunya. La circular gironina, signada per Francesc Pratsevall i Sala, des d'Olot, el 8 de juliol de 1874. A Fullets Bonsoms, núm. 10.233, Biblioteca de Catalunya. Al seu temps, els preus de les cèdules gironines contemplaven una varietat de casos més gran que les de la resta de Catalunya, adaptats a les diferents situacions econòmiques. En canvi, no van pensar a crear cèdules amb un preu especial pels habitants de les poblacions en poder dels liberals. Una mostra més de la seva relativa autonomia en matèria fiscal van ser les ordres de 1 i 24 d'octubre de 1874, signades per Francesc Pratsevall, on obligava a cobrar els trimestres de contribució en dues tongades, cada mes i mig, i imposava distintes multes als morosos.

De tant en tant, apareixien notícies a la premsa sobre detencions d'individus que no portaven la citada cèdula. No obstant això, estem lluny de saber el grau d'aplicació territorial d'aquesta ordre; en realitat, va caldre esperar fins el primer de maig de 1875, data en la qual s'esperava que les cèdules haurien arribat a un nombre suficient de pobles, per a poder començar a exigir el document. El que no es pot negar és que l'augment de la fiscalitat carlina sobre els impostos directes, i sobre els indirectes de recent creació, va repercutir negativament en l'economia de les zones més exposades a la seva acció.

Francesc Solà, el protagonista principal en aquestes darreres pàgines, va escriure una carta d'enorme interès a Manuel Palacios, aleshores Intendent de l'exèrcit carlí del Centre, on li explicava els principals problemes amb què s'havia hagut d'enfrontar d'ençà que havia ocupat el càrrec. Tota la responsabilitat la tenia la "lucha sistemática que contra la Administración Militar vienen sosteniendo la mayor parte de Gefes y Oficiales que componen el Real Ejército". Noti's que Solà no parlava de la resistència dels pobles, que de ben segur existia, sinó de les dificultats internes que oposaven els cabdills. Francesc Solà denunciava el malversament i la desorganització dels batallons carlins, "mientras continúen las cosas en el estado de hoy, se hace imposible toda medida de orden, porque cada Gefe gobierna a su antojo, ordenando contratas de vestuario, estableciendo enfermerías de caballos, exigiendo cantidades a los pueblos, en fin, todo se hace sin introducción de esta Intendencia, a la que sólo acuden para insultarla y desacreditarla" (586).

Centenars de vegades, afegia el desconsolat Francesc Solà, havia demanat els estats d'armament per a formar un inventari general, però havia hagut de desistir de la seva empresa per no rebre ni tan sols una resposta. Les revistes de comissari tampoc no les podia fer, a risc de causar conflictes amb els cabdills, "impidiendo con sus amenazas e insultos la libertad de acción de los oficiales de administración, que están en continuo peligro de ser víctimas de los mismos que se dicen defensores del Rey". La solució, segons l'Intendent català, era l'arribada urgent d'un home, "que blandiendo con una mano la espada y mostrando con la otra la ordenanza", fos capaç de posar ordre entre els seus. La visió de Solà no podia ser més negativa en un ram de tanta importància com aquest. La manca de bones relacions entre l'element militar en operacions i la branca administrativa, serà causa i efecte alhora de la fragmentació política i militar característica del carlisme català i, en certa

Vegeu Fullets Bonsoms, núm.s 10.236 i 10.238.

⁵⁸⁶ Carta de Francesc Solà a Manuel Palacios, Sant Boi de Lluçanès 30 de setembre de 1874. S.H.M., 2-4, lligall 99, teatre d'operacions del Centre.

manera, també del valencià (587).

L'evolució de la fiscalitat carlina els darrers mesos de 1874 i l'any 1875, va estar dominada per l'enduriment de la pressió fiscal, i l'aparició de fenòmens de resistència als pagaments abusius. Aquest període va coincidir amb l'establiment d'un organisme que havia d'ajudar en l'elaboració d'una política impositiva més consensuada, la Diputació de Sant Joan de les Abadesses. Un de les primeres mesures arbitrades per aquesta institució va ser la de demanar una anualitat de contribució avançada, al tipus del 12% del territorial i el 75% pel que fa al industrial. Un tribut al qual estaven obligats tots els propietaris que paguessin 300 rals o més de contribució a l'any. Contradictòriament, la Diputació va anul·lar la pujada d'un 3% de l'impost territorial, amb caràcter retroactiu, el 28 de gener de 1875. Aquestes mesures es prenen després de diverses reunions amb dirigents i propietaris influents d'ascendència carlina. En aquesta línia de creixent pressió fiscal, el mateix Francesc Solà tenia en projecte exigir als propietaris un trimestre extraordinari de contribució, a més dels ordinaris, reintegrable tant aviat com l'administració ho pogués fer (588).

L'escalada d'exigències tributàries no va parar aquí. Les reunions amb persones "inteligentes en el ramo de contribuciones" van sovintejar. El 3 de gener de 1875 se'n va anunciar una "a fin de introducir en ellas las variaciones y modificaciones que se consideren convenientes" (589). Inclús van tenir lloc trobades al llarg de 1875 entre els membres de la Diputació i Francesc Savalls, per tal d'organitzar millor l'administració econòmica i l'obtenció de recursos. El protagonisme de Francesc Solà va caure en picat, potser pels maldecaps que li van provocar les mesures que va voler tirar endavant. A partir de desembre de 1874, va ser la Diputació la que va prendre càrrec de l'administració de la Reial Hisenda del Principat. Durant el seu mandat, va continuar produint-se l'entrecreuament d'atribucions i d'ordres entre la institució i els caps militars. En una d'elles, Rafael Tristany manava que es rebaixaria un ral de la paga de la tropa, i es destinaria el seu producte a la compra d'uniformes.

587 *Ibidem.*; en un altre ofici entre Palacios i D. Alfonso, datat a Vistabella l'1 de setembre de 1874, li feia cinc cèntims de la seva visió sobre Catalunya: "V.E. sabe que el carácter catalán es indómito, indisciplinado, muy difícil de hacerle entender que los intereses son todos unos, y nadie tiene derecho a obrar independientemente". S.H.M., 2-4, lligall 99

588 La circular de la Diputació, signada per Joan Mestre i Tudela, a Sant Joan de les Abadesses, 21 de novembre de 1874. Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès, correspondència 1874. Posteriorment, la circular va sortir publicada en la premsa carlina. El document de Solà, sense data ni signatura, publicat a Joaquín de BOLOS, *El carlismo...op.cit.*, pàgs. 234-237. Pensem, pel context que hi apareix en l'escrit, que correspon a la segona meitat de 1874.

589 Anunciat el 22 de desembre de 1874, signat pel vice-president de la Diputació Joan Mestre i Tudela. La reunió havia de tenir lloc a Sant Joan de les Abadesses. Surt anunciada al *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, 26 de desembre de 1874, núm. 3, pàg. 4.

Certament, el vestuari utilitzat estava lluny d'oferir una imatge unificada i marcial dels cossos; després de tres anys de guerra, la percepció que donava era massa disbauxada i massa poc reglamentada. L'ordre, de la qual s'encarregaria de dur a terme la Diputació, no es va poder realitzar en el context crític i canviant de la primavera de 1875. Amb tot, afegiria un gra de sorra més al malestar creat per la política dels dirigents carlins, cada cop més fluctuant i contradictòria ⁽⁵⁹⁰⁾.

Un dels primers anuncis de la Diputació va ser el de posar de relleu quins eren els problemes més urgents de la Hisenda carlina. Per a ells, el més preocupant era conèixer quins eren els crèdits que contra si tenia el ram hisendístic. Cada dia es presentaven reclamacions a les quals no es podia atendre per manca de fons. Protestes constants com la de l'alcalde de Solsona, Josep Pla, davant de les exigències dels batallons carlins en trànsit, malgrat tenir anticipades importants quantitats. Des de primer de juliol de 1872 fins els darrers mesos de 1874, Solsona havia avançat 12.316 rals, més una suma de 30.000 rals donada el setembre passat al coronel Josep B. Moore. Posteriorment, només durant el mes de maig, van haver-se de facilitar 9 mil rals a Ramon Tristany, 1.400 més al 3r. batalló de Barcelona, 4.600 a Domènec Massacs, 700 al comandant general d'artilleria, i 5.480 més a Josep Valtonrà, cap del primer batalló de Lleida. Finalment, la necessitat de reunir 4.600 rals reclamats pel 2n. batalló de Lleida, va forçar a reunir als més grans contribuents per tal que avancessin els diners. Per a poder obtenir la petita suma, explica l'alcalde, fou necessari allargar la col·lecta des de les sis de la matinada fins a les tres de la tarda. Malgrat l'esforç, encara van faltar diners, i el mateix alcalde va ser amenaçat de ser empresonat ⁽⁵⁹¹⁾.

El Solsonès o l'Alt Urgell, no eren territoris aptes per a una guerra perllongada. Aquest factor i el record de la primera carlinada, poden explicar el seu marginament com a centres neuràlgics del carlisme, en benefici del triangle Vic- Ripoll- Olot. Un ofici entre dos caps de l'exèrcit del Centre és prou eloqüent de la penúria viscuda en les terres de Lleida. Manuel de Francisco advertia Antonio Dorregaray que no convenia anar a Solsona amb els seus batallons. Aquesta era descrita com una població amb

⁵⁹⁰ Ordre general de 12 de març de 1875, donada a Prats de Lluçanès, signada per Rafael Tristany, com a Capità General. Publicada en el *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, Sant Joan de les Abadesses, núm. 24, 17 de març de 1875, pàg. 2. Com hem explicat en anteriors capítols, Rafael Tristany serà cessat en el comanament i el substituirà Francesc Savalls. Una altra raó de més que donaria a la política carlina la sensació de vacil·lant.

⁵⁹¹ La primera carta està datada el 27 de gener de 1875, i va adreçada a la Diputació catalana de Sant Joan de les Abadesses. La segona carta de Josep Pla, alcalde de Solsona, va adreçada a Joan Castell, cap de la brigada de Lleida, el 16 de juny de 1875. L'alcalde, avisava que de no impedir els excessos, "de lo contrario no quedará otro medio a las personas pacíficas que abandonar sus hogares para no verse reducidos a la miseria y poder vivir con tranquilidad". Arxiu Històric Comarcal de Solsona, correspondència 1875.

pocs recursos per la cavalleria i aïllada d'altres poblacions importants: "el terreno de esta zona es tan miserable que no puede mantener caballería ninguna como lo vimos prácticamente en la expedición Real del año 1837. Es punto seguro, sí, pero punto para ladrar de hambre" (592).

Malgrat un exemple com el solsoní, la Diputació estava decidida a tenir registrats els crèdits liquidats i els reconeguts amb les poblacions, i iniciar el procés per a eixugar tot el deute. Així les coses, es va anunciar que durant el mesos de gener i febrer, els ajuntaments, corporacions i particulars que ho volguessin, podrien presentar davant de la institució les instàncies justificatòries corresponents. La Diputació estendria rebuts, però no assegurava en quin termini de temps resoluria el problema. Més que probablement, aquesta seria una qüestió que erosionaria el crèdit polític del nou organisme, i del carlisme català en general (593).

Un altre dels eixos de la política impositiva de la Diputació va ser el seu decret de 27 de març de 1875. L'organisme tenia el convenciment que els impostos ordinaris al 12% i al 75% eren del tot insuficients en temps de guerra. Després de moltes deliberacions, no exemptes d'oposició per part d'alguns dirigents, la Diputació va pensar de crear un impost del 3% sobre la maquinària destinada a la fabricació, i sobre la riquesa líquida imposable d'immobles. Això volia dir, gravar totes aquelles màquines segons el seu valor a mig ús, sense incloure les eines d'arts i oficis i les màquines destinades a l'agricultura; sí, en canvi, els molins fariners, les asserradores i els alambins. La riquesa líquida imposable es pensava capitalitzar al 3,5%, i el seu pagament es realitzaria a través d'obligacions hipotecàries, sota l'amenaça d'embargament dels bens.

Mentre no es pogués disposar dels registres de la propietat establerts en els caps de partit judicial, els pobles podrien optar per fer el pagament d'una doble contribució d'immobles cada any, en comptes d'atorgar els bitllets hipotecaris. Aquesta operació de crèdit territorial, la Diputació la contemplava com un assaig per a estudiar l'establiment de bancs agrícoles hipotecaris, "de que tanto se ha hablado, sin que nadie en Cataluña haya acometido tamaña empresa". En aquest sentit, tenim notícies dels avisos fets a l'ajuntament de Solsona i de Ripoll, de pagar la doble contribució, una el mes de juliol i un altra el mes d'agost, en equivalència al 3% decretat per la Diputació. També s'aclaria que el nou impost no comprenia l'anterior

592 Carta des de Basella, Manuel de Francisco a Antonio Dorregaray, 16 de juliol de 1875. Significativament li recordava "qué hubiera sido de nosotros, E.S., si el año 37, cuando estábamos acampados en las inmediaciones de Solsona, hubiera cargado sobre nosotros una fuerte columna, cuando caballos y hombres no nos podíamos tener en pié por falta de alimento...". R.A.H., fons A. Pirala, lligll 9/6899.

593 Circular signada pel vice-president de la Diputació, Joan Mestre i Tudela, i el secretari general Luis R. de Cuenca. Sant Joan de les Abadesses, 28 de desembre de 1874. *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, núm.4, 30 de desembre de 1874, pàg. 4.

tribut forçós de novembre de 1874 i, es prometia, l'abonament als pobles de les obres de fortificació, apertura de trinxeres, subministraments de gra, palla, carn, vi i altres aliments, així com efectes d'hospitals. Promeses que no feien més que lesionar l'escàs crèdit polític dels dirigents carlins i de la Diputació (594).

La nova política fiscal de la Diputació no va deixar de ser una simple temptativa, irrealitzable en el context cada vegada més difícil de les armes carlines. Mentre dominaven Olot, Ripoll, la Seu d'Urgell, i un estens territori, existia la possibilitat de somniar la realització d'aquesta política plena de problemes. A partir d'abril i d'agost de 1875, el més urgent era sobreviure a la crisi general que els afectava, i a l'ofensiva endegada per Martínez de Campos. En aquest sentit, les reunions entre la Diputació i Francesc Savalls van ser molt il·lustratives del "gir a la realitat" que van haver de fer els dirigents carlins. Francesc Savalls va enviar, mentre era Capità General, tot un seguit de cartes al pretendent carlí on acusava la manca de cooperació de l'administració militar i la Diputació. Li exposava que, "en Cataluña se cobran ahora tanto o más que antes, aunque esté fortificada casi toda la provincia de Tarragona". El cabdill gironí no podia entendre què es feia amb el diner, ja que "sobra para los gastos que tenemos, y sobra mucho". Sempre faltava diner quan es tractava de lluitar contra una columna, "de modo que algunas veces he llegado a pensar, resistiéndome a creerlo, que se hacía expresamente". Més endavant, afegia: "sólo me he detenido el disolverla, a pesar que conocía hubiera sido un bien para el país, el temor de disgustar a V.M." (595).

Per fi, arribats al mes de setembre de 1875, Savalls va sostenir una llarga conferència en la Diputació i les delegacions d'Intendència, amb la qual es pretenia resoldre el problema de les contribucions i l'aportació de recursos de la Hisenda central carlina a cada batalló. L'acord pres va consistir a deixar de demanar diner pel que quedava de mes (estaven a meitat de setembre), i a principi d'octubre publicar una ordre del dia on quedés clar que la Diputació seria l'encarregada de centralitzar totes les competències relatives a l'administració. Mentre la Diputació

⁵⁹⁴ Decret del 27 de març de 1875, Joan Mestre i Tudela, des de Sant Joan de les Abadesses, publicat en el *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, núm. 25, 27 de març, pàgs. 1-3. El decret comprenia 23 articles. De la contribució també estarien exempts els masovers, parcers, i arrendataris. En els contractes de rabassa morta, l'articulat especificava que el propietari directe contribuiria entre el 70 i el 80%, i el propietari útil entre el 20 i el 30% restant, segons els casos. La carta a l'ajuntament de Solsona, del delegat Miquel Samsó, des d'Organyà, el dia 1 de juny de 1875 (Arxiu Històric Comarcal de Solsona, lligall correspondència 1875); i el document de Ripoll, del 30 de juny de 1875, signat pel delegat Joan Pujols, a l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, lligall 364. En la circular s'avisava als ajuntaments que devien de presentar a la delegació general d'Hisenda de la Diputació els comptes i liquidacions contra el fisc carlí, i fins el proper dia 20 de juliol! En cas contrari, no tindrien dret a recuperar els seus diners, fins que l'estat de la guerra ho pogués permetre...

⁵⁹⁵ Carta de Francesc Savalls a D. Carlos, des de Ripoll, 12 d'agost de 1875. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900.

realitzava el pla que havia de regularitzar el pagament puntual dels sous, Savalls va publicar una ordre amb la qual els delegats d'administració de cada batalló serien els únics responsables de pagar el prest i de cobrar els impostos als pobles, "teniendo muy presente para fijarlo la posibilidad de cada uno". No obstant el clima de bona voluntat, el mateix Savalls va fer saber D. Carlos que l'acord no passava de ser un miratge, una promesa buida de contingut per part de la Diputació (596). Els darrers mesos de la guerra van significar, doncs, el retorn a les pràctiques inicials de la guerra. És a dir, el cobrament d'impostos en funció dels moviments de les partides i de les operacions de guerra, sota la sospita creixent que aquesta vegada els diners anirien a parar a les butxaques dels cabdills, per a disfrutar-los més enllà dels Pirineus.

La història de la fiscalitat carlina ha estat l'expressió viva dels seus límits i de la seva impotència a l'hora d'apromptar els recursos indispensables. Limitacions marcades per la situació bèl·lica, en no voler danyar econòmicament els suports socials del territori en el qual dominava, i per voler incorporar des d'un inici combatents amb un sou prou atractiu. Unes exigències que li van portar a incrementar paulatinament els impostos, i a guanyar un considerable descrèdit en no poder fer front als deutes contrets amb municipis i propietaris. Per damunt de tot, però, el carlisme no va poder salvar els condicionaments i límits polítics, és a dir, la seva incapacitat per assolir una majoria social que li donés suport. Especialment aquells que els carlins anomenaven en la seva premsa "el ejército de los negociantes", la dreta conservadora, catòlica i d'ordre, aliniada amb l'alternativa alfonsina.

Al costat dels límits polítics, hauríem d'afegir aquells provinents del cansament del país, dels mateixos sectors i territori que, ho diem en to hipotètic, haurien d'haver estat el principal suport del carlisme. Ja vam veure com, en finalitzar la guerra, els dirigents carlins reconeixien que el seu exèrcit havia eshaurit els pobles amb les crescudes contribucions. En data d'agost de 1874, Miquel Samsó, delegat d'administració de la província de Lleida, va fer una crida contra "la punible indiferencia con que los municipios de esta provincia miran las cuestiones administrativas y económicas, sin que les valga alegar excusas ni pretextos de ningún género (...)" (597).

A Prats del Rei (Anoia), el delegat d'administració Vicent Macià, va alertar contra alguns veïns del poble que "se muestran tenaces y hasta se atreven a propalar contra los que satisfacen sus cuotas a la Real Hacienda (...)". No deixa de

596 La carta sobre la conferència entre Savalls i la Diputació, des de Ripoll, 17 de setembre de 1875. L'ordre del dia posterior, en data de 17 de setembre, i signada per Francesc Savalls des de Ripoll. Tots dos documents a R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6897.

597 Circular de Miquel Samsó, Solsona, 3 d'agost de 1874. Arxiu Històric Comarcal de la Seu d'Urgell, correspondència 1874. El delegat amenaçava amb una multa de 500 rals als alcaldes que no haguessin complimentat les disposicions relatives a la contribució.

ser rellevant que, en la mateixa localitat, els veïns es reunissin el novembre de 1875 amb pals i escopetes, per foragitar a l'última partida de recaptadors. Abans, però, en la mateixa comarca, alguns dels grans propietaris reclamaven la rebaixa de l'impost. Va ser el cas de Josep Aguilera, d'Odena. Aquest havia estat capaç de pressionar l'alcalde de la població, i una comissió d'homes de palla va voler fer d'intermediari davant de l'autoritat carlina. Aquesta última es va lamentar de no poder accedir a la queixa, demanant-se, " ¿Qué noble corazón podrá aprobar que el rico propietario D. José Aguilera se le eximiera del pago de las contribuciones, cuando hasta los pobres braceros de la villa que tan dignamente gobierna V.E. las pagan, a fin de contribuir a los enormes gastos que ocasiona la guerra civil (...) ? " (598).

Els dirigents carlins eren plenament conscients que una mala política contributiva podia restar suports entre els seus seguidors. Josep Antoni de Ros, antic membre de la junta catòlico-monàrquica de Barcelona, comentava al secretari de Carles VIIè, Guillermo Estrada, que a Catalunya no existia administració, els impostos es cobraven sense ordre ni concert, "y ha llegado el extremo que cuando los pueblos no pueden ni siquiera pagar, se llevan en rehenes a los carlistas mismos (...)" (599). Efectivament, de com es duqués a terme el sistema de contribucions, depenia en bona part l'augment o disminució de legitimitat política entre la població. Inclús també entre els sectors socials afectes al carlisme.

En aquesta línia, una mostra espectacular de com repercutia la fiscalitat sobre les pròpies bases carlines, és el cas d'Antonio Díez, sacerdot de la Todoella (els Ports), cap del 7è batalló del Maestrat. Ho va explicar el germà de Rafael Tristany, Francesc d'Asís, responsable de la tercera brigada de Lleida: "Lo que pasa en las Garrigas es escandaloso, y tanto sufre aquel país que, los más afectos a la causa, han caído en la mayor indiferencia, si no les es ya antipática; y todo por los atropellos que comete D. Antonio Díez (...)". Aquest cabdill, antic voluntari carlí de la primera guerra, entrava de tant en tant en la comarca de les Garrigues, i en els pobles del Segrià propers a la Ribera d'Ebre. El seu únic objectiu era exigir racions (com l'exèrcit governamental), que els pobles no podien satisfer en espècie per la seva pobresa, i les havien de pagar en metàl·lic. Amb els diners el capellà tornava a passar l'Ebre, i vivia durant un temps fins que tornava a fer la desagradable visita.

El pitjor de tot no era això, sinó que Díez "trata a aquellas gentes com si fueran de un país enemigo y rebelde, exasperando tanto y tanto los ánimos, que

⁵⁹⁸ Vicent Macià Badanes, Igualada, 12 de setembre de 1874, a l'ajuntament de Prats del Rei. Papers sobre la Guerra Civil, Francesc de Segarra, arx. 547, Biblioteca de Catalunya. Sobre l'actitud dels veïns a S.H.M., carta del 8 de novembre de 1875, lligall 89. L'afer del ric propietari en una carta de Basilio Gómez, delegat d'administració, des de Castellfullit del Boix, el 5 de juliol de 1875, adreçada al comandant militar carlí d'Igualada. El delegat no sabia com resoldre el problema. Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, lligall 365.

⁵⁹⁹ Carta des de Prada de Conflent, 8 de juliol de 1874. R.A.H., fons A. Pirala, 9/6869.

familias muy carlistas están para emigrar (...). Los mismos carlistas dicen que prefieren el trato del enemigo: tan a disgusto soportan al referido batallón". Malgrat tot, no només eren els cabdills els causants de la pertorbació, sinó també els recaptadors de contribucions de la mateixa administració. Una veu tant autoritzada com la del Governador Militar carlí del Districte de Lleida manifestava com alguns funcionaris públics "han cometido atropellos en los pueblos de esta provincia, amenazando a los Ayuntamientos, imponiéndoles multas y exigiéndoles cantidades sin firmarles recibo de ellas (...) (600).

Amb aquests antecedents, no es fa difícil entendre els problemes recaptatoris carlins, amb un exèrcit cada cop més costós, i amb un país cansat de vexacions i de pagar per una causa que veien perduda. Així s'entèn com els habitants de Riu de Santa Maria, del terme de Bellver de Cerdanya, dormien a la nit a la muntanya, per no haver de satisfer la contribució. De matí tornaven a casa seva, i treballaven en les seves ocupacions, però si venien els carlins, fugien de nou als boscos. Més tard, l'octubre de 1875, quan faltava poc per acabar la guerra, en els pobles de les Planes (Garrotxa) i de Foixà (Baix Empordà), els seus habitants es van aixecar en massa contra els petits escamots que encara demanaven la contribució. Tan bon punt se sentiren forts, eren els mateixos veïns els qui imposaven la seva política.

8.2.2. La fiscalitat liberal i les repercussions econòmiques del conflicte.

Una vegada analitzat el funcionament econòmic de les partides i la política tributària carlina, voldríem avaluar el pol oposat. Quines van ser les característiques de la guerra en el Principat, des del punt de vista del seu sosteniment econòmic? Com hem vist abans, l'exèrcit funcionava amb el sistema del racionament. Arribava a un poble, i el seu capità caixer disposava del diner per a encarregar racions d'aliments pels soldats, pinsó i grana pels cavalls, i concertava amb l'aposentador els allotjaments. Ara bé, les peculiars condicions de la guerra a Catalunya, juntament amb la crisi hisendística que patia l'Estat, van obligar l'exèrcit regular a adaptar la seva norma de funcionament a les crítiques circumstàncies.

No és casual que el Capità General López Domínguez descrivís el teatre

⁶⁰⁰ Els habitants de Maials i Almatret, ara deixaven les armes fatigats, perquè la conducta dels carlins diferia molt de les idees que deia defensar. Carta des de Pons, 1 de març de 1875, Francesc d'Asís Tristany al seu germà, Capità General. Reproduïda a C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, pàgs. 220-221. També li deia que les Garrigues era el país que més contingent havia donat a les fileres carlines en tota la província. Ara, només regnava la indiferència: "con lágrimas en los ojos cuentan a todos las penalidades que sufren y las privaciones que experimentan por el trato que se les dá". El comunicat del Governador militar de Lleida, el 6 de maig de 1875, en una carta entre el cap militar del districte de Solsona, Joan Comellas, i l'alcalde d'aquesta ciutat. Arxiu Històric Comarcal de Solsona, correspondència 1875.

d'operacions català, de manera molt distinta de com ho hauria fet a la resta d'Espanya. Segons ell, els caps militars no havien de preocupar-se de la subsistència del soldat, ni del seu racionament. El país és ric, ple de recursos i en totes bandes i amb un crescut nombre de tropes, es troba de tot el més precís, deia exagerant una mica el to. "Lo que importa es que el soldado tenga con qué pagar; en pagando, el soldado no carece de nada: por eso en Cataluña no hay ración de etapa, ni se necesitan multitud de factorías de la administración para su abastecimiento". El general, en to sincer, palesava els efectes negatius que tenia la rebaixa de sous en la disciplina: "no hay ni ha habido nunca alguna (una mesura) que haya producido más fácilmente su relajación, que las que se refieren a la subsistencia y al modo de vivir del soldado" (601). Recordem que el motí dels soldats que va tenir lloc a Granollers l'octubre de 1874, es va fer al crit de "¡Queremos los seis reales!", és a dir, els soldats s'oposaven a la rebaixa de sous i volien administrar els mateixos la seva paga.

L'experiència viscuda des de l'inici de la guerra ens mostra com l'administració econòmica de la capitania catalana va ser un desastre. Els perjudicats en primer terme va ser la tropa, la població i, de retruc, les operacions contra els carlins. La manutenció dels soldats va esdevenir un tema de gran importància. El cost d'un soldat era un conjunt complex de factors. S'havia de calcular sumant el seu sou o prest, 6 rals, les racions de pa diari (una lliura i mitja), i de carbó (4 unces). Calia afegir el cost del manteniment de l'armament, les estades en els hospitals, i les gratificacions esporàdiques destinades a renovar el vestuari. Els diners eren guardats sempre en la caixa del batalló o de la companyia. El prest es dividia comptablement en "socors" i "masita". El socors del soldat el rebia en forma de ranxo (dos menjars diaris, normalment), de valor 4 rals, i les anomenades "sobras", diner donat en mà per a cobrir la neteja personal i els deutes. L'altra part del sou, la "masita", es destinava a l'entreteniment, la renovació de la roba interior, i altres despeses particulars. Les "sobras" i la "masita" solien comprendre els 2 rals restants (602). Això era el que deien els manuals, però una altra cosa era en el front, trescant muntanyes, buscant un enemic poques vegades visible.

El primer any de la guerra, els combatents carlins van procurar tenir un tracte escrupulós amb la població, i pagar directament dels seus havers el que consumien. Un comportament que tenia un profund sentit polític, en contrast amb el que feia la

⁶⁰¹ De la correspondència ja citada en el capítol Vè., carta entre el Capità General López Domínguez al Ministre de la Guerra Francisco Serrano Bedoya, Barcelona 27 d'octubre de 1874, S.H.M., 2-4, lligall 86.

⁶⁰² Hem utilitzat les pàgines dedicades a la comptabilitat de companyia, del *Primitivo Manual del Cabo y Sargento de Infantería, completamente ampliado y refundido*, Est. Tipogràfic de Manuel Minuesa, Madrid s.d., (probablement dels anys 80s.) 25a. edició. Aquesta obra era considerada llibre de text obligat en totes les acadèmies militars espanyoles.

columna de tropa. La premsa conservadora va entrar en una guerra mediàtica, on presentaven als voluntaris carlins com un mal menor, i la tropa republicana uns malpagadors. Habitualment l'exèrcit expedia un rebut, un "libramiento", a l'ajuntament de torn; més tard, amb els rebuts, podia anar a recuperar les despeses en la Capitania de Barcelona, o en qualsevol seu dels governs militars. En la pràctica, en moltes ocasions les columnes es van veure obligades a tornar a la capital per acarsenar als soldats i poder-los donar de menjar. A final de juliol de 1872, el batalló de l'Havana va haver de tornar a la ciutat de Lleida. Tota la guarnició estava sense recursos, i els soldats havien de menjar el ranxo facilitat per les botigues a compte. Dos mesos després, el Capità General va alertar de la necessitat imperiosa de pagar les consignacions dels cossos. La situació del terreny en què operaven les columnes i el seu allunyament de les grans poblacions, feia indispensable que portessin el diner almenys un mes avançat, en lloc del sistema de cobrar per mesos vençuts. Als pocs mesos del començament de la guerra, doncs, el Capità General es veia obligat a fer una crida al Ministeri de la Guerra sobre l'aportació urgent de crèdits a l'administració militar i a les pagaduries. Alhora, el mes de setembre, les columnes dels brigadiers Fajardo i Martínez Campos es van veure forçades a tornar a la ciutat de Girona per a proporcionar-se recursos.

La suspensió de moviments també va arribar a la província de Tarragona. Les companyies de voluntaris del coronel Escoda havien tornat a la ciutat perquè l'administració econòmica no satisfia els lliuraments pels havers del mes, o ho feia amb menudalla, amb "calderilla". Dues companyies, una situada a Vilarodona i una altra a Tarragona, "viven casi de limosna, sin que a pesar de esta circunstancia hayan dado el menor motivo de queja". Els problemes es perllongaren durant la resta de l'any, quan encara no podien sortir a operacions, i es trobaven en franca desorganització i desmoralització ⁽⁶⁰³⁾.

Durant 1873 la situació econòmica va empitjorar. A l'entrada de la tardor, els soldats encara no havien cobrat el mes de juny. Les caixes estaven completament exhaustes. Igualment desatesos estaven els rams de factories, utensilis (allotjaments) i transports, sobre dels quals es devien a Catalunya 486.295 pessetes. Els governs militars de les províncies estaven sense un cèntim, i per això reclamava el Capità General 75 mil pessetes per a cadascuna de les pagaduries, i 250 mil més per a la caserna general de Barcelona. Dos mesos després de la demanda, el governador militar de Lleida suplicava desesperadament 60 mil duros només per a la seva

⁶⁰³ Cartes des de Lleida, 31 de juliol de 1872, Tarragona, 8 i 11 de setembre, des de Barcelona, el 14 de setembre i el 18 d'octubre, i des de Tarragona, novament, l'11 de novembre, totes de l'any 1872. En el lligall 82 del S.H.M., 2-4. Malgrat el bon comportament dels voluntaris, en realitat el 8 de setembre es reconeixia que "se han producido algunos disgustos con motivo de recharzar los vendedores, la calderilla decimal dada en pago de haberes a la tropa y voluntarios". El 3 de desembre s'avisava des de Lleida que les columnes del comandant Iturriaga i del tinent coronel Moreno estaven detingudes per la manca de recursos.

tresoreria (604).

El sistema de rebuts lliurats ("libramientos") va portar al col.lapse econòmic. Sota aquest concepte, a final de 1873, només en la província de Tarragona es devien prop de 4.000.000 de pessetes al Ministeri de la Guerra. El "libramiento" era un taló de pagament, una ordre feta per escrit per tal que la tresoreria o les oficines militars, pagués les quantitats de diner degudes (605). També el brigadier Manuel Salamanca es va veure obligat a suspendre les operacions, i destinar les forces al cobrament de contribucions. La fiabilitat d'aquests pagarés era nul·la. Els cossos negociaven amb ells, els canviaven i cobraven a la més mínima oportunitat. Els caps de batalló imposaven exaccions als pobles per a sobreviure, i la caixa de la caserna general a Barcelona avançava el que podia, però això no feia més que allargar el problema. El Capità General Serrano Bedoya assegurava l'abril de 1874 tenir pendents de cobrament 5.788.724 pessetes en forma de lliuraments. El mateix López Domínguez, mesos més tard, va amenaçar amb presentar la seva dimissió, si no s'enviaven urgentment fons a la capitania catalana. Els diners que destinava l'administració econòmica de l'Estat de les quatre províncies no bastava per a sufragar les despeses: "hay cuerpo que debe cuanto toma para sus gastos, y le adeudan hasta 80.000 duros" (606).

Aquesta gravíssima situació va obligar a emprar les tropes per a recaptar els tributs que devien els pobles. Aquest panorama venia agreujat pel fet que molts dels agents encarregats de la recaptació, funcionaris de l'Estat, o havien fugit del teatre de la guerra, o havien estat objecte d'atemptats. A tall d'exemple, els recaptador de Tremp s'havia traslladat a Balaguer, i el de Vilafranca a Barcelona; el mateix passava amb els funcionaris de la muntanya gironina que s'havien refugiat en la capital. El Ministre de Gràcia i Justícia envià una circular al president de l'Audiència de Barcelona per tal d'esperonar als jutges municipals "que se han mostrado extremadamente apáticos de prestar a los encargados de la administración los debidos auxilios". Així mateix, en plena etapa republicana, el Ministeri d'Hisenda va cridar l'atenció sobre la gravetat de la recaptació de contribucions directes a Catalunya, molt especialment en

⁶⁰⁴ Memòria del Capità General José Turón, al Ministre de la Guerra, Barcelona, 29 de setembre de 1873. S.H.M., 2-4, lligall 84. La carta del governador militar de Lleida al Ministre de la Guerra, 2 de novembre. Id. lligall.

⁶⁰⁵ Hem consultat: Alejandro BACARDI, *Diccionario de legislación militar*, 3 toms, Est. Tip. Narciso Ramírez, Barcelona 1885, i Mariano RUBIO I BELLVE, *Diccionario de Ciencias Militares*, 3 vols. Revista Científico-Militar, Barcelona 1901. Aleshores s'utilitzava el reglament de comptabilitat militar de l'administració de 6 de febrer de 1871. Els articles 412 al 417 determinava la forma de fer-los.

⁶⁰⁶ L'estat de la província de Tarragona, a 2 de desembre de 1873, des de Reus (S.H.M., 2-4, lligall 84); la memòria de Serrano Bedoya el 2 d'abril de 1874 (S.H.M., 2-4, lligall 85), i un missatge xifrat de López Domínguez al Ministre de la Guerra, el 30 de setembre del mateix any (S.H.M. 2-4, lligall 86).

la província de Lleida. En aquest cas, només s'havia pogut destinar una companyia de voluntaris mobilitzats que recorrien els pobles més immediats. Per aquesta raó, demanava la col.laboració de tropes, Guàrdia Civil o voluntaris, per a protegir als agents de contribucions, qüestió "de la más alta importancia hoy para el sostenimiento de la República" (607).

La substitució de l'administració hisendística per l'exèrcit, convertia a aquest en el darrer garant de l'Estat. Altrament, posava de relleu l'enorme crisi de confiança que existia envers les institucions, i la indolència de la població a l'hora de satisfer els tributs. En aquest sentit, el 4 de novembre de 1872 una columna de tropa situada en el Vallès entrava a Granollers "para proveerse de dinero, y saldrá mañana a auxiliar al cobro de contribuciones", explicava el seu cap militar. Tan sols de la província de Tarragona es devien 751.000 pessetes, això sense comptar els tributs municipals i provincials. Tres mesos més tard, el març de 1874, el Capità General Rafael Izquierdo esmentava que el deute de Catalunya amb Hisenda era de 16.000.000 de pessetes. No és estrany, doncs, que en les províncies de Tarragona i de Lleida s'utilitzessin les columnes "en el cobro de las contribuciones que adeudan los pueblos, a fin de poder atender con su producto a la necesaria asistencia de las tropas, que carecen absolutamente de todo recurso, sin que se realizen los libramientos de los cuerpos por falta de fondos en las respectivas Tesorerías, habiendo algunos del mes de Diciembre del año último pendientes del cobro" (608).

Les dades que posseïm del diner subministrat a l'Exèrcit són molt escadusseres. Pel que sembla, les donacions fetes amb caràcter d'urgència es van iniciar el 1874. La Diputació de Barcelona, en sessió extraordinària del 7 de març, va crear una comissió especial amb el propòsit d'aportar recursos i d'ajudar a la finalització de la guerra. D'entrada, la comissió va posar a disposició del govern

607 *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 236, 2 d'octubre de 1873. D'altra banda, la carta del Ministeri d'Hisenda, en una còpia enviada pel Capità General de Catalunya al Ministeri de la Guerra, 28 de maig de 1873. La carta original era de 6 de maig. Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, Documents Històrics, 1873-1874.

608 Les dades de Tarragona en la carta del brigadier Salamanca, 2 de desembre de 1873, des de Reus (S.H.M., 2-4, lligall 84); en aquesta província es devia també el valor dels 298 quintos redimits el 1873. La memòria de Rafael Izquierdo al Ministre de la Guerra, 30 de març de 1874 (id. lligall); la cita en una carta del 2 de juliol de 1874, del Capità General Serrano Bedoya al Ministre del ram (S.H.M., 2-4, lligall 85). Novament, amb la franquesa amb la qual podia parlar López Domínguez al Ministre de la Guerra: "Recaudación de esta administración económica muy escasa, pues no llega a sesenta mil pesetas diarias; tiene que cubrir atenciones independientes de las del Ejército, todas las de la guerra en un atraso inmenso, y no hay recursos, ni los tengo, para cubrirlas en fin del presente; ruego a V.E. mire este asunto con preferencia por ser urgentísimo y grave, y le suplico atienda el Gobierno a remediar este conflicto que cada día se hace mayor". Missatge telegrafià, Barcelona 21 de setembre de 1874 (S.H.M., 2-4, lligall 86).

500.000 pessetes ⁽⁶⁰⁹⁾. Aquest seria un esforç considerable en un organisme que també patia problemes econòmics, i que sovint ajudava als pobles a cobrir el cost de les fortificacions. Les crides als pobles perquè paguessin els tributs endarrerits eren permanents. A principi de 1874 les comarques del Bages i del Berguedà, amb 10 i 18 pobles respectivament, eren les que més devien al fisc en concepte de contribucions territorials ⁽⁶¹⁰⁾.

Una altra font de finançament era, naturalment, el Banc. El Capità General Serrano Bedoya trucà les portes del Banc de Barcelona després que l'administració econòmica no li pogués proporcionar cap recurs. La junta directiva de l'entitat li va facilitar unes altres 500.000 pessetes, "y en esta suma he cubierto las necesidades del momento, quedando la Brigada en disposición de emprender de nuevo las operaciones activas" ⁽⁶¹¹⁾. En efecte, el diner era el combustible de la guerra. No és casual que el mandat de José López Domínguez, en qualitat de Capità General a final de 1874, coincidís amb una millora en les operacions de guerra. El 6 d'octubre agraià al seu homònim, el Ministre de la Guerra, l'enviament d'un milió de pessetes, quantitat que considerava era "muy poco" per a les necessitats del servei. Per últim, ja en plena restauració alfonsina, el mes de juliol de 1875, la ciutat de Barcelona rebia un milió de pessetes més, i la de Lleida 25.000 duros ⁽⁶¹²⁾.

El còmput econòmic de la guerra a Catalunya és, ara per ara, una pregunta oberta. Aquest és un tema obligat a l'hora de tractar de l'impacte de la guerra, de les repercussions de qualsevol conflicte armat sobre la societat. Implica valorar múltiples factors, però no disposem de dades de conjunt que ens permetin veure tots ells en perspectiva. En primer terme, les despeses ocasionades pel manteniment de les tropes, sous, armament, municions. El cost de les fortificacions i de l'enviament de plecs de correspondència oficial. El cost dels bagatges i dels transports militars. Les destruccions sobre edificis durant els combats o el saqueig d'ajuntaments i vivendes

⁶⁰⁹ La comissió estava formada per Pere Collaso i Gil, Josep Elias i Carbonell, Francesc Bohigas, Camil Fabra i Jaume Codina, sota la presidència del governador civil. *Boletín Oficial de la Província de Barcelona*, núm. 75, 28 de març de 1874.

⁶¹⁰ *Boletín Oficial de la Província de Barcelona*, núm. 42, 18 de febrer de 1874. Sobre la política de la institució vegeu Borja de RIQUER, "La Diputació revolucionària: 1868-1874", a *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. I (Barcelona 1987), pàgs. 196-243.

⁶¹¹ Carta del Capità General Serrano Bedoya al Ministre de la Guerra, Barcelona 15 d'abril de 1874. S.H.M., 2-4, lligall 85. El militar afegia que era il·lusori del tot pensar de cobrar els lliuraments de les províncies de Girona i de Lleida, i que el dèficit general pesava sobre l'administració econòmica de Barcelona, "cuyos ingresos, que tampoco son los que debieran, no alcanzan ni con mucho a cubrir esta triple o cuatuple atención".

⁶¹² Oficis dels Capitans Generals respectius al Ministre de la Guerra, lligalls 86 i 102, S.H.M., 2-4.

privades. Només comptem amb dades disperses, com ara la reclamació de l'ajuntament d'Igualada, que valorava la suma de perjudicis causats per l'invasió carlina en po més de 650 mil pessetes ⁽⁶¹³⁾. Hauriem de sumar el material ferroviari i la xarxa telegràfica malmesa. Quelcom que provocava protestes en la premsa barcelonina, pels entrebancs creats al comerç i la indústria, i la manca de comunicacions regulars. Tot plegat, doncs, es fa difícil de calcular per la manca de documentació adequada. Malgrat això, farem una petita aproximació a alguns dels problemes que representa l'estudi i valoració d'aquestes qüestions.

El republicà alacantí Eleuteri Maisonnave, va donar a conèixer una memòria sobre el cost dels conflictes amb els quals s'enfrontava el règim republicà, que es va fer cèlebre en el seu temps. Aquesta és una de les poques estadístiques realitzades, i que ens poden apropar un xic a la qüestió. Mentre el cantonalisme havia representat la xifra de 58 milions de pessetes, la insurrecció carlina havia comportat en pocs mesos 35 milions (20 en contribucions i 15 en racions), sense sumar la destrucció d'infraestructures de comunicació, confiscacions de béns, etc. Malauradament, les dades no desagregaven l'impacte específic sobre Catalunya. Un altre balanç fet l'octubre de 1874, apuntava la xifra de 2.600 milions de pessetes invertides en la guerra, tan sols des del gener del mateix any. Tenint en compte que el recaptat per contribucions ordinàries era de 1.800 milions, la xifra és important. Amb tot, encara estem lluny de poder oferir una visió de conjunt suficientment satisfactòria per a poder valorar el conflicte. Ens acostarem al problema des d'angles diversos, tot i que limitats ⁽⁶¹⁴⁾.

Un dels primers sectors que va reaccionar davant de l'impacte econòmic negatiu de la guerra va ser la patronal catalana. El 27 de desembre de 1872, el Foment de la Producció Nacional va elevar una exposició al govern espanyol on li feia saber l'estat excepcional del Principat. L'exposició coincidia amb l'auge viscut pel carlisme armat des de la tardor, i amb la impotència del Ministeri de la guerra per acabar amb el conflicte. La primera part de l'escrit posava de manifest els problemes

⁶¹³ "Expedientes de diversos ayuntamientos solicitando indemnización por los perjuicios ocasionados por los ataques carlistas" 1873. Conté el d'Igualada i el de Moià. Lligall 560, Arxiu de la Diputació de Barcelona. Escrit del 8 d'octubre de 1873, elaborat per la Junta d'Armament i Defensa: "los que tenían opiniones carlistas nada hicieron contra los defensores de la villa, y que, por el contrario, algunos de ellos procuraron evitar o aminorar los desmanes de los facciosos, protegiendo y ocultando en sus casas a los liberales perseguidos en aquella ocasión". Malhauradament, altres lligalls sobre calamitats públiques relacionats amb la guerra contenen una informació molt escadussera.

⁶¹⁴ L'estadística de Maisonnave comentada a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 16, 10 de gener de 1874. Posteriorment, en el mateix diari, les dades sobre el pressupost governamental, núm. 470, 11 d'octubre de 1874. Dos anys abans, el mateix diari deia que segons una estadística que s'estava preparant, la despesa de la guerra carlina era de 154.090 duros (robatoris, recaptacions carlines...), i que el còmput total del diner demanat a Catalunya era de 800 mil duros. *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 8588. 20 de novembre de 1872.

econòmics que provocava el conflicte. Les vies fèrries interceptades, poblacions importants bloquejades, cada dia augmentava la carestia del transport i “nadie, sin muy apremiante necesidad, se atreve a arrostrar los peligros y molestias que ocasiona actualmente un viaje de corta extensión”. El que abans es feia en sis o set hores, ara s’havia d’invertir dos dies de viatge. Les mercaderies s’enviaven i arribaven quan era possible, i es pagava per la seva conducció un preu quadruplicat respecte del que estava establert. L’emigració de pobles a ciutats es desenvolupava ràpidament, i moltes persones es veien obligades a pagar una doble contribució. Barcelona s’havia trobat feia poc durant cinc dies sense comunicacions amb la resta d’Espanya, i molt pitjor estaven localitats com ara Berga i Girona.

El problema plantejat per Foment, donada aquesta situació, era tot un altre. La perllongació de la guerra podia portar a la paralització de petites i grans indústries, l’allunyament de capitals, i tenir als obrers sense mitjans de subsistència. En aquest punt radicava el perill, que el conflicte bèl·lic es fes crònic. L’exposició, vista així, volia ser un toc d’alerta sobre la imminència d’un esclat social que tenia un doble origen, per una banda, en el desenvolupament de l’anomenada qüestió social i, per l’altra, en les repercussions de la revolta carlina. Un malestar econòmic, tot s’ha de dir, que tenia unes arrels més antigues que les confessades per la institució. Per últim, el Foment volia deixar clar que no es tractava d’una exageració, que el Govern espanyol, veient el problema des d’una certa distància, “y al reflejo de versiones oficiales, que no siempre pueden tener la expansión necesaria, no aparezca el estado de Catalufia tan grave como es (...)” (615).

El document ens dóna tota una sèrie de pistes sobre com era percebuda la guerra pels sectors benestants de la societat catalana, aliniats políticament amb l’alfonsisme o el liberalisme progressista. Ja hem vist al principi del capítol l’extraordinària dimensió que va tenir el tall del ferrocarril i el telègraf. No obstant això, fóra bo de preguntar-se pels seus efectes econòmics sobre la resta de sectors. Una alternativa al trànsit de mercaderies per via fèrria era el comerç de cabotatge. Totes les dades indiquen un augment considerable de l’ús de vaixells que feien les rutes costaneres. Alguns ports van guanyar molt. El de Blanes i el de Sant Feliu de Guíxols van esdevenir de gran importància per al subministrament de tota la província de Girona, per causa de les dificultats que representava utilitzar altres vies d’accés. No és estrany que una duana marítima com la de València veiés créixer els seus ingressos. L’exercici de l’any 1873 va suposar un augment de recaptació de 90 mil pessetes, quan el recollit l’any anterior era de 210 mil. No oblidem, tampoc, que en

⁶¹⁵ Signava la Junta Directiva del Foment de la Producció Nacional, Barcelona 27 de desembre de 1872, i adreçat al President del Consell de Ministres: El President de l’entitat, Pedro Bosch i Labrús, Vocals, Faustino Bernareggi, Ramon Garcia, Francisco de P. Isaura, Jauime Fontrodona, Narciso Ramirez, Francisco Domingo, Federico Nicolau, Juan Lleó, Isidoro Pons, José Masriera, Domingo Sanromà, Domingo Tamaro, Domingo Sert, Joaquim Parellada, José White, Josep Roca i Galés, Antoni Pons Enric, Antonio Bor. Reproduït a *Diario de Barcelona*, núm. 9, 9 de gener de 1873, pàgs. 332-333.

determinats moments de la guerra, València va esdevenir el punt de connexió privilegiat entre Barcelona i Madrid ⁽⁶¹⁶⁾.

Pel que fa a l'impacte econòmic de la guerra sobre la xarxa ferroviària, les dades que tenim són un xic més aproximades. Comptem amb les memòries anuals de les juntes d'accionistes de la línia de Barcelona a Saragossa, de la companyia de Tarragona a Martorell i Barcelona, de la societat dels ferro-carrils d'Almansa a València i Tarragona, i de la companyia dels camins de ferro de Barcelona a França. Dissortadament, les dades que proporcionen cadascuna d'elles no són comparables ni completes. Per tant, anirem veient el càlcul fet per cada entitat en el conjunt d'exercicis. La primera d'elles, la línia de Barcelona a Saragossa, és la que va elaborar un càlcul més exacte. El total de danys comesos a vies, estacions, ponts, línia telegràfica i altres efectes va ser de 795.719 pessetes. D'aquesta quantitat, caldria de restar-ne petites sumes pel deteriorament de les estacions de Sarinyena i Poleñino, a l'Aragó.

La segona línia, la de Tarragona-Martorell-Barcelona, va deixar constància que en els exercicis de 1872, 1873 i 1874, havia perdut 3.250.000 pessetes, pels desperfectes en tota la via. Per la seva banda, la societat de ferro-carril que explotava la línia entre València i Tarragona, només ens ha deixat constància d'uns quants exercicis, i sense desagregar els danys fets en la província de Tarragona. Amb tot, el càlcul que feia de la minva d'ingressos per la suspensió del servei i els costos de reparació de les destruccions eren, fins el mes de setembre de 1873, de 500.000 pessetes. En la memòria de 1874 tan sols anotaven lacònicament que la despesa era de "muchos millones" de rals. Per últim, la companyia de camins de ferro de Barcelona a França, tampoc no va deixar una valoració explícita del desastre. Les pèrdues ocasionades per incendis i interrupcions de la via van ascendir, entre 1872 i 1873, a poc més d'un milió de pessetes.

El cost total que com a mínim va significar l'acció carlina contra el sistema de comunicacions va ser de 5 milions i mig de pessetes. Una xifra que hauria d'augmentar un milió o dos més, donat que hi manca un càlcul més complet en els exercicis comptables d'algunes societats. Unes valoracions que, com és natural, no registren les aportacions que les empreses van fer als carlins per tal de salvaguardar l'explotació, sempre i quan no transportessin tropes i efectes de guerra ⁽⁶¹⁷⁾.

⁶¹⁶ La carta procedent de Blanes deia així: "el puerto de Blanes es por su posición topográfica el de más importancia de la provincia para el comercio de importación y exportación al interior de la misma". Amb el bloqueig de Girona i sense tren, Blanes vivia aïllada de la resta d'Espanya, deia el corresponsal. *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 78, 17 de febrer de 1874. Les dades sobre la duana de València a *La Independencia*, Barcelona, núm. 1801, 8 de novembre de 1873, pàg. 6964.

⁶¹⁷ Hem consultat la documentació en el Centre d'Estudis Històrics del Ferrocarril Espanyol (Barcelona), el qual ha salvat miraculosament uns papers que estaven a punt de perdre's per sempre. "Relación de los daños causados por la insurrección carlista en todas las obras del ferro-carril y

Una altra forma d'observar les repercussions econòmiques de la guerra és des de l'àmbit local. Ho farem a partir d'un poble de grans ressonàncies carlines, Vidrà. S'ha pogut conservar la llibreta en la qual s'anotaven les despeses ocasionades per la guerra, des d'abril de 1872 fins abril de 1873, un any sencer. Les matèries que hi són consignades consignen el tràfec normal de les partides, les exigències d'oficis i de parts dels caps militars, o el trasllat de ferits i malalts de un lloc a un altre. També hi apareixen anotats el transport de bagatges, i el subministrament de pinsos i grana pels cavalls; en resum, tot un mostreig dels serveis als quals es veien obligats a prestar els ajuntaments a tots dos bàndols. El total de diner que el consistori va haver de pagar va ser de 2.888 pessetes.

Aquesta darrera, era una quantitat alta o baixa, per als habitants de Vidrà? Si ho comparem amb la contribució territorial que el poble va haver de pagar per l'any econòmic de 1875 a 1876, 4.515 pessetes, pot ser sembla baixa. No obstant això, hem de tenir en compte que aquesta darrera xifra venia carregada amb un 2% en concepte de contribució extraordinària de guerra. En realitat, la valoració més ajustada hauria de considerar que les 2.888 pessetes de despeses s'haurien d'afegir a la contribució que el Govern i els carlins van imposar junts al començament del conflicte. Posteriorment, quan el domini carlí es va fer aclaparador a la zona, les despeses van ser probablement més altes; en tot el terme hi van estar instal·lats un hospital (als Ferrers), serveis de fabricació de cartutxeria, una impremta i un col·legi de cadets, això sí, intercalats en diversos moments del conflicte. Tot plegat ens porta a pensar, encara que no coneixem fefaentment els cost total de la guerra a Vidrà, que molts pobles de muntanya van veure doblades, com a mínim, les quantitats lliurades a l'administració, d'un i altre bàndol (618).

De totes maneres, es fa difícil apurar més el comentari. Seria necessari fer anàlisis comparatives de les finances locals en aquelles zones més colpejades pel conflicte, sempre i quan la documentació ho permeti, la qual cosa no és gens fàcil. Les

material mòvil" de la Divisió de ferro-carrils de Barcelona, línia de Saragossa a Barcelona; les Memòries de les juntes d'accionistes de la Cia. de ferro-carrils de Tarragona a Martorell i Barcelona (anys 1874 i 1875); les Memòries de les juntes generals d'accionistes de la Societat dels Ferro-carrils d'Almansa a València i Tarragona (anys 1873,1874,1875,1876); i les Memòries de les juntes de la companyia dels camins de ferro de Barcelona a França, corresponents als anys 1873,1874 i 1875.

⁶¹⁸ La llibreta conté una inscripció en la portada: "Gastos da Gerra". En l'interior, "Libro que sirve para anotar todos los gastos ocasionados por causa de la sublevación carlista en el presente año de 1872, a saber", 25 pàgs. Acabat i signat el 14 d'abril de 1873. Arxiu Municipal de Vidrà. Les contribucions que havia de pagar el poble, a *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, núm. 82, 9 de juliol de 1875. Pedro RUJULA, "Los efectos de la primera guerra carlista en las economías municipales: el caso de los municipios bajo control militar de Cabrera" al *Tercer Congrés d'Història Local*, L'Avenç, Barcelona 1995-1996. Robert VALLVERDU, "La defensa de Montblanc durant la tercera carlinada", op. cit., pàgs. 167-169. L'autor mostra una relació del cost de manteniment de tropes. La realització d'estudis semblants permetria de fer comparacions enriquidores.

repercussions sobre les economies familiars encara són un tema pendent. L'acumulació d'impostos i d'aportacions de tota mena, va ser una de les causes del cansament del país el darrer any de la guerra, però encara desconeixem els seus límits precisos, i l'impacte territorial i social desigual. L'estrofa d'una cançó es va fer cèlebre al llarg de la guerra i és molt il·lustrativa del sentir de la població: "Els carlins no s'acaban, y els soldats tampoch; els pagesos diuen, s'ens hu menjan tot" (619).

Un altre aspecte d'àmplies implicacions locals i quotidianes va ser la manipulació dels preus, amb l'objectiu d'adquirir un benefici especulant amb el valor de les mercaderies. Immediatament després de l'entrada a Vic, la comandància carlina va emetre un ban on prohibia qualsevol alteració del preu de venda dels queviures. També a Solsona el cap militar corresponent va avisar que els venedors no podien pujar els preus quan arribessin les forces reials, "ni tampoco adulterarlos, como así mismo darán siempre exacto el peso o medida (...)". Un problema semblant al patit per Valerià Weyler pels poblets de la serra del Cadí, en l'excursió que vam descriure en el capítol anterior. No en va, la guerra va ser vista per alguns com un bon negoci. Quan tornaven els batallons carlins als seus caus, després de recollir la contribució, gastaven en l'alta muntanya el seu prest. Van ser uns bons dies per al comarçant al detall, l'espardenyer i el taverner. Aquest pobles, anys abans adormits, van guanyar molt en animació; segons el testimoni de César del Villar, "hasta en algunos se han establecido durante la guerra tiendas y establecimientos, en que se vendían ropas y otros efectos que en tiempos normales no se encuentran en ellos" (620).

La problemàtica descrita abans ens introdueix en un altre vessant de les conseqüències econòmiques i socials del conflicte. Ens referim a l'impacte territorial desigual, a la diversitat del cost de la guerra segons comarques i localitats. Va ser un fet comú que moltes poblacions que eren cruïlla de camins i, per tant, freqüentades per tropes, el demanar als pobles de la contrada compartir equitativament els costos. En algun cas, com ara al Baix Llobregat, l'acord va fructificar en el servei de bagatges. Si una població es fortificava i pagava molts bagatges, se'n beneficiaven totes les del voltant. Aquest "estira i arronsa" entre els pobles comarcals va constituir un dels afers de política municipal de discussió més habitual.

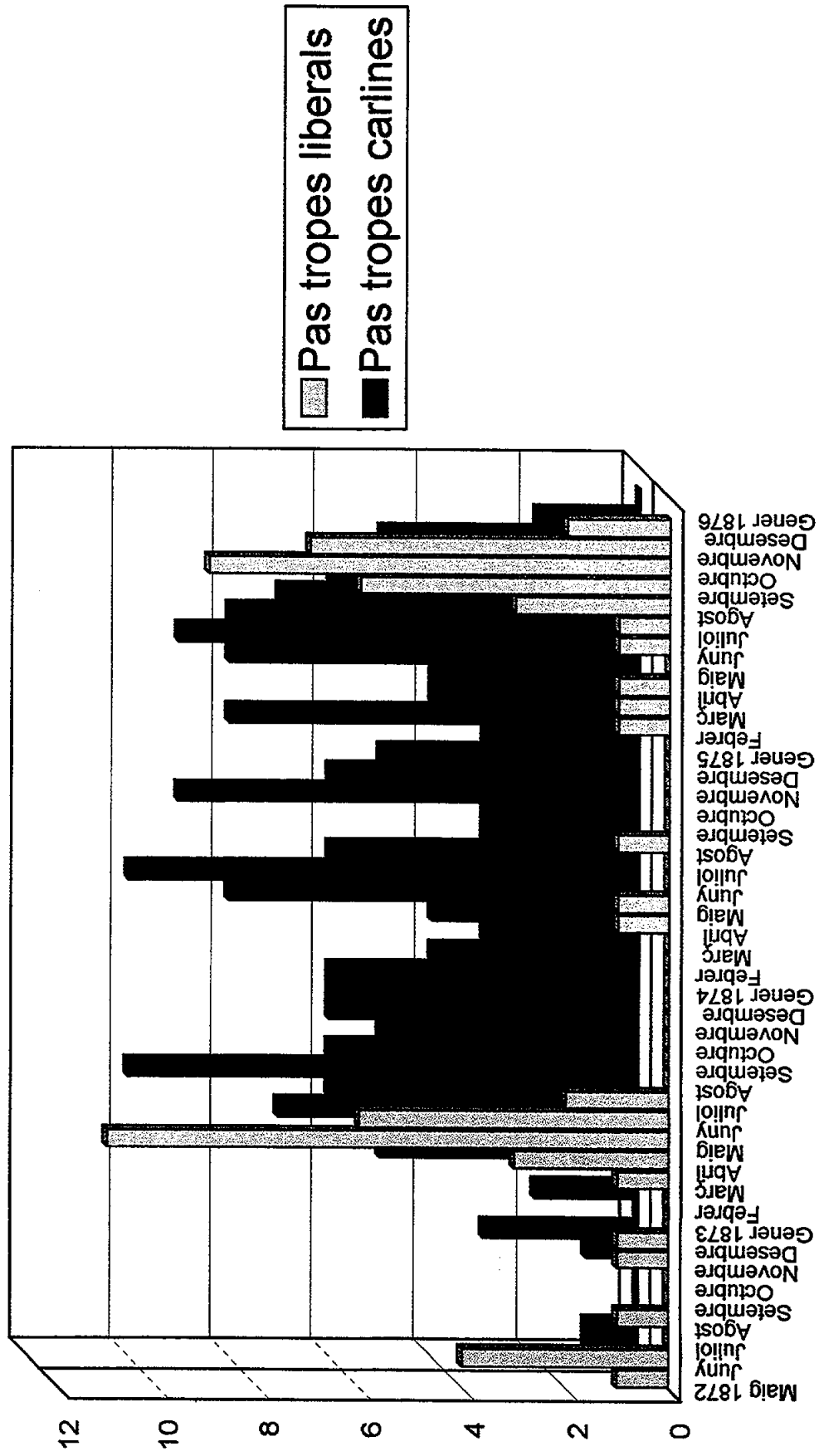
El cas de Prats de Lluçanès mostra com una població cruïlla de camins podia ser més perjudicada que d'altres pel pas de tropes (Gràfic núm. XII). El cost de la guerra, segons mostra el model pradenc, hauria d'estudiar-se tenint en compte

619 *Diario de Barcelona*, núm. 2 de juliol de 1873, pàg. 6777.

620 El ban de Raimundo Serrat, comandant militar del districte de Vic, sobre l'alteració de preus, 14 de gener de 1874, a *El Estandarte Católico-Monárquico*, Campament Carlista, núm. 9, 27 de gener de 1874; pel que fa al ban de Joan Comelles i Campà, comandant militar del districte de Solsona, el 7 de novembre de 1874, a *El Iris*, Olot, núm. 24, de 21 del mateix mes. El text de César del Villar, *Algunas observaciones sobre la guerra de partidas....op.cit.*, pàgs. 26-27. Segons Francisco BARADO, *La vida militar...op.cit.*, "Pocos años, en efecto, circuló tanto dinero", pàg. 261.

GRÀFIC N° XII

UNA POBLACIÓ OBERTA: LA GUERRA A PRATS DE LLUCANÈS, 1872-1875

Font: Elaboració pròpia a través de les memòries de Joan Piniella, Prats de Lluçanès, segle XIX.

l'evolució del conflicte. En aquesta ocasió, durant una bona part de la guerra el carlisme era l'únic en perjudicava la hisenda municipal. La província de Barcelona sembla que va patir bona part del pes econòmic de la contesa bèl·lica. Les comarques gironines, per la intensitat dels combats i per l'ímpetu posats per un i altre en el control del territori, també van patir de valent. Ara bé, la província de Barcelona, per la seva posició geogràfica central, va haver de subministrar recursos als batallons precedents d'arreu del país. En relació a aquest problema es referia Francesc Solà, l'Intendent situat en el centre de la voràgine financera carlina, en una carta adreçada al brigadier Martí Miret. Solà va explicar-li que la província no podia donar més de si. Els batallons tarragonins i lleidatans feia dos mesos que vivien a costa seva després de l'entrada a Olot, i la brigada de Girona devia deu mil duros sense col·laborar en les necessitats de la resta.

A part d'aquests inconvenients, la província de Barcelona, segons l'Intendent, carregava amb el cost dels presoners, la major part de les municions, "un continuo ejército de transeuntes", i altres despeses sense fi. En aquest context, les paraules de Solà assolien un valor especial: "Vd. comprende -li deia a Miret-, que los recursos están en el Penedés, Vallès y otras comarcas; allí, pues, es menester ir si queremos proporcionar al Real Ejército los auxilios indispensables; eso, como se comprende, es cuestión de fuerza, sin la cual nada se obtiene (...)". Així, doncs, pot ésser vista com un continu flux i reflux de partides, cercant diners per a mantenir-se, i fugint del seu territori, per alliberar-lo de tantes càrregues i serveis ⁽⁶²¹⁾.

Quan faltava poc per arribar a la terminació de la contesa, el articulistes del *Diario de Barcelona* feien balanç sobre qui havia hagut de suportar el pes de la lluita. Segons la versemblant interpretació, havien estat els pobles rurals, els que més havien contribuït a l'esforç bèl·lic. La recaptació, amb l'ajuda dels propietaris carlins, havia pres diferents noms, però destinats tots a una mateixa finalitat: contribucions ordinàries, extraordinàries, emprèstits voluntaris, forçosos, anticipis, duanes, cèdules, passaports, llicències de caça, prestacions personals, etc. "A todos los inventos imaginables han acudido los carlistas para esquilmar a los pueblos (...)". Mentrestant, les ciutats s'han enriquit amb les calamitats dels pobles rurals, acollint l'emigració i servint d'enormes dipòsits d'efectes de guerra ⁽⁶²²⁾.

A mesura que s'acabava el conflicte, des del Govern es va voler recuperar el temps perdut, i el diner no cobrat. Enrera quedava el projecte de contribució de guerra assajat pel règim republicà el setembre de 1873. Poc després, l'estiu de 1874, es va restaurar l'impost dels consums, no sense provocar amotinaments com els

⁶²¹ Carta de Francesc Solà, Sant Boi de Lluçanès, 6 de setembre de 1874. Publicada per Joaquim BOLOS, *El carlismo...*op.cit., pàgs. 97-99.

⁶²² Article "La guerra y los pueblos rurales", signat per M. de J., *Diario de Barcelona*, núm. 215, 3 d'agost de 1875, pàgs. 8072-4.

ocorreguts a Lleida i en altres localitats. Ara bé, es cobrava allà on es podia. No va ser fins a l'hivern de 1875, quan el govern aprofità per llançar una ofensiva en tota regla: que els pobles paguessin tot el que devien al tresor de l'Estat. El mes de gener de 1876, es van publicar els deutes que els pobles de la província de Barcelona devien al fisc. Els deutes ja provenien dels exercicis de 1870 a 1871, però les sumes més fortes coincidien amb els anys de la guerra. En total devien 2.428.736 pessetes. Una mica més de la meitat d'aquesta xifra, corresponia als pobles que més havien patit el conflicte. La comarca més endeutada, la del Bages, devia ella sola 317 mil pessetes, seguida de la de Vic, amb 289 mil. De tota manera, l'estat crític de les hisendes municipals tenia un origen arrelat més enllà del temps de la guerra, es podia explicar per factors propis, que el conflicte, en tot cas, van agreujar ⁽⁶²³⁾.

En aquest clima de "revenge impositiva", un corresponsal del *Diario de Barcelona* es va veure obligat a implorar que el Govern no els aclaparés amb més tributs. Després de ser amos, els carlins, de l'alta muntanya lleidatana, d'ofegar-los cobrant totes les contribucions des del principi de la guerra, a més, els van exigir subministraments i pagaments extraordinaris per a mantenir la guarnició de la Seu d'Urgell. Poc després, les forces militars que van estar de pas van ser molt nombroses, i se'ls va haver de donar ordi, blat, palla i llenya. La carta deia, amb un cert to d'incrèdula que "es verdad que todo esto se habrá pagado en su día, pero interíne esto llega, el país lo tiene adelantado y le hace falta (...)". Malgrat això, el govern havia exigint darrerament, "y conminado con apremios, dos trimestres de contribución, y dos plazos del empréstito, cuyo cobro costará muchas lágrimas". També a Solsona, població castigada per les exaccions de tots dos bàndols. El mes de setembre, l'ajuntament va ser empresonat pel brigadier Esteban, que va obligar-los a "llevar pan a cuestras"; dies més tard, el general Chacón es va negar a agafar el pa subministrat perquè "era negro e inadmisibile" ⁽⁶²⁴⁾.

Les recomanacions d'Arsenio Martínez de Campos els darrers mesos de guerra no deixen lloc al dubte. Per al general es tractava de fer un escarment a la població catalana que tan gasiva s'havia comportat amb els assumptes de l'erari

⁶²³ *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, 20 de gener de 1876. "Relación de las cantidades que adeudan a la provincia los Municipios de la misma por razón de los repartimientos verificados para suplir el déficit de los presupuestos de los ejercicios económicos anterior al actual (...)". El mes de novembre de 1875, la Diputació de Barcelona havia creat una comissió per a que gestioni davant del govern un alleugeriment en les formes de pagament del deute, "que por la dominación carlista les fué imposible durante la guerra cubrir las cargas públicas". La proposició la van signar, alguns diputats per Manresa: Josep Pons i Enric, Manel Torres i Torrens, Modest Lleó, Miquel Valls i Andreu Mitjans. *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 301, 18 de desembre de 1875, sessió del 29 de novembre.

⁶²⁴ Vegeu *Diario de Barcelona*, núm. 345, 11 de desembre de 1875, pàgs. 12.976-7. La carta estava datada a Tremp, el 7 de desembre. Llibre d'Actes de l'ajuntament de Solsona, núm. 7, 1870-1875, sessió del 4 de setembre.

espanyol. Aconsellava als caps de les columnes, en ple mes de setembre de 1875, ser contundents amb les poblacions. El seu testimoni és concloent: "Muchos pueblos adeudan al Estado un considerable número de trimestres de contribuciones. Los jefes de las columnas deben exigirles, si no todo, la parte que en cada caso consideren que puede pagar, y si hubiese morosos en el abono de cuotas de alguna importancia, procederán a su prisión; exigirán partes a los alcaldes, y si estos no lo dieran, pudiendo hacerlo, los prenderán juntamente con los secretarios, obligándoles a servir de guías de las columnas (...)" (625). En aquesta "guerra dels quartos", l'Exèrcit s'havia convertit novament en el màxim garant del funcionament de la maquinària de l'Estat. Justament en els aspectes més gravosos i que podien causar més deslegitimitat. I en un moment, en què, probablement, els habitants de molts pobles de l'interior català podien tenir la sensació d'haver estat "abandonats", per aquest mateix Estat que ara volia passar comptes.

⁶²⁵ Carta a Josep Arrando, 24 de setembre de 1875, publicada a C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, vol. XI, pàg. 487. Anteriorment, Martínez de Campos havia aconsellat Valeriano Weyler que: "V.E. exigirá en pago de contribuciones atrasadas por donde quiera que pase las cantidades que juzgue según la localidad, y hacer además los empréstitos que pueda, empleando hasta el rigor (...)". Isona, 17 de juliol de 1875. Documentació V. Weyler, fons personals, Arxiu Històric Nacional de Catalunya.

CAPITOL IX. ENTRE EL SUPORT I LA COACCIO: L'UNIVERS SOCIAL DEL CARLISME.

En aquest capítol intentarem respondre a una sèrie de preguntes claus, que la historiografia sobre el carlisme porta fent-se des dels treballs de Julio Aróstegui, Jaume Torras i Josep Fontana. La qüestió fonamental és, primer, qui eren els carlins? i, en segon lloc, quins motius tenien per a ser-ho? Poder apreciar quins sectors socials estaven al darrera del moviment, és una condició prèvia per a qualsevol anàlisi sobre la veritable naturalesa de les finalitats polítiques del carlisme. Entenem que cal anar cap a una concepció de les seves bases socials àmplia, no centrada exclusivament a respondre per què certs grups de condició popular van recolzar el carlisme. Es tracta de dilatar el camp analític, estudiant quins grups socials van ocupar la direcció militar i política, qui eren els sectors incorporats a les partides, els escriptors i els publicistes; fonamentalment, però, tot l'univers social que auxiliava al carlisme armat: els propietaris i els seus treballadors dependents, els parents, els eclesiàstics, la població en general i els confidents de diversa mena.

Fins a quin punt van predominar en els incorporats al carlisme armat les motivacions ideològiques o les materials, és un assumpte que requereix una anàlisi detinguda, cas a cas. Encara que, repeteixo, aquest va ser només un dels components socials del carlisme. Tampoc aquest plantejament no pretén renunciar a fer una interpretació global, ans al contrari, cerca considerar la diversitat de situacions que van coexistir en el si del carlisme. Només a partir d'aquesta constatació, estarem en millors condicions per a poder conèixer qui eren i què pensaven els carlins.

En aquest primer apartat tractarem del sector militar dirigent del carlisme. En particular, del grup de caps que per la seva capacitat de decisió, van determinar l'orientació de la guerra en aspectes com la tributació, les relacions amb la població, i el comportament amb els seus soldats.

9.1. La naturalesa social i política del cabdillatge.

Un aspecte principal en l'estudi del carlisme és el paper polític i, tan sols subsidiàriament, militar, dels cabdills. Parlar de dirigents militars vol dir parlar de cabdills. Encara que no tots els alts oficials van gaudir d'aquesta consideració, la seva importància és indiscutible. El grau d'influència dels dirigents militars carlins sobre els seus combatents, va estar vinculat en part al seu comportament com a cabdills. La seva capacitat de lideratge anava més enllà de l'autoritat com a capità, comandant o alferes. En les pàgines d'aquest treball hem pogut comprovar el protagonisme dels caps de partida, el bressol del cabdillatge, en l'aixecament de 1872. En aquells

moments, durant les primeres setmanes, van aportar diners, homes, i altres dirigents subordinats d'entre els seus paisans coneguts. És clar que, entre els cabdills, trobem també una gran varietat de comportaments. Mentre uns van utilitzar en els primers moments de la insurrecció, la seva posició política i econòmica dominant en la comarca, altres, en canvi, només el seu prestigi, la confiança que donava la experiència obtinguda en altres conflictes bèl·lics. El cert és que el carlisme públic havia estat identificat amb les trames conspiratives, i que la necessitat de cabdills va obrir un procés imparabile que capgirà el centre de gravetat de la política carlina, ara cada cop més pendent de les decisions dels sabres i dels trabucs.

Els primers mesos van ser crucials en la consolidació o rebuig de cada cabdill. Alguns d'ells, com Josep Estartús, es van acollir a indult per no sortir mai més al camp; altres, però, van enfortir la seva posició inicial, i van començar a pujar meteòricament en l'escalafó. De vegades no van poder assolir el crèdit necessari entre els seus, és el cas d'Andreu Torres a Lleida; per a d'altres, en canvi, les dificultats van consistir a no poder crear una jerarquia de cabdills acceptada per tothom, com l'ocorregut a Tarragona. El cabdillatge constitueix un dels eixos definitoris del carlisme català, consubstancial al seu caràcter, tot i les similituds respecte el carlisme valencià.

La rellevància dels caps de partida no només té relació amb un tipus d'experiència militar, com és la guerrilla. L'existència de cabdills prejutja tota una concepció sobre com fer la guerra, sí, però sobretot una determinada organització interna del carlisme armat. Presuposa un tipus de relacions verticals entre el cap, la resta d'oficials i els soldats. Un tipus de vinculacions basades en el reconeixement d'una capacitat de lideratge real. No ens referim aquí a una relació carismàtica, una mena de do que tindria no sabem com el cap de partida, sinó d'un magnetisme i una influència reals, materials.

Un "cabdill de debò", un bon cap militar, havia de solventar per sobre de tot dos problemes: un, la qüestió de les subsistències, de la paga i del tracte amb la població; el segon, la supervivència en el camp de batalla, ser hàbil per escapar-se de les columnes, i no portar als voluntaris al desastre i a la mort. Alguns cabdills van anar més enllà. Gent com el Xic de Sallent, cap del 4rt. batalló de Girona, va esdevenir un autèntic especialista en evitar trobar-se amb els seus propis superiors, i vigilar que no el manés ningú. Altres, com Josep Vila i Crivillers (a) Vila de Prat, cap de diversos batallons a la província de Barcelona, va ser conegut pels seus voluntaris com el "Vila fuig", de tant que volia esquivar la presència de les tropa enemiga. Tot això volia dir també cuidar de les bones relacions amb el país, bàsicament amb els propietaris benestants carlins, i amb les famílies que havien de patir l'allotjament. Quan venien maldades, el cabdill havia de permetre "mudar-se de camisa", o simplement tornar a casa per ajudar a les feines de la collita o de la sega. Hi havia, a més, un altre compromís, el de no sortir del territori més proper a la llar, a la comarca o la província.

Algunes d'aquestes condicions van ser presents en l'enfrontament entre les forces carlines de Girona, amb Francesc Savalls al seu front, i les forces sota el comanament d'Alfonso de Borbón. Van ser al darrera del conflicte disciplinari carlí, de la negativa dels batallons gironins a marxar fora del país, o de la majoria de carlins catalans a unir-se a les d'Alfonso i marxar cap el Maestrat, fora de Catalunya. Les relacions de cabdillatge també van esdevenir el principal problema amb el qual va xocar Alfonso i els militars ordenancistes, els general Plana, el brigadier Freixa o Martí Miret, en el seu intent per establir una estructura regular, un exèrcit homologable al de l'enemic. Les resistències van ser enormes, també en el terreny de l'organització fiscal. Recordem que el mateix Rafael Tristany va amenaçar en el seu moment que tots els homes de la seva partida es retirarien si s'assabentaven que "ell" no estava al capdavant.

La categoria de cabdill podia o no existir des del principi de la guerra. Un home de l'aureola familiar de Rafael Tristany, la tenia. Segurament, Francesc Savalls no. Ni per raons familiars, ni per la seva trajectòria, Savalls estava reconegut així. Al principi, era un de tants caps de partida. Tan sols gradualment, va desenvolupar les seves habilitats, la garantia d'èxit que feia que se'l reconegués com a tal. Aquesta situació de lideratge era forta i fràgil al mateix temps: tot depenia de com s'anaven configurant els seus papers de cap, i de com era viscut pels seus seguidors. El cabdill necessitava d'una experiència de continuïtat, requeria d'una legitimitació per part dels seus superiors. És el cas de l'espasa d'honor regalada per la Junta Catalana a Savalls, a finals de 1872, o les cartes públiques d'agraïment que el pretendent li va adreçar en aquell període. El "nou Cabrera", li dien. De totes maneres, la condició de cabdill tampoc no li estava garantida per sempre. Malgrat el suport dels seus seguidors entre 1872 i 1874, el militar gironí va acabar la guerra amb la seva imatge molt deteriorada: era violent, sospitós de traïció i de pactar amb l'enemic, un embaucador que va marxar a França per viure ostentament.

¿Què li donaven a canvi, els voluntaris al líder de la seva partida? Bàsicament poder. Reconeixement del seu poder, dins del grup i, externament, en la cúpula carlina i la resta de la societat. El cabdill necessitava ocasionalment convertir el seu petit exèrcit en una mena d'acordió, que s'eixamplava o s'empetitia segons les circumstàncies. Havia de manipular els seus efectius per a viure amb els recursos econòmics disponibles, sense esgotar les seves bases d'aprovisionament. Amb tot, la relació aquí descrita no deixa de ser massa teòrica. Savalls, Tristany, i Castell, van ser considerats cabdills, però no sempre ni a tot arreu. També cal considerar l'existència de grans i petits cabdills. Podia ser el cas de Ramonet Ne al Berguedà, Massacs a l'Anoia, o el Nen de Prades en les comarques del Camp de Tarragona.

En resum, un bon cap de partida, a més de tenir l'autoritat que li conferia el seu grau de capità o comandant, havia de ser considerat pels seus com un líder. Una situació en el qual la vinculació personal era tan important com la d'autoritat. Per aquesta raó, caldria poder desenvolupar moltes més investigacions sobre el paper

d'aquestes figures, dels "condottieros" Tristany i Savalls, després de les seves frustrades experiències italianes, un estudi essencial en la història del carlisme. I fer-ho en tres direccions: en primer lloc, aprofundir en la percepció que els dominats, els soldats, tenien del seu cap; en segon, caracteritzar la seva personalitat i, tercer, delimitar quins van ser els trets principals d'aquesta relació de domini. Començar, doncs, a investigar específicament la història dels cabdills carlins al llarg de les guerres civils (626).

El que oferirem aquí és només una aproximació. La primera qüestió a solventar és la de la procedència geogràfica. Hem pogut treballar sobre un cens de 117 cabdills. D'entre aquests hem comptat aquells que van aixecar una partida, dins de Catalunya o que van entrar amb una des del Rosselló. Hem comptat també aquells que van manar partides, rondes i, més tard, batallons. Per a fer-ho ens hem ajudat de les descripcions que feia la premsa, liberal o carlina, i de les nòmimes de caps carlins fetes per Capitanía General. En aquestes fonts es feia al·lusió al "cabdill", conscientment de què es tractava del cap del grup armat. Hem eliminat tots aquells oficials, que són molts, que no van adquirir una capacitat de lideratge reconeguda. Malgrat tot, el terreny en el qual ens movem és ambigu, fins que el coneixement d'aquest sector sigui més profund.

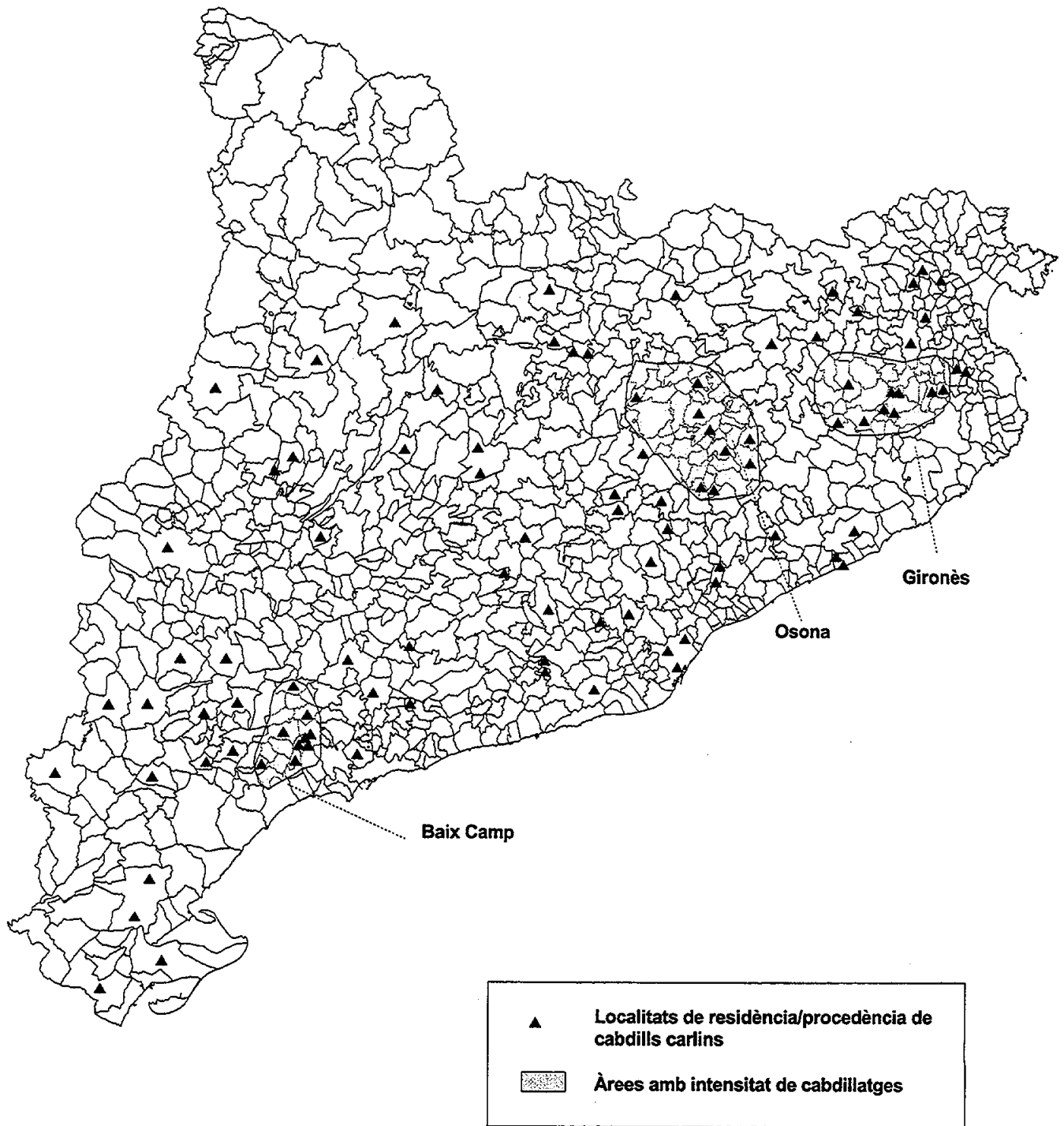
El Mapa núm. XIV ens permet de veure el repartiment territorial, segons la procedència o la residència més habitual, dels cabdills catalans a la tercera guerra. Destaquen tres zones fonamentals: el Gironès, l'Osona, i el Baix Camp. Cal reconèixer que és difícil concretar elements diferenciadors a partir d'aquestes dades. En tot cas, resulta rellevant la quantitat de cabdills sorgits de les comarques del Vallès, el Bages-Berguedà, i el Priorat (vegeu Taula núm. XXVI). Amb el Mapa següent, el núm. XV, hem volgut demostrar el caràcter fortament territorialitzat del sistema de cabdillatges. Per a fer-ho hem tingut en compte el batalló o la partida a la qual estaven enrolats 900 carlins, i hem assenyalat les localitats on van nèixer. Aquests homes apareixen vinculats a 18 partides/batallons, dels quals en el mapa n'hem cartografiat 9, agrupant aquelles que se solien moure pel mateix territori: al Berguedà, al Camp de Tarragona, o la Selva i el Gironès.

Els resultats ens permeten establir certes diferències en el grau de proximitat existent entre els cabdills i els seus homes. Els voluntaris de Savalls (97 homes), o de Tristany (38), són en el primer cas originaris de la província de Girona i d'Osona, i en el segon de les comarques del Solsonès, el Bages, la Segarra, l'Anoia, l'Urgell i l'Alt Urgell. És a dir, un ampli territori que contrasta amb el grau extraordinàriament

⁶²⁶ Algunes reflexions a Raúl MARTIN ARRANZ, "El liderazgo carismático en el contexto del estudio del liderazgo", a José ALVAREZ JUNCO (Comp.), *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, C.I.S., Siglo XXI, (Madrid 1987), pàgs. 73-99; Italo DE SANDRE, "Carisma", a BOBBIO, N., i MATTEUCCI, N. (Comps.), *Diccionario de política*, Siglo XXI, (Madrid, 1982), pàgs. 194-197.

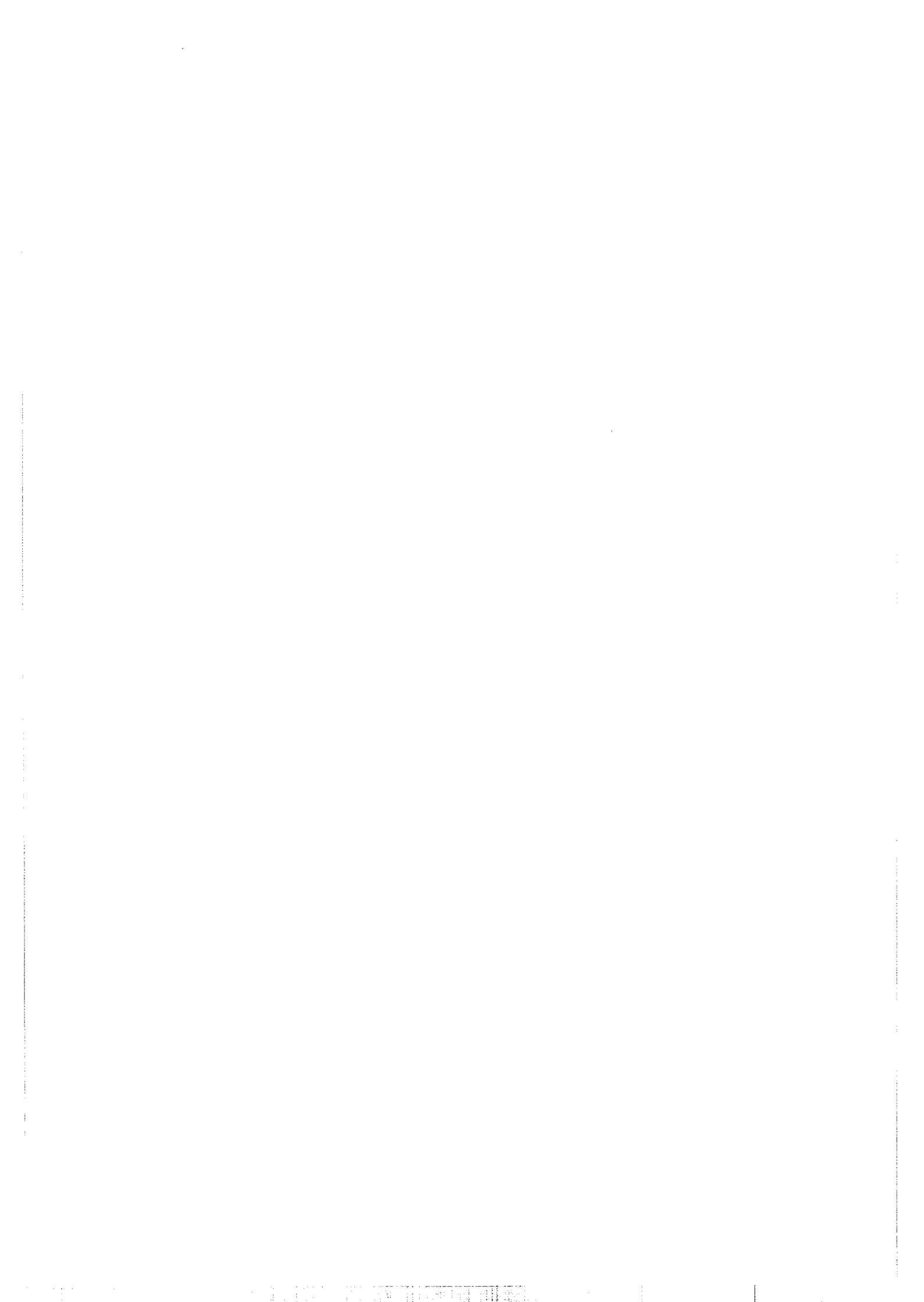
EL CABDILLATGE CARLÍ CATALÀ, 1872-1876

Mapa núm. XIV

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

TAULA N° XXVI

LA PROCEDÈNCIA DELS CABDILLS CATALANS, 1872-1876.

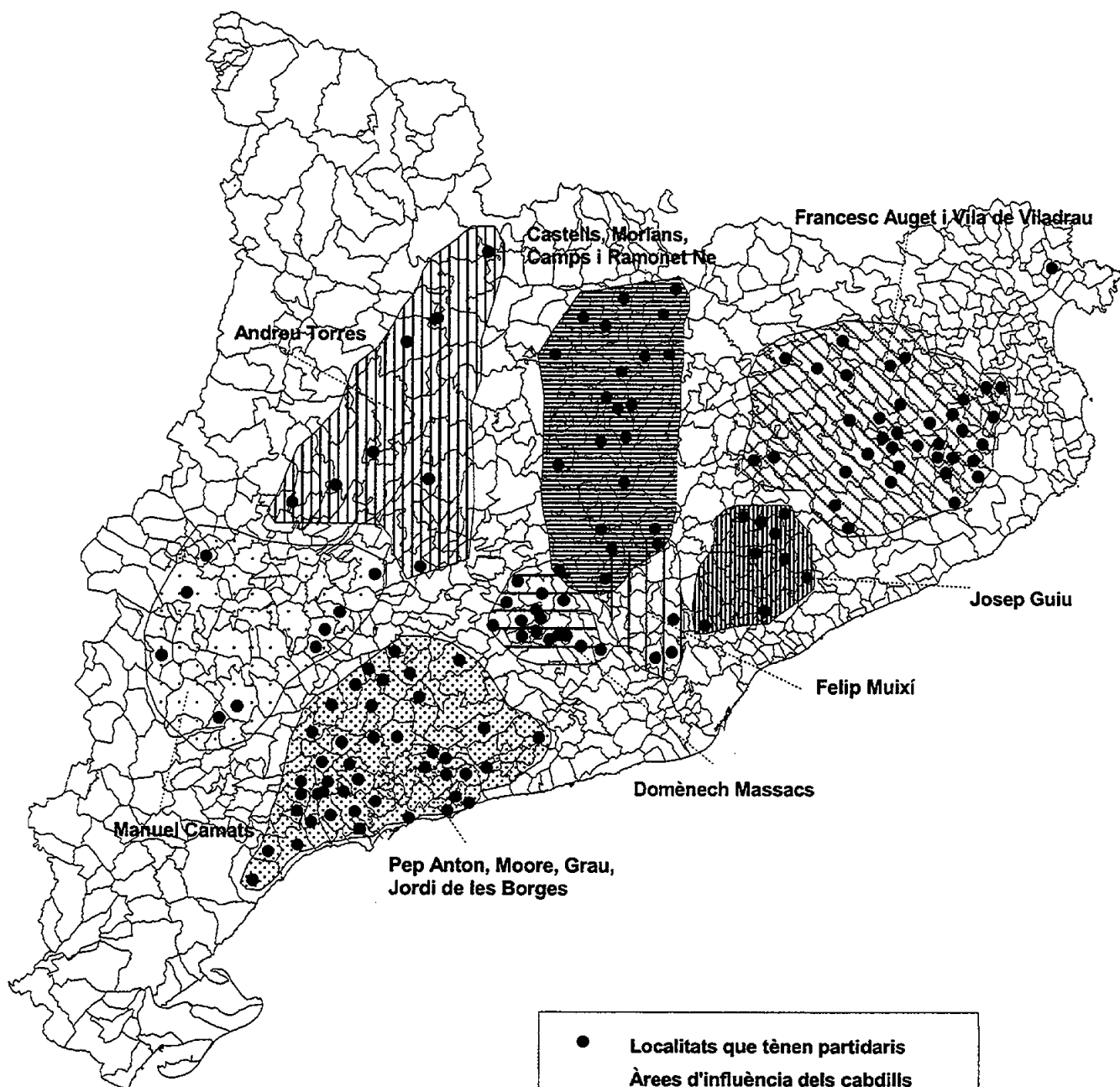
BARCELONA	Nº CAPITOSTOS	GIRONA	Nº CAPITOSTOS
Barcelonès	3	Alt Empordà	4
Bages	7	Baix Empordà	2
Alt Penedès	2	Garrotxa	4
Baix Llobregat	2	Gironès	9
Berguedà	5	Selva	2
Anoia	1	Ripollès	1
Maresme	3	Pla de l'Estany	1
Osona	9		
Vallès Occidental	4		
Vallès Oriental	4		
TARRAGONA	Nº CAPITOSTOS	LLEIDA	Nº CAPITOSTOS
Alt Camp	1	Garrigues	1
Baix Ebre	3	Noguera	2
Baix Camp	9	Pla d'Urgell	1
Conca de Barberà	3	L'Urgell	1
Montsià	2	Pallars Jussà	1
Ribera d'Ebre	4	Pallars Subirà	0
Priorat	5	Solsonès	3
Tarragonès	1	Segrià	1
Terra Alta	1	Segarra	3
Baix Penedès	0	Alta Ribagorça	0
		Vall d'Aran	0
		Alt Urgell	0
BARCELONA	40		
GIRONA	23		
TARRAGONA	36		
LLEIDA	14		
CASTELLÓ I ALACANT	4		
TOTALS	117		

Font: Elaboració pròpia sobre un registre de 138 cabdills.

ELS CABDILLATGES I ELS SEUS VINCLES TERRITORIALS

Mapa num XV

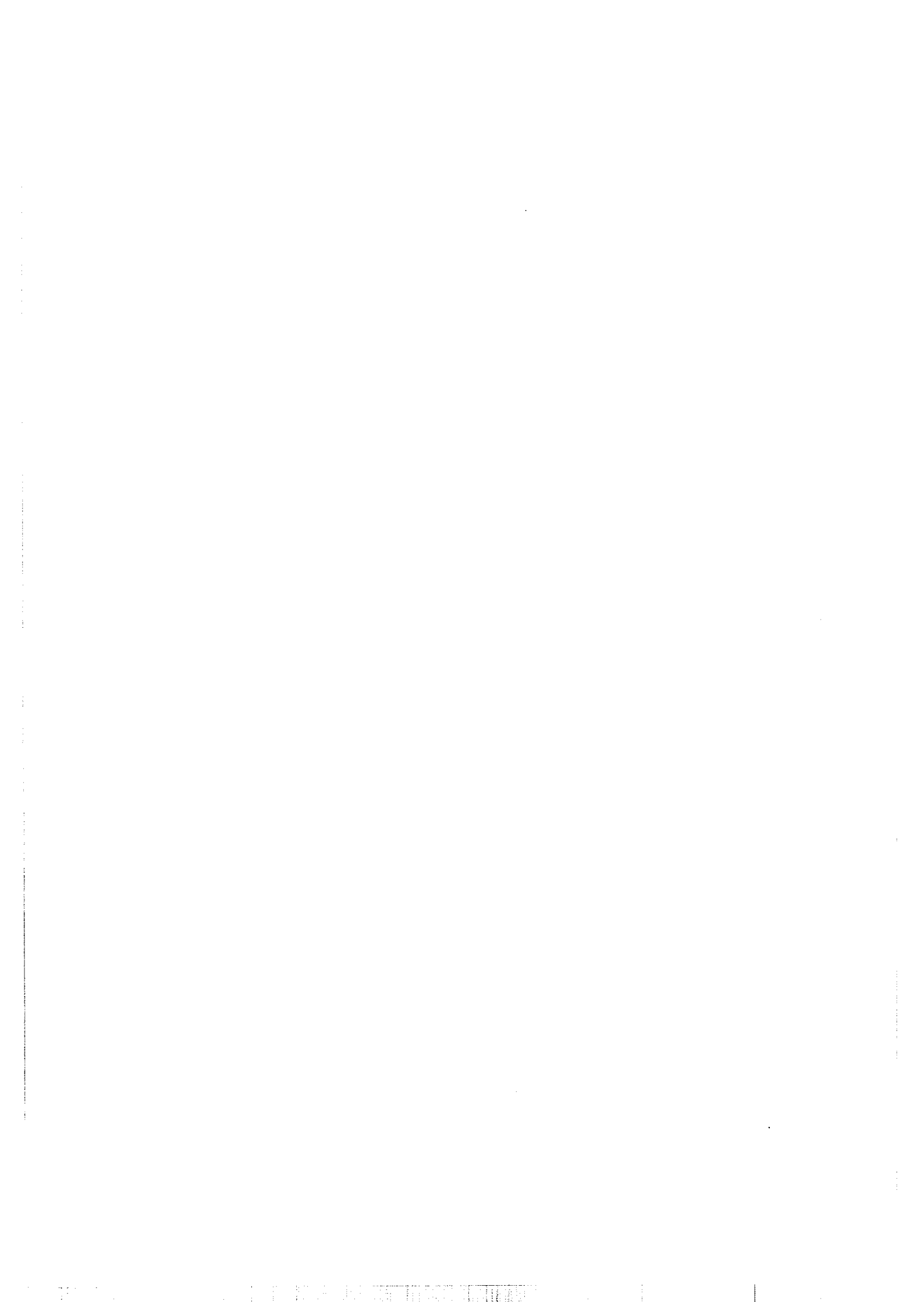
● Localitats que tènen partidaris
Àrees d'influència dels cabdills

- Pep Anton, Moore, Grau, Jordi de les Borges
- Domènec Massacs
- ▨ Felip Muixí
- ◻ Manuel Camats
- ▨ Castells, Morlans, Camps i Ramonet Ne
- ▨ Francesc Auguet i Vila de Viladrau
- ▨ Josep Guiu
- ▨ Andreu Torres

* Batalló de zuaus: sobre una mostra de 54 membres: 12 catalans, 10 de la resta de l'Estat i 13 estrangers

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

focalitzat dels suports que tenien altres cabdills. Aquests caps de partida representats en el Mapa, reclutaven els seus partidaris en comarques on tenien una veritable influència. Aquesta era una "regla d'or" en les bases socials dels batallons carlins. Cada àrea representada en el Mapa, representa entre el 50% i el 80% dels homes censats vinculats a cada cabdill, segons els casos. Els punts inclosos en cada àrea, indiquen les localitats de naixement dels incorporats, eliminant a la resta per tal de destacar d'on sortia el gruix fonamental dels reclutats.

D'aquesta manera, en el grup de Joan Castell, Joan Camps, Ramonet Ne, i Benet Morlans, els seus homes (87) procedien de pobles del Berguedà i del Bages. Al seu temps, Felip Muixí, forner de Rubí, reclutava a partir de pobles del Vallès (11). També Domènec Massacs, natural de Maians (Castellfollit del Boix, Bages), que manava el 3r. batalló de Barcelona, anomenat els "voluntaris d'Igualada", reclutà 136 homes a la comarca de l'Anoia, i 12 més a l'Alt Penedès, el Bages i el Baix Llobregat, que no hem indicat. El registre de voluntaris capitanejats per Moore, Pep Anton, Grau i Jordi de les Borges era de 227, 182 procedents de les comarques del Camp de Tarragona, i 128 del Baix Camp. Josep Guiu dominava el Vallès Oriental i l'Osona (24), Manel Camats el Segrià, les Garrigues i l'Urgell (18), i Andreu Torres la Noguera, l'Alt Urgell i la Segarra (17).

Així mateix, les filiacions completes de la quarta companyia del segon batalló de Girona, amb 107 membres, ens proporciona una oportunitat per a fixar, amb total seguretat, la procedència dels combatents carlins. En aquest cas, gairebé la meitat, 49 soldats, eren de la comarca de la Selva, 30 més del Gironès, i 14 de comarques veïnes (Osona, Ripollès, Garrotxa i Pla de l'Estany). La resta d'individus procedien de l'Empordà i altres contrades de Catalunya. Inclús un valencià, un aragonès i un extremeny (627). En resum, aquesta companyia tenia més d'un 70% dels efectius de les comarques de la Selva i el Gironès. El seu capità, Jaume Bru Carreras, era de Domeny (Girona), sota les ordres de Ramon Vila i Colomer (a) Vila de Viladrau, ric propietari influent a les Guilleries i el Montseny.

Per quina raó l'enquadrament dels combatents carlins té una base tant territorialitzada? Probablement l'hem de posar en relació amb el caràcter fortament localitzat de la política a Catalunya, la importància dels factors personals, la seguretat que donava la coneixença i la proximitat amb el cap de partida i els seus subordinats, però el tema de ben segur no s'esgota aquí. Josep Moore, en el seu llibret *Guerra de Guerrillas*, publicat el 1894, considerava absolutament necessari que la majoria dels voluntaris fossin naturals del país i, encara més, tenir oficials pràctics en el terreny en el qual s'havia d'operar. Aquesta necessitat comportava un dels principals problemes que agudament advertia Moore: la disciplina, o el que seria

⁶²⁷ Les dades sobre la companyia les dec a l'historiador Jordi Canal, al qual vull expressar la meva gratitud, encara que no ens ha revelat la procedència de la documentació. La resta de la informació del mapa, procedeix de la base de dades que hem elaborat.

equivalent, l'adopció d'una organització interna similar a la d'un exèrcit regular. Els oficials, fills dels mateixos pobles que els voluntaris, acostumats abans de la guerra al tracte i a l'amistat, fan molt difícil d'imposar la deferència i l'autoritat del càrrec. Les condicions de la guerra, on els oficials i els voluntaris sovint han de cohabitar en els mateixos allotjaments, reforça els lligams anteriors i impossibilita l'adquisició de les noves relacions socials. La mobilitat quasi permanent de les partides, així com la manca d'oficials sorgits de les acadèmies, era una altra sèrie d'entrebancs difícils de superar (628).

El principal defecte el constituïa la mateixa naturalesa del carlisme, un moviment que disponia de suports populars que devia utilitzar, després del fracàs de les conspiracions en les casernes, entre 1869 i 1872. Sota aquestes limitacions, era indispensable que els homes civils de més influència en cada localitat, aixequessin les primeres partides i comencessin la insurrecció. Sobre les contradiccions que comportava aquest sistema, va fer unes interessants observacions el general liberal Manuel PAVIA. Per a ell, la necessitat d'aixecar partides esdevenia una mena de "servitud", un mal menor que condicionava la política militar: "De esta lucha resulta que las masas, ya convertidas en soldados, no quieren obedecer más que a los cabecillas que los han sacado de sus casas, y que algunos de aquellos o la mayor parte de ellos se han comprometido pura y exclusivamente con él, y no con la bandera que defienden; la que no conocen muchos y tal vez no tengan afinidades interiores con ella". Cal fer notar que l'autor feia aquestes reflexions sobre un període en el qual ell estava manant l'exèrcit liberal del Centre, contra els carlins valencians i del Maestrat. Significativament, Pere Pujador escrivia des de Sant Joan de les Abadesses que "quien sea amigo de Tristany, ya no lo es de Savalls, y así de todos los Jefes (...)" (629). Una situació, per tant, aplicable de ple al cas català.

Arribats aquí, em sembla idoni donar un pas més en el coneixement d'aquest sector dirigent i tractar sobre la seva condició social. Hem pogut conèixer la professió de 81 cabdills, informació que sempre és la que apareix menys especificada en les fonts documentals. Si féssim el "retrat robot" d'un cabdill, dos de cada cinc serien pagesos benestants, i un d'ells, a més, un ric hisendat (Barenys, Vila de Prat, Vila de Viladrau, Tomàs Pinyol, Josep Anton Mestres...); un altre d'aquests cabdills-típus formaria part del món dels petits negocis: adroguers, confiters, mestres de cases, forners, traginers i, de forma destacada, comerciants ambulants, tractants en olis, vins i grans (Mariano de la Coloma, Felip Muixí, Josep Guiu, Ramon Panera...); un

628 José B. MOORE, *Guerra de guerrillas...*, op. cit., pàgs. 90-91.

629 Manuel PAVIA I RODRIGUEZ DE ALBURQUERQUE, *Ejército del Centro, desde su creación en 26 de Julio de 1874, hasta el 1o. de Octubre del mismo año, por su General en Jefe ...*, Imp. de Manuel Minuesa, Madrid 1878, pàgs. 78-79. Carta de Pere Pujador a Mateu Bruguera, Sant Joan de les Abadesses, 27 de novembre de 1874. R.A.H., fons A. PIRALA, lligall 9/6869.

altre cabdill formaria part d'un grup integrat per militars, estudiants de seminari i eclesiàstics (el capellà de Flix, Martí Miret o Tomàs Segarra...) i, finalment, un darrer cabdill pertanyeria als sectors socials més baixos: espardenyer, culleraire, cadiraire, guardabosc, enllustrador, sabater, teixidor (Clemens, Mariano de Castellterçol, Miquel Borràs, Francesc Auguet, Barrancot...), juntament amb d'altres oficis com ara el de pastor, barber o conductor de cotxes. En aquest estrat inferior hem d'incloure 2 petits pagesos, Joan Pujol i en Guerxo de la Ratera i, el fill d'un masover, Josep Serra i Mas (a) Bet de l'Abella, cap d'una ronda de Sant Martí de Centelles (Osona).

Un altre aspecte important des del punt de vista polític és el paper que el sistema de cabdillatges va jugar com a "estructura d'oportunitats", com a espai en el qual era possible la ràpida ascensió social. El mateix Bet de l'Abella, podia recordar molt bé quina havia estat l'experiència del seu pare. Aquest últim, que havia treballat de masover, la participació en la primera carlinada li va permetre aconseguir diners per a comprar-se terres i ser un petit propietari. Un cas semblant al de Ramon Dalmau, de Montblanc. El seu pare havia estat jornaler en la primera guerra, i amb els cabals que va fer pujant l'escalafó o embutxacant-se diners de la contribució, va adquirir una fàbrica d'aiguardent. El fill Dalmau va obtenir els càrrecs, en la darrera carlinada, de delegat d'hisenda en el partit de Granollers, i després d'administrador de la duana de Campdevàrol: "dejando pasar contrabando mediante gratificación, al estilo e igual forma de lo que lo hacen los liberales", segons ens ha deixat constància el brillant testimoni de les memòries inèdites de Josep Joaquim d'Alós (630).

Les expectatives d'accés al mercat de treball que permetia el contacte estret amb el món de propietaris benestants carlí, tal vegada fou un dels factors que feren més atractiva la incorporació als rengles de la baixa oficialitat o, inclús, en la base de les partides. Potser la promoció en la feina com a guardabosc, vigilant en la fàbrica o per un ajuntament qualsevol, depenia d'obtenir un "carnet" de carlí. Una acreditació més o menys segura que seria un home de "confiança" en situacions laborals delicades, un "bon masover" per exemple, en el manteniment de l'ordre i en el respecte a la propietat.

Les oportunitats de promoció depenien, sobretot, de la bona relació que els oficials menors i capitosts locals mantinguessin amb els alts comandaments, amb els cabdills reconeguts. Aquests distribuïen càrrecs i serveis a canvi de crear un grup d'oficials addicte, una mena de sèquit a través del qual controlar els ressorts del poder. El sistema de cabdillatges constituï una xarxa de relacions complexa, en la qual les vinculacions personals tenien una importància decisiva. D. Alfonso i Da. Blanca, en venir a Catalunya, van tenir de seguida un grup de seguidors. Quasi immediatament, en travessar la frontera, un conjunt de grans propietaris del Ripollès i de la Garrotxa van voler formar la seva "escorta d'honor". Amb el pas dels mesos, els infants van

⁶³⁰ Josep Joaquim d'ALÓS, *Carlitas de Cataluña. Biografías*, Biblioteca de Catalunya, escrites l'abril de 1876.

envoltar-se d'una sèrie de fidelitats integrada, bona part de les vegades, per oficials provinents de l'exèrcit regular, i cabdills de recent factura. Un d'ells va ser el més promocionat. El mes de maig de 1874, Alfonso enviava al seu germà el full de serveis de Martí Miret, per a promocionar-lo en l'escalafó. De fet, el tema del reconeixement de graus havia estat un dels més polèmics en l'ambient viscut en la "Cort" carlina, tot just després de la Gloriosa.

Un cas "frustrat" de promocions va ser el de Joan Castells. Aquest cabdill, el primer en aixecar-se l'abril de 1872, va marxar de Gràcia amb una bona colla de segons i tercers comanaments, una petita xarxa en la qual hi eren presents alguns dels principals cabdills locals de la província de Barcelona. Un dels que estava connectat amb Castells, Mariano Valls i Domènec (a) Mariano de Castellterçol, de 46 anys i d'ofici teixidor, va assolir la comandància del segon i del cinquè batallons de Barcelona, el 1874. D'altres van assolir una certa notabilitat. Ens referim als Muixí, els Borràs, o els Cavallé, delegats d'administració en alguns districtes. Un cas interessant és el de Rafael Ferrer, natural de Cervera, i fill d'un membre de la Junta de Berga, va ser secretari personal de Castell. En ser defenestrat aquest darrer a l'arribada dels infants, el gener de 1873, Ferrer va haver de buscar-se "ocupació", i a partir d'aleshores formà part del sèquit de Savalls.

El darrer protector civil de Castell va ser Josep Ignasi Mirabet, notari de Vic. Aquest havia estat vice-secretari de la junta catòlico-monàrquica i de l'ateneu carlí de la ciutat abans de la guerra. Com a protector de Castell, i mentre aquest es passejava desenfeinat amb un reduït grup de fidels per les muntanyes del Berguedà, va fer diverses comissions en la cort carlina a nom seu. Finalment, va fer-li de secretari personal en ser rehabilitat, entre 1874 i 1875.

Joan Castells fou també un excel·lent exemple de la pèrdua de pes que van anar perdent els cabdills en el conjunt de la direcció carlina. Un any després que D. Alfonso el substituís de la comandància de Barcelona, es va queixar al bisbe de la Seu d'Urgell Josep Caixal i Estradé. El temps dels fidels havia passat a la història, li deia Castells. Era de domini públic, comentava amargat, que "la época de los guerrilleros a pasado ya, y que estos deben ceder su plaza a los generales experimentados (...)". D'aquesta manera, la divisòria interna carlina entre cabdills i militars ordenancistes, s'entrelligava amb l'esclatxa existent entre els "veritables reialistes" i els nousvinguts al carlisme (631). Un conflicte en sintonia amb el procés de substitució dels cabdills per les noves lleialtats.

Una altra bona xarxa de relacions va ser la construïda per Rafael Tristany. Per a fer-ho comptava amb l'extensa gamma de relacions que havia creat al llarg dels anys i, perquè no, amb la col·laboració de la seva família, Francesc d'Asís, Ramon, i el seu nebot Josep Querol (a) donya Pepa. Aquest darrer, negociant de vins a França, fill

⁶³¹ Carta de Joan Castells a Josep Caixal i Estradé. Còpia que el bisbe va enviar al pretendent, des de Vergara, el 18 de desembre de 1873. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6868.

de Sant Serni (Pallars), va entrar a Catalunya acompanyant l'oncle el maig de 1872; com a recompensa va obtenir el càrrec del cap del seu batalló de guies. Un dels antics contactes el va nomenar Tristany cap de les esquadres carlines: Marc d'Abadal, d'Avinyò, fill de la rica casa d'Abadal, i primer comandant que havia estat en l'organització carlina de 1849. Un altre membre d'aquest tipus de personal va ser Vives de la Cortada, secretari i allotjador de les seves tropes. També el ric propietari de Granollers de Rocacorba (Gironès), Francesc Pratsevall i Sala. Aquest havia aconseguit ser cap de la intendència de la seva província. Els primers 4 mesos de la guerra va pagar de la seva butxaca una partida de 40 a 50 homes. Enemic de Savalls i d'Auguet, va deixar el càrrec per a ocupar la delegació de Girona a la Diputació carlina. L'interessant és fer notar com la coneixença personal facilitava la promoció; precisament, gràcies a l'amistat i influència personal de Pratsevall, un capitost menor, Francesc Casellas, va ser col·locat com a cap d'una ronda de recaptadors a l'Empordà i, més tard, delegat de contribucions en els districtes de Santa Coloma de Farners i Arenys de Mar ⁽⁶³²⁾.

Francesc Savalls constitueix, segurament, l'exemple de cabdillatge més acabat. Construï una xarxa, de dalt a baix, a partir de les bones relacions que tenien alguns dels que van veure en ell un líder necessari, i que el van acompanyar durant la primera part de la guerra. Em refereixo al sacerdot Vendrell, i el sector de grans propietaris representat per la família Sabater, Marquesos de Company, els Solà Morales d'Olot, és a dir, el món de les juntes catòlico-monàrquiques. Alguns d'aquests, posteriorment, estaran entre els seus principals enemics, com ara en Vidal de Llobatera. L'eclesiàstic Joan Vendrell, en qualitat de secretari seu durant els primers compassos de la guerra, va servir-li de pont amb les juntes i els hisendats gironins. Producte de diverses maniobres, va ser apartat del seu costat, i nomenat subdelegat i inspector d'hospitals el 1874 i 1875. Un dels seus enemics, Josep Maria Galí, el va acusar de ser "el Mefistófeles de Savalls".

Un bon aliat militar de Savalls va ser Francesc Auguet. D'ofici espartenyer, d'uns 57 anys i natural de Pontmajor (Girona), era fidel al partit i un catòlic poc practicant. De maneres poc fines, renegava constantment, i reclutà el seu batalló, el segon de Girona, amb joves de la Garrotxa i la Selva. Auguet mantenia la seva pròpia xarxa de relacions. Un exemple d'aquestes era Salvador Tarridas, de Sant Delmai,

⁶³² Josep Joaquim d'ALOS defineix Pratsevall com un hisendat de bona fe, instruit, de modals i moralitat a tota prova, i addicte a l'altar i el tro. Pels seus serveis prestats, va quedar gairebé arruïnat, fins que el 1876 va ser assassinat a casa seva per una colla de lladres. Francesc Casellas, de 30 anys i natural de Sant Miquel de Campmajor (Pla de l'Estany), havia estat estudiant del seminari de Girona. Segons Antoni PAPELL era una mostra més de la "ferralla" que va tenir el carlisme. Alòs el descriu com un jove alt, espigat, "con la sonrisa en la boca en cuanto abría como gran socarrón, y amigo de pintarla de guapo". En canvi, es va dedicar a exprimir tot el que podia als pobles en la seva tasca de recaptador. Vegeu Josep Joaquim d'ALOS, *Carlistas de Cataluña...op.cit.*, i Antoni PAPELL, *L'Empordà i la guerra...op.cit.*, pàg. 280.

capità dels guies d'Auguet, i que no sabia llegir ni escriure, com molts dels capitosts de la província. Segons el testimoni d'Alòs, Salvador Tarridas era "tonto entonado en grado extremo", protegit per Auguet "para que le proporcionara las chicas", que l'anomenaven a Olot "el sargentàs".

Un altre exemple d'aquesta xarxa de relacions va ser el cas de Bonaventura Capdevila, de Pontós. Aquest havia estat estudiant a Girona i amic de Ponci Frigola. La seva amistat li va proporcionar el contacte necessari amb Savalls, que el va nomenar recaptador del districte de Figueres, i especialista segrestador. Savalls s'adonà de seguida de la potencialitat que li donava el seu lideratge. L'agost de 1872 proposà tot el seu sèquit a D. Alfonso, per a pujar-los el grau d'oficial: Francesc Auguet, Ponci Frigola, Felip de Sabater, Miquel Torroella, Jaume Vergès, Eudald Surroca i Marcel·lí Blanc. Potser per aquesta raó, una de les formes de frenar l'ascendent de Savalls va ser la regulació del nomenament d'oficials, sota el control del Ministeri de la Guerra a partir de la tardor de 1874 ⁽⁶³³⁾.

Altres casos del seguici creat per Savalls, i que paga la pena indicar, són els següents. Miquel Cambó i Gaietà (a) Barrancot, contrabandista i conductor de diligències a Besalú, va ser molt important pel cabdill en servir-li de guia experimentat i escapolar-se de l'escomesa de les columnes. Salvador Soliva, adroguer a Tordera, el va nomenar de seguida cap d'una ronda on es va aplegar amb els seus amics de joc i de cafè. Francesc Orri (a) Xic de Sallent, el va anomenar comandant del quart batalló de Girona. El veterà Joan Inglès, capità dels requetès de Savalls, i cap del resguard de la frontera per Camprodon, va ser especialment dur amb els desertors carlins: "cebando hasta hacerla sufrir con tormentos a la persona que debía castigar o matar", afirmava Josep Joaquim d'Alòs. Un altre cas és el de Joan Baptista Aimamir (a) Lluïset, d'ofici antic mosso d'esquadra. Entrà a servir d'alferes i acabà la guerra amb el grau de coronel. Una prova més del mercat de possibilitats d'ascensió social que permetia l'experiència carlina.

Sota les ordres de Savalls van ser famosos els seus "trabucaires", una mena de guàrdia pretoriana de caràcter privat. Un petit grup de fidels manats per Josep Ferrer, el seu home de confiança, antic mosso d'esquadra a Sant Hilari Sacalm i natural de Vilaplana (Baix Camp). Un dels seus membres va ser Eudald Parès (a) Audalet, natural de Besora. Sembla que va ser un dels acompanyants de naturalesa més violenta. Al llarg de la guerra li van adjudicar 6 assassinats, per no voler pagar la contribució, per motius polítics o per capricis personals. Un altre cap de ronda, de sobrenom Santfeliu, va voler afusellar a una dona de Sant Esteve d'en Bas (Garrotxa), que s'havia atrevit a comentar que "Savalls llevava piojos en el bigote, que los había

⁶³³ Proposta que va ser aprovada el 3 de setembre. "Nombres de los oficiales propuestos por el Brigadier Savalls para el empleo inmediato", 30 d'agost de 1872, frontera. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6868. Vegeu el nou control a *El Cuartel General*, la Seu d'Urgell, num. 12, 22 d'octubre de 1874.

dejado en las sábanas de la cama”. Finalment, la pobre dona salvà la vida a canvi dels 25 duros de multa corresponents ⁽⁶³⁴⁾.

En què va consistir el poder d'influència, en concret, de Francesc Savalls? Podem dir que va existir un sector “savallista”, al llarg del conflicte? Era aquesta una forma d'entendre la guerra i el carlisme? No totes aquestes preguntes les podem respondre aquí. Malgrat això, procurarem perfilar alguns dels trets de la seva personalitat política, de la seva actuació, i com era percebut pels seus partidaris i detractors. Totes les descripcions mostren Savalls com un personatge fet a la seva, individualista, gens amant de la disciplina tal i com aquesta s'entenia dins els cànons dels exèrcits regulars europeus. Estartús, gens amic de Savalls, el va denunciar davant de la cort carlina en tons molt greus: “V.A. habrá visto que Savalls no es el Mesías que le dibujaran tres o cuatro abogados que se disputan la Presidencia de una Audiencia, otros tantos capellanes que pretenden alguna Canongía, y esos cuatro propietarios que buscan un título con que llenar su fatuidad (...)”. Savalls no li donava els parts de les seves forces que li ho demanava, no atenia a les seves ordres, volia anar per lliure.

En altres escenes, Estartús descriu Savalls com un home poc atent a les formes, malparlat, religiós només de façana, amic de balls, sardanes i la bona taula. Una mostra del tarannà de Savalls l'explicà així. En un petit xoc armat ocorregut entre Santa Maria de Besora i Sant Quirze, Savalls es retrobà després de la dispersió amb Estartús. Als pocs minuts aparegué Savalls “tan satisfecho como si acabara de ganar una gran batalla.. -”Nurca habíamos muerto tantos”, decía riendo. -“¿Y dónde tiene Ud. las fuerzas?, le pregunté. -“Por aquellos barrancos se han dispersado, y ojalá los hubiesen muerto a todos, los p... capellanes (en l'original) tienen la culpa, me han obligado a oír Misa y me han j..., es ya la tercera que me j..., y el primer día los mando a todos al c...”. Aquesta mostra del llenguatge tavernari de Savalls, era molt poc apreciada per Estartús o pels infants, tot i que podia permetre establir una comunicació -els renecs- més directa i fàcil entre Savalls i els elements més populars de la base carlina ⁽⁶³⁵⁾.

Continuant amb aquest retrat psicològic, alguns dels seus contemporanis van

⁶³⁴ Tornant al cas d'Audalet, aquest va ser descrit per Alòs com “un hombre del pueblo, grosero, sin ninguna instrucción, fué trabucaire de Savalls, hechura suya”. Una vegada va imposar una multa als llenyataires, amb el pretext que els seus gossos podien alertar una columna enemiga. Per culpa dels embolics que va tenir el seu fill, en voler una de les noies, filla d'un mosso d'esquadra carlí, Audalet va ser castigat per les autoritats del seu partit. El darrer any es casà amb una “rabanera pública que se llamaba (a) cantinera”. Morí físic el 1875, i el seu fill, després de ser indultat, va ser cosit a navallades. Vegeu, de nou, J.J. d'ALÓS, *Carlistas de Cataluña...*op.cit.

⁶³⁵ De les *Memòries i Documents d'un carlí d'Olot*, de Josep ESTARTUS I AIGUAVELLA, Ms. Biblioteca de Catalunya, pàgs. 27 i 56, s.d.

voler explicar la seva capacitat d'atracció a través del comportament que lluí en arribar a una població. Segons J.-J. d'Alòs, per a guanyar-se l'apreci del país, quant entrava en un poble anava a veure les monges, el capellà, i feia donar oficis per als difunts. Després, en la missa de campanya celebrada enmig de la plaça, el capellà del batalló sermonejava als voluntaris per tal que fossin bons catòlics i bons carlins. "Con toda esta pamplina -assegurava Alòs-, Savalls fué mimado por el país como el Mesías, así se lo miraban los curas y monjas, propietarios, en medio del gran desconcierto y desbarajuste del gobierno liberal, insubordinación de la tropa y de las ideas socialistas" (636). Per a tenir content al poble portava músiques i ell mateix es posava a ballar la sardana. Per aquest autor i molts d'altres, liberals i carlins, Savalls fou el prototipus d'assassí, un militar que en realitat no guanyava batalles, sinó que el guanyaven altres amb més capacitats, Auguet o Miret. Mentre Savalls i la seva dona es passejaven en cotxe de cavalls per Perpinyà, Castell vivia quasi en la misèria (637).

A mesura que va anar avançant la guerra, Savalls va anar enriquint-se i moderant el seu esperit de lluita; així almenys ho denunciaven els seus opositors. Anem a veure què hi ha de realitat o de crítica intencionada. En el Gràfic núm. XIII, hem representat la intensitat cronològica dels combats en els quals Savalls va prendre part, la més que notable xifra de 177 accions. El cert és que es pot observar un descens paulatí a partir de 1874. Una minva que va afectar al conjunt de forces catalanes, no només a Savalls. Ara bé, els relats sobre la vida que aquest cabdill i la seva dona tenien a Olot o Ripoll, són exemples d'un cert relaxament en la seva activitat bèl·lica. Les seves estades en la pairalia del Bac, a Collsacabra (al nord-est d'Osona), són èpiques. Savalls i el seu estat major eren mantinguts per una de les dones de la casa, germana del vicari general de Vic, amb piano i billars, a canvi de no li fer-lo pagar la contribució.

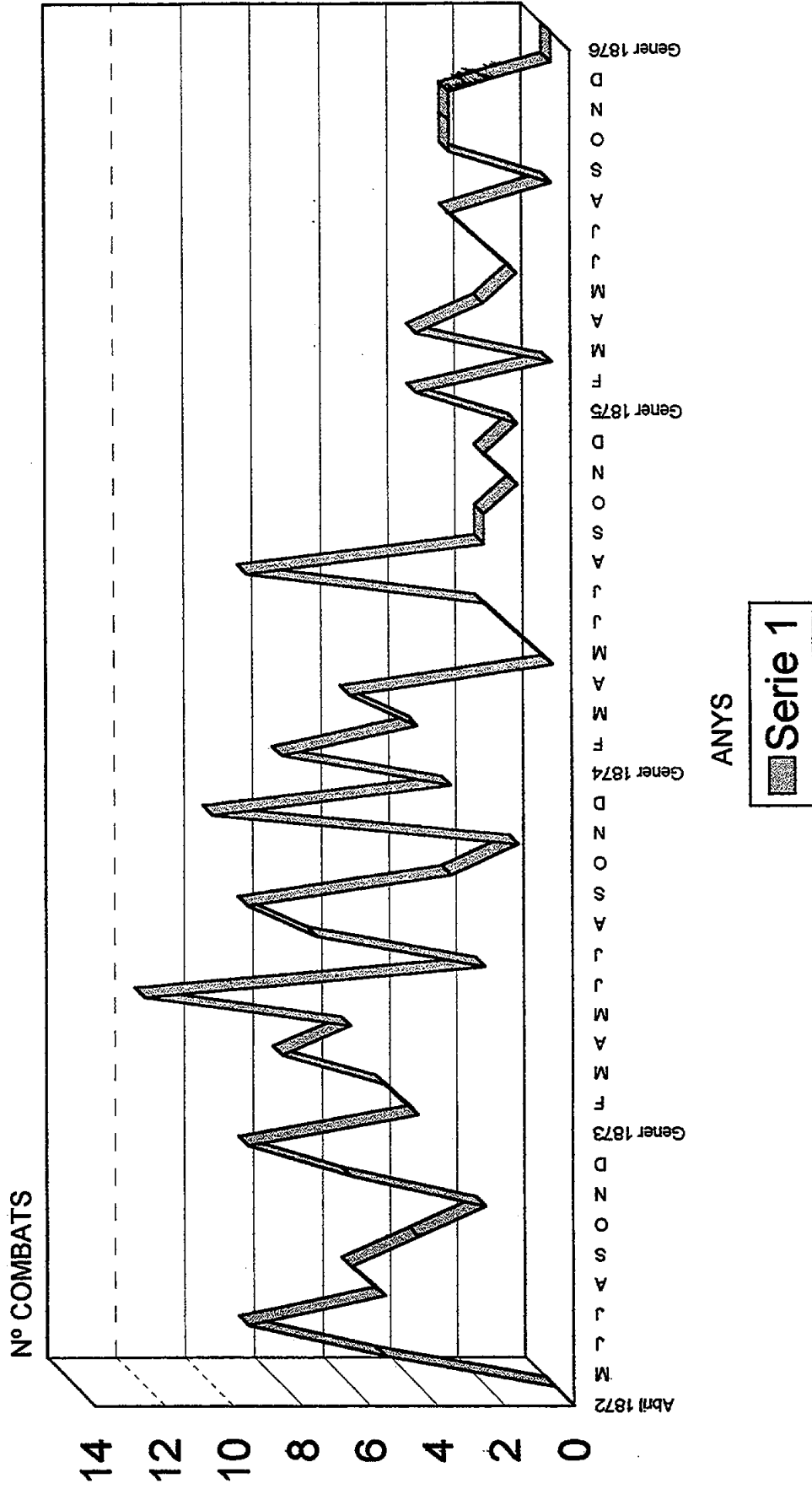
D'altra banda, en el Mapa núm. XVI, gràcies a la fulla de serveis del cabdill gironí, hem volgut indicar territorialment el conjunt de les 177 accions en les quals va prendre part, afrontant perills, o mantenint-se sa i estalvi a una hora de distància. La concentració geogràfica és molt clara. En poblacions com ara Viladrau, Santa Coloma de Farners, Puigcerdà o Santa Pau, va tenir entre 5 o 6 combats. A Banyoles o Sant Pere d'Ossor quatre. La ciutat d'Olot va ser un cas excepcional, en batre's més de deu vegades en el seu terme. Per tant, les comarques de la Selva, el Pla de l'Estany, la

⁶³⁶ La part corresponent a la biografia de Savalls de Josep Joaquim d'ALOS, *Carlistas de Cataluña...*op.cit. L'autor afegia que "Savalls adquirió una celebridad tan tonta, que las generaciones venideras han de querer olvidarle un día".

⁶³⁷ Carta de Víctor Astrana a Antonio Pirala, la Seu d'Urgell, 3 de gener de 1876. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6887. Sobre la imatge negativa de Savalls a la premsa liberal vegeu: *Diario de Barcelona*, núm. 257, 14 de setembre de 1875, formant part d'una sèrie d'articles amb el títol de "El personal de las fuerzas carlistas".

GRÀFIC Nº XIII

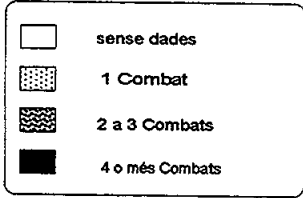
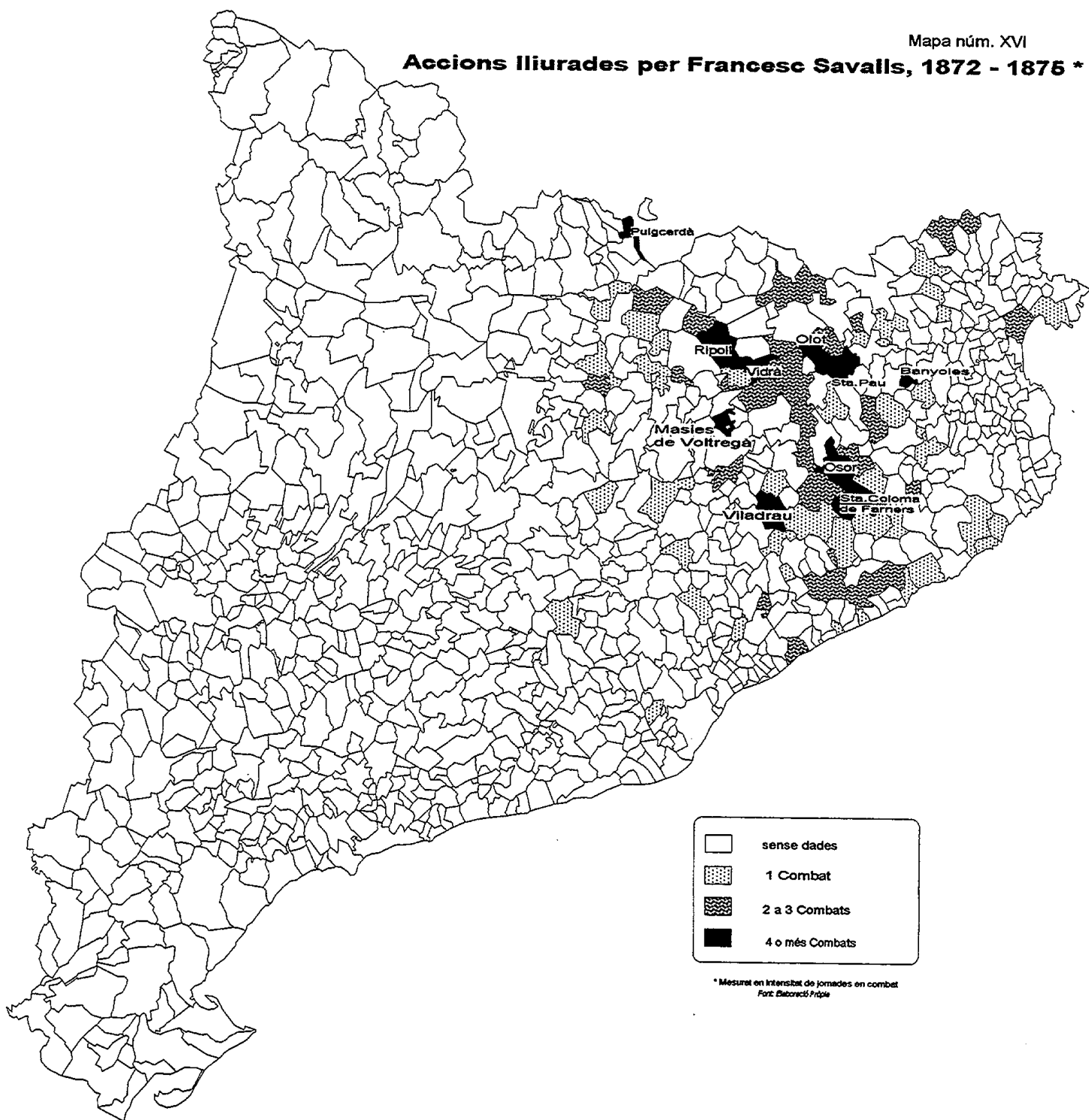
INTENSITAT I EVOLUCIÓ DE LA GUERRA A TRAVÉS D'UN CABDILL: FRANCESC SAVALLS, 1872-1875

Font: Elaboració pròpia

Accions lliurades per Francesc Savalls, 1872 - 1875 *

* Mesurat en intensitat de jornades en combat
Font: *Elaboració Príncep*

Garrotxa, l'Osona i el Ripollès. En molt menor intensitat podem trobar la petjada de Savalls des de la Jonquera, Igualada, fins a Molins de Rei, ja a les acaballes de la guerra.

La visió negativa de Savalls no només la va donar María de las Nieves, Estartús, Alós, Vidal de Llobatera..., també entre els sectors eclesiàstics que havien confiat al principi en ell. Una figura de la notorietat de Mateu Bruguera, es va preocupar de rebre diversos informes sobre l'actitud real de Savalls. Segons les seves paraules: "en torno a Savalls hay un secretario que es un abogadillo que jamás podrá servir para ganar un pleito; hay un fiscal que va a comulgar como un perro y roba a lo judío; hay uno que se llama barón de... que hace alas de mantener en París a una querida (...); hay ayudantes magníficos para pasearse por Olot haciendo el pollo y ayudando a la caza de señoritas (...)". Allò era una col·lecció de perduts, segons Bruguera. "A Savalls déjale pasear su garbo por las calles de Olot a lo carnavalesco; déjale hacerse dar serenatas todos los días y hasta las 10 de la noche; déjale ir del brazo con su señora que ostenta un lujo insultante; déjale que permita pavonear a sus hijas y les mande su música siempre que quieran bailar en algún prado; déjale bailar él mismo en medio de la plaza deshonorando su uniforme (...)". Savalls estava en el seu ocàs, i urgia separar-lo de l'exèrcit carlí perquè era un agent dissolvent (638).

El relat dels partidaris de Savalls és tot un altre, i serveix d'excel·lent contrapunt a les opinions dels seus crítics. En una llarga memòria adreçada a D. Carlos, uns quants dels seguidors de Savalls van explicar al pretendent les qualitats del cabdill. Noti's que l'escrit es va fer el mes de novembre de 1875, quan Savalls estava sota judici en el nord, la guerra estava perduda i en principi no tenien res a guanyar. Després de fer-li recordar com Savalls i Castell van resistir a Catalunya el 1872, van descriure sens dubte una imatge molt positiva del general. En comptes d'entregar-se a la son i al descans, Savalls "iba a cerciorarse de si los centinelas estaban en sus puestos respectivos, y para dulcificar sus penalidades, tomaba su fusil, se colocaba en su lugar, y les permitía algún descanso o sencilla recreación en lugares oportunos". Amb aquesta actitud atreïa la joventut i els seus voluntaris, i va evitar les derrotes que altres començaven a tenir. D'aquí, segons els memorialistes, va venir el rumor, incitat per altres caps ferits en el seu orgull, "que no era lo mismo ser carlista que savallista, como si Savalls y los suyos no expusieran sus vidas por la

638 Carta de Mateu Bruguera al reverend Anselmo Ruiz, des de Tolosa de Llenguadoc, 12 d'octubre de 1874, B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6869. En un poema anònim, titulat 'Desahogos de un explotado carlista catalán', es descriu Savalls així: "Porque Savalls con su sardana, y su afán siempre de robar, no ha sabido más que bailar, por no tener alma cristiana"; i en altres estrofes li diu: "Sólo un hombre infernal, como tu Savalls osado, no sé, como has escapado, de la venganza catalana, hombre sin fé cristiana, perverso, inicuo y malvado". Per últim, més endavant, "Bastardos sois de la Nación, os arrogásteis licencias, por vender vuestras creencias, hombres sin fé ni Religión; Cuya infame traición, al valor de miles de ducados, sin temor de ser castigados, pero sí, la mano de Dios, caerá encima los dos (Savalls i Auguet), como réprobos deshechados". B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899.

Religión, por la Patria y por D. Carlos". Era natural, per aquests, que els voluntaris preferissin un cap expert, astut i simpàtic. Malgrat les dificultats de la recaptació, els seus voluntaris "no sufrían retardo alguno en el cobro de sus bien merecidos honorarios". Per aquesta raó, deien, les seves fileres van augmentar ràpidament.

Savalls, segons aquest testimoni, va ser el líder que més va despertar l'entusiasme i la confiança en la victòria. "Sólo confiamos en Dios, y con Savalls respecto de la Cataluña". Savalls odiava "chismos y hoy día tráfugos", aquells que parlaven malament d'ell davant dels infants, com ara Vidal de Llobatera, o Miret. En veure entrar altra vegada Savalls, després de patir el seu càstig a la frontera rossellonesa, molts voluntaris van cridar les significatius paraules "¡Viva el campeón principal de nuestro Rey en Cataluña! ¡Viva nuestro Padre! ¡Viva el abuelo!", senyals del paternalisme que mediava entre el cabdill i les seves forces.

Savalls era diferent perquè permetia una expansió als voluntaris per a dulcificar les penalitats, i per això permetia els balls. Amb aquesta opinió coincideix un dels homes més propers a Savalls, en els darrers temps del conflicte i els anys de l'emigració, Lluís d'Argila. Segons aquest, els balls i els saraus els feia per animar la gent: "daba bailes en días de decaimiento, en días de temores, fatigas y para excitar o despertarles la alegría"; ell també ballava per donar exemple "y cuando la gente se había animado se retiraba Savalls diciendo "ya los tengo engrescados". En realitat, Savalls era fàcilment manipulable pels seus secretaris, era com un nen, reconeixia Argila. Pel que fa a la fortuna que Savalls va disfrutar en el seu retir, sembla que va ser d'uns 15 o 20 mil duros, amb els quals es va comprar una finca al camp, no gaire lluny de Niça (639).

Fent balanç de la figura de Savalls, pensem que aquesta va ser tan controvertida perquè no s'avenia amb els codis de comportament militars i socials que tenien assumits la major part de la direcció carlina. La seva fama va durar mentre va ser oportú el seu concurs en els primers temps de la guerra. Després havia de deixar pas als ordenancistes, i a les formes de fer i les normes socials dominants entre els carlo-catòlics. El seu temperament díscol i ambiciós, el va portar per restar suports. No obstant això, Savalls va poder generar una corrua de seguidors, ja fos pels beneficis que concedia o pel tracte especial que donava als seus voluntaris. El cas és que el cabdill gironí ocupà un lloc clau per a entendre totes les dinàmiques, les polítiques internes, i l'evolució bèl·lica més general del carlisme català.

Francesc Savalls no va ser l'únic a simbolitzar les virtuts del cabdillatge. Un

639 Signat pel sergent zuau cap de la sastreria del Principat de Catalunya, Bartomeu Grau, i pel propietari Josep Morel. Immediacions de Girona, 13 de novembre de 1875, i adreçat a D. Carlos i la seva esposa, 25 pàgs. Document enviat amb l'aprovació del sacerdot Narcís Cargol, B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900. La carta d'Argila a Pirala, des de Cete, 19 de maig de 1879, lligall 9/6894. Per la seva banda, Marià VAYREDA també s'adonà d'aquesta combinació de duresa i tracte familiar, pròpia del paternalisme, quan Savalls el va rebre després de venir de curar-se d'una malaltia, *Records de la darrera...op.cit.* pàgs. 170-171, tercera edició.

d'ells va ser Ferran Piferrer (a) Nando. Adroguer a Anglès (la Selva), havia estat secretari de la junta legal electoral. La seva mort a finals de 1872, va desvetllar l'estimació que els seus amics tenien per ell. Un cap militar especialment dedicat a procurar el necessari pels seus; camises, espadenyas, pòlvora, bales, fusells, pa, vi, carn, "todo, todo nos lo traías, querido e inoivable Nando", deia el panegíric d'un company de partida i publicat en el diari carlí *La Esperanza*. Piferrer tenia un crèdit inesgotable en tota la muntanya, "no tenías más que pedir una cosa para que fuera traída (...). Si en los pedidos ocurría algún entorpecimiento o dificultad, decían los portadores y conductores: "Nando lo ha dicho, Nando lo pide", y al momento todos bajaban la cabeza (...), porque el nombre de nuestro Nando era querido, respetado y reverenciado". De manera similar, quan va morir en un combat el cabdill Francesc Tallada, les cartes dels seus voluntaris a la premsa el descrivien com "nuestro Padre de batalla". És difícil una definició més precisa del paternalisme existent entorn aquests caps militars (640).

El testimoni de Josep Joaquím d'Alòs i de Martin, un noble que tenia els títols de Marquès d'Alòs i Llió, i Baró de Balsareny, ens ha servit, com hem vist, per a trobar alguns exemples negatius i positius entre els dirigents militars carlins. Vejem-ne d'altres. En les pàgines del seu manuscrit, es descriuen tant els carlins malvats com els que van destacar per la seva moralitat i rectitud. En aquest darrer sentit Alòs esmenta Joan Tenas, cap d'una ronda recaptadora, de Sant Quirze; Manel Vilageliu, felicitat pels seus mateixos enemics; Pau Jacques, l'apreciat comandant del primer batalló de Girona, i Ramon Vila i Colomer (a) Vila de Viladrau, cap del segon batalló de Girona; propietari que hipotecà el seu patrimoni sense rancúnies ni violències. D'altres caps militars, en canvi, van concentrar tots els defectes imaginables, van robar, es van aprofitar del diner de les contribucions, o violentaven als paisans.

Un d'ells va ser Mariano Sardà (a) de la Coloma, traginer de Piera. Aquest tractava als voluntaris del cinquè batalló de Barcelona "a estilo de carretero, pues es muy aficionado a vapulearlos con una vara". El cotxer que feia la carretera entre Monistrol i Monserrat, va comantar-li a Alòs la conversa que va tenir amb Mariano de la Coloma, i que és molt alligadora. En preguntar-li el cotxer per què feia pagar tantes contribucions als pobles, el cap li va respondre que "si tenía que emigrar, no quería comer pan negro". Per causa dels maltractaments que infonia als seus homes, cap d'ells volia continuar en el batalló. Tristany i Miret li van traspasar part dels seus homes, i tot i així se li escapaven. Altres dirigents inclús van arribar a ser expulsats de Catalunya per escandalosos. Un d'ells va ser José León de San German, vidu de Cinta Suelves, filla del Marquès de Tamarit. L'home, de 50 anys, va causar tant de soroll

640 Carta signada per "un compañero del difunto F.P.", a *La Esperanza*, Madrid núm. 8577, 7 de novembre de 1872. Sobre Tallada, una carta on s'explicava el dolor dels fills de Tortosa, "porque casi todos los tortosinos iban a las órdenes de su padre de batalla, Sr. Tallada". A *La Esperanza*, Madrid, núm. 8682, 14 de març de 1873.

perseguint dones que Tristany li va donar 48 hores per abandonar el país. Com que faltava poc per acabar la guerra, anà a Baiona i des d'allà reconegué a Alfons XII amb una proclama.

Malgrat tot, d'entre les actituds més reprobables, Alòs ens mostra la d'Anton Illa (a) Ton de la Grossa, i la d'Hilari Planes (a) Clémens. El primer d'ells, pertanyia a una bona casa de Calders, la Grossa, i treballava d'adroguer a Vic. Va ocupar el càrrec d'instructor en el col·legi de cavalleria situat a Sant Boi de Lluçanès. Anava vestit com un personatge de fira, "todos los galones eran de plata fina, hechos con lujo", i guanyats gràcies a la seva habilitat amb les cartes. Quan hi havia l'ocasió, es feia pujar de Barcelona "requisitos de pastelería y repostería". Al marge de la caricatura que pugui oferir Alòs, una carta adreçada a *La Crónica de Cataluña* el veia com un individu aprofitat, "no mira de colocar a D. Carlos en el trono, porque aquí se le tiene por tan carlista como al moro Musa" (641).

Per la seva banda, Clémens era un altre cap que havia treballat de mosso en el casino de Vic. Amb 42 anys, va manar el segon batalló de Barcelona. De poca instrucció, no sabia llegir ni escriure. Molt afeccionat al diner, no va ser sanguinari. Tanmateix, en acabar la guerra va posar una cansaladeria a Vic amb els diners fruit dels impostos carlins. Poc després, dos antics voluntaris "se le presentaron en la tienda con un saco, y llenándolo se marcharon diciendo ya están pagados, a cuenta de los socorros que nos has robado cuando servíamos a tus órdenes, y no nos pagabas" (642).

Un cop arribats aquí, hem d'insistir que estem ben lluny de conèixer qüestions bàsiques, com ara l'origen històric del fenomen dels cabdillatges. No sabem com la Guerra del francès va ajudar a construir aquesta cultura insurreccionalista de les partides i els lideratges armats locals. També desconeixem la veritable relació establerta entre els caps i els seus subordinats, fóra dels estereotips negatius o laudatoris que van envoltar la seva acció. Tampoc no podem precisar del tot, la mutació que forçosament havia d'experimentar l'oficialitat, en moments de transició com els viscuts entre 1872 i 1874.

En efecte, una nova fornada de dirigents, potser de "moderns" cabdills, s'estava instruint en el Col·legi per a Cadets existent a Vidrà l'estiu de 1874. Era la constatació de la transformació que s'estava operant en el món dels caps de partida, la seva "professionalització". Una nova generació que de seguida va entrar a servir com a alferes o tinent, formats a mig camí entre l'exèrcit regular i les partides. Les millors famílies carlines van enviar a estudiar als seus fills, desitjosos de figurar en els rengles directius. Hi trobem, Lluís Rosal i Coma, fill d'en Ramonet Ne; Pau Soliva i

641 *La Crónica de Cataluña*, núm. 349, 31 de juliol de 1872. Les descripcions d'Alòs a *Carlistas de Cataluña*, op. cit.

642 Novament, Josep Joaquim d'ALÓS, *ibídem*.

Ruscalleda, dels Soliva de Tordera; Josep Torrabadella i Mas, de Casserres, emparentats amb el darrer rector de la Universitat de Cervera; Lluís Vayreda i Vila, dels Vayreda d'Olot; Teodor de Mas, fill de Lluís de Mas i Poudevila, família carlina d'anomenada a Vic; o els parents dels Camps i Segalès, dels Puigvert i Dausa, dels Arxer de Camprodon, dels Tenas de Sant Quirze, o dels Ribas de Manresa. Un dels instructors del col·legi, el sergent primer Josep Portell (a) Pomera, arribarà a ser amb els anys president del Centre Tradicionalista de Berga ⁽⁶⁴³⁾.

Projectes com aquest, van canviar realment les formes d'accés a l'oficialitat?, van servir per a modificar les oportunitats que es creaven d'ascens social a través de la guerra? La notorietat de la cultura militar en el carlisme va ser molt gran. Un aspecte, aquest, que de seguida va ser posat de relleu pels contrincants polítics republicans. El carlisme, deia aquesta crítica, malgrat el seu aparent antimilitarisme i l'oposició a les quintes del govern, era més militarista que ningú. Les fileres carlines estaven plenes de títols i generals. Tocava a un cap per a cada vint soldats, esgrimia un conegut diari republicà ⁽⁶⁴⁴⁾.

En definitiva, la crisi que va afectar al carlisme en les darreries de la guerra, també va ser la crisi dels líders militars, dels cabdills. El descrèdit dels cabdills va ser generalitzat, però va afectar a tots els sectors dirigents carlins, també els sectors civils. Valorar fins a quin punt aquesta experiència va marcar negativament una cultura insurreccional tan llarga, és avui una incògnita. El balanç de la derrota, i l'adopció d'altres formes de fer política per part dels caps guerrillers, requeriria d'una recerca específica sobre aquests sectors que tant de protagonisme havien tingut.

9.2. L'"aristocràcia d'espardenya".

En aquest apartat pretenem endinsar-nos més a fons en el complex dirigent carlí. I ho estem fent, insistim, des d'una perspectiva àmplia, que tracti del cabdill militar, però també dels membres de les juntes, del periodista, de l'hisendat que protegeix el pas de les partides, i del personal situat a la frontera. En primer lloc, ens centrarem en el personal polític dirigent del període 1868-1872, per passar en un

⁶⁴³ Llista de revista de comissari dels 112 alumnes del "Colegio Militar de Cataluña", amb seu a Vidrà, 3 de juny de 1874. Signava el tinent coronel director, Ramon Rovira i Xiribet. *El Estandarte Católico-Monárquico*, Campamento Carlista, núm. 29, 14 de juny de 1874, pàgs. 2-3.

⁶⁴⁴ L'article "El anti-militarismo de los carlistas", denunciava la falsedat del discurs que utilitzaven els carlins contra els militars governamentals. "Lo que quieren los carlistas no es abolir el militarismo, sino ejercerlo, serlo ellos, echando a los militares de ahora para colocarse en su sitio". *La Independencia*, Barcelona núm. 2294, 29 d'agost de 1874.

segon moment, a tractar més abastament el concurs dels propietaris benestants en la direcció del carlisme bèl·lic.

Tant en l'organització carlina del període legal, com en la del bèl·lic, van coexistir diversos escenaris d'acció política. El carlisme militant participava d'un conjunt de xarxes interconnectades, a través de les quals realitzava el seu treball per al moviment. Havia pres part de juntes, casinos, d'òrgans de premsa, o pertanyia a les colles de carlins dels pobles, sota tal o qual lideratge, susceptible de llençar-se al camp. Espais connectats com ara el de la "Cort", els nuclis fronterers carlins i legitimistes nord-catalans, o la "reraguarda" carlina creada el 1874; també els espais familiars vinculats per lligams de parentiu o d'amistat política, així com els ambients clandestins carlins situats en les ciutats governamentals, en plena guerra. Justament, en el context bèl·lic, quan el paper de les relacions personals entre carlins havia de jugar un rol determinant. Un moviment polític, doncs, que havia estat enriquit socialment i políticament, amb l'arribada dels antics moderats polititzats per la qüestió romana, els neo-catòlics, i per la conflictiva situació política espanyola i europea.

Una de les millors expressions socials i polítiques del carlisme dirigent de preguerra, va ser l'aparició de les juntes catòlico-monàrquiques. Recordem que aquestes s'havien format amb la voluntat de constituir uns comitès per a la preparació d'eleccions. També, però, amb un altre objectiu, menys confessat públicament, el d'esdevenir veritables plataformes d'assalt als poders locals. Les juntes locals serien així una mena d'ajuntaments alternatius, el mateix que les juntes de districte i les provincials respecte de les diputacions. Unes juntes que van marcar una doble dinàmica política, al costat de les juntes d'armament clandestines. Amb tot, els membres de les juntes legals participaven sovint en la compra d'armes i en la recluta, a la juntes secretes.

Unes juntes, en resum, on els membres de les quals tenien unes arrels i unes tradicions familiars, més vinculades al carlisme històric del que hauríem pensat en un principi. L'itinerari següent no és extrany entre els integrants del carlisme legal, a risc de ser massa estereotipat: de ser carlista en la primera o en la segona guerres, va passar, posteriorment, a formar part de l'extrema dreta del moderantisme i, finalment, a tornar al carlisme a partir de la crisi de l'isabelisme. La "conversió" al carlisme no va ser tant traumàtica (645). Una mena d'"oportunisme històric", nucleat a l'entorn del paper atorgat al catolicisme polític.

Sobre un conjunt de 700 dirigents de juntes catòlico-monàrquiques, hem pogut conèixer la condició socio-professional d'uns 230. Les expressions trobades a la premsa o a la documentació, que titllen de "propietari", "comerciant", a tal o qual carlí, són molt imprecises. Només una recerca a escala local podria desvelar-nos

645 Del meu treball, *L'aristocràcia d'espardenya...* op.cit., capítol Vè. "El personal polític i les bases socials del carlisme català" (en premsa).

quina era la posició real d'aquests carlins. De totes maneres els resultats són aquests: un 25% d'hisendats i un 31% més sota la denominació de propietaris de terres; un 20% pertanyent a la burgesia de formació acadèmica (advocats, procuradors i notaris, en primer terme, i metges, farmacèutics, professors, periodistes i estudiants, després); un 14% de comerciants i fabricants, a parts iguals; i la resta propietaris de tallers, treballadors i militars, per aquest ordre (646). Per tant, el dirigent tipus carlí, implicat en l'organització i progaganda anteriors al conflicte bèl·lic, era predominantment un propietari o hisendat, en més de la meitat dels casos, amb la presència destacada, quasi un 40%, de professionals, amos de tallers i botigues, comerciants i industrials. L'extensió territorial del carlisme, amb una presència notable en el món rural, facilitaria aquest major pes del sector de propietaris benestants, en detriment dels altres, més concentrats en les ciutats de l'interior i a les capitals.

En efecte, els fabricants i els industrials es localitzen preferentment a Manresa, Vic, Valls, o Igualada. Eren fabricants tèxtils, de filats de cotó, vetes i vels, fabricants de pastes de sopa i petits tallers. Poc representatius políticament del seu estrat social. Fabricants com ara els manresans Francesc Pons i Pujadas i Francesc Gomis i Soler, el vallenc Ramon Redondo i Figueres, el vigatà Jacint Comella, o l'igualadí Ramon Martí Miralpeix. Aquest darrer, deixà els estudis del seminari a Vic, per encarregar-se del negoci familiar de fabricació de pastes de sopa. Fou un dels màxims responsables de la redacció de *La Convicció*, i secretari de l'ateneu carlí local.

Els comerciants els trobem també a Valls, Cervera, Manresa, Vic o Sant Hilari Sacalm. Un grup que aplegava des de negociants semolers i de grans, als comerciants de teixits i els adroguers. Una geografia de la Catalunya interior, on la resposta a la crisi social (Valls), i econòmica (problemes de localització industrial a Igualada i Vic), poden explicar un tipus d'expèriències negatives envers l'ordre polític vigent. De totes maneres, novament, caldria fer un estudi cas a cas sobre aquests processos de politització.

El grup més important, però era els hisendats i propietaris de terres benestants. Pot ser no tant rellevants per montant de les seves rendes en el conjunt de les seves províncies, si ens hi fixem en les llistes de majors contribuents, com pel lloc preeminent que ocupaven en els marcs econòmics, socials i polítics locals. Una vintena de membres de les juntes i cercles carlins eren membres corresponsals de l'I.A.C.S.I., l'associació defensora dels interessos de la burgesia agrària més important. Trobem, a tall d'exemple, Francesc Alòs de Berenguer, a la junta de Balaguer, i 26è major contribuent a la província de Lleida; Ramon Cercós i Romeu, de la junta de Lleida; el Baró de Vilagaià, a la junta provincial de Barcelona, hisendat i fundador de l'I.A.C.S.I.; el grup de Vic: Rafael de Llançà, Josep Macià i Josep Espona i de Barnola; Victorià Mullet a Vilafranca del Penedès, Josep Ferrer i Duran, del casino

646 *Ibidem*.

catòlico-monàrquic de Tarragona, i Josep Sabaté i Rosselló, de la junta de Batea. Al costat d'aquests, alguns gran hisendats com ara el Marquès de Tamarit i el Marquès de Vallgornera, 1r. i 35è contribuents de la província de Tarragona, i presidents de les juntes de Tarragona i de Valls, respectivament. També Ramon de Valls i de Barnola, hisendat de la junta d'Arenys de Mar, i Josep Erasme de Janer i Gironella, 10è major contribuent a la província de Barcelona. Els hisendats i propietaris de la província de Girona els tractem específicament unes pàgines més endavant.

¿Què va passar amb tot aquest personal, una vegada començada la guerra? Com hem suggerit abans, l'abril de 1872, el centre de gravetat de la direcció carlina va patir una greu convulsió. El protagonisme que havien tingut polítics i publicistes, ara el tenien els caps militars. Un canvi que era producte d'un procés forjat mesos i mesos enrera, en el qual el carlisme juntista i publicitari, va anar perdent pistonada a favor de l'activisme dels sectors conspiratius. La rellevància que havia tingut el jove carlisme urbà, va dur a creure que era en les ciutats on es trobava el seu focus principal. Segons la premsa liberal, dels centres urbans sortien els diners, la recluta, l'espionatge, i la classe dirigent del carlisme (647).

Precisament, la presència d'un carlisme urbà prou viu en el decurs de la guerra, va crear un fort sentiment de frustració entre els caps militars liberals. A Vic, l'estiu de 1874, les brigades de Macías i Araoz, després de demanar bagatges sense resposta, van haver d'empresonar l'ajuntament i requisar cavalleries de les masies del voltant. Segons un militar, "los vecinos de las mismas, al tener conocimiento de esta resolución, huían con mulos, caballos y burros, para no verse en el caso de hacer ningún sacrificio por la causa liberal". En saber-ho, els pagesos van deixar de portar a la ciutat verdures, llegums, fruites, i tota classe de queviures (648).

Un altre exemple dels suports urbans carlins és el de Berga. Aquesta localitat

⁶⁴⁷ Segons el diari republicà *La Independencia*, la veritable caserna general carlina, el dipòsit, arsenal, tresoreria i recluta de les partides, eren les ciutats. Sense aquests centres d'operacions, la guerra no s'hauria sostingut. Contra aquests elements feia una crida al govern. Veieu, l'article "Las dos guerras", núm. 1727, 25 de setembre de 1873, pàgs. 5966-5967. També, de Borja de Riquer, unes suggerents reflexions sobre el carlisme urbà de la Restauració: "De l'antiliberalisme a la contrarevolució. El carlisme català, 1876-1936", a *Revista de Girona*, núm. 147, juliol-agost 1991, pàgs. 56-58.

⁶⁴⁸ De *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 394, 27 d'agost de 1874. De totes formes, les queixes sobre el servei de bagatges eren molt esteses. L'octubre de 1874 va haver una protesta a la ciutat de Barcelona de traginers i carreters, en saber que es preparava un comboi. Aleshores Capitanía decidí embargar tots els carros que trobava. Feia dos anys que s'havia preparat una columna cap a Berga, i els conductors encara no havien cobrat del govern. Per aquesta raó el malestar era molt gran; la protesta també es donava en les poblacions rurals, sobretot quan s'apropava el temps de la verema. *La Independencia*, Barcelona, núm. 2397, 24 d'octubre de 1874.

havia estat permanentment assetjada, com ara les de Puigcerdà i Cardona. Segons el testimoni del comandant del cantó, Antonio Figueroa, la plaça va estar aquells anys encerclada per un enemic superior en nombre d'efectius i, el que és pitjor: "contaba con la simpatía de todo el país, y aún la ayuda, mal disimulada, de la población, que ni uno sólo de sus habitantes se brindó a la defensa". Per més que ell va voler amagar a la guarnició la caiguda d'Igualada, Vic, Olot, i altres punts, els veïns ho van notificar "con dañina intención", als soldats. En alguns períodes Berga va estar 97 dies sense premsa oficial ni particular, "ignorando por completo si existía algo en la pobre España" (649).

Una problema similar, sense arribar a aquest extrem, va passar a Manresa. Els carlins van apoderar-se per unes hores de la ciutat el febrer de 1874, i segons els informes militars i civils, van introduir-se clandestinament a Manresa gràcies als auxilis dels seus veïns. Uns quants d'ells van enderrocar les fortificacions i cremaren edificis. Només l'alcalde i algun regidor van prestar ajuda al comandant de la plaça, la resta no. Filipiano del Campo, el cap militar, va explicar al Capità General, que era "desconsolador observar en la población el retraimiento en sus casas de los vecinos, que a puerta cerrada esquivaban todo auxilio a la guarnición y, ésta, fiel a sus deberes, derramando profusamente su sangre (...)". Per aquesta raó, va ordenar que dues terceres parts de les fortificacions fossin pagades pels veïns d'opinió carlina reconeguda. Val a dir que un canó del fort de la ciutat, apuntava normalment al barri pagès de les Escodines, conegut també com el "barri dels carlins". El comandant afegia: "La conducta poco patriótica de Manresa merece un serio correctivo". Aquesta imatge negativa es va propalar per les ciutats mitjanes de l'interior del Principat. Així mateix, a Igualada, per causa de l'arrogància carlina en el cobrament de tributs i en l'instal·lació del seu hospital, alguns observadors van advertir que, tard o d'hora, "se convertirá en la Varsovia de Cataluña" (650).

Aquests testimonis palesen que una part del carlisme urbà va continuar residint en els seus domicilis durant la guerra. En canvi, els que tenien més recursos econòmics, i el més compromesos políticament, van iniciar la marxa de l'emigració. Personatges del renom de Josep Erasme de Janer i Gironella, ex-vocal de la junta provincial de Barcelona, a principi de la guerra va ser cridat a San Juan de Luz per Vicente Manterola i Tirso de Olazábal. Resulta molt significatiu que, segons el seu fill, testimoni dels fets, Joan Castell iniciés la campanya la nit del 7 al 8 d'abril de 1872, després de sortir de la casa de Janer. Poc temps després, va residir a la immediata frontera

649 Informe d'Antonio Figueroa, Seu d'Urgell 28 de gener de 1878, 4 pàgs, adreçat a Antonio Pirala. R.A.H., lligall 9/6875.

650 Relació del 7 de febrer de 1874, de Rafael Izquierdo al Ministre de la Guerra. S.H.M., 2-4, lligall 84. El relat sobre Igualada, carta des d'aquesta ciutat a *La Independencia*, Barcelona, núm. 1659, 21 d'agost de 1873.

acompanyat de la seva família, a Amelie-les-Bains, al costat de Manuel Milà de la Roca i altres carlins ⁽⁶⁵¹⁾. O un polític de la importància de Lluís Maria de Llauder, va figurar com a vocal- secretari de la junta de socors als ferits, existent a Ceret (Vallespir), el 1874.

Un altre personatge important, Jacint de Macià, antic director de *La Patria*, i secretari de la junta legal de Vic el 1870, el trobem a Ceret formant part d'un comitè encarregat de comprar armes, i efectes de farmàcia pels malalts. Del mateix comitè en formaven part carlins destacats com ara Joaquim de Cors, president de la junta provincial de Girona, i Ferran Miró d'Ortafà, que havia estat candidat a diputat a Corts, pel districte de Valls (1871). Altres carlins presents a Ceret van ser les famílies Saleta, rics propietaris de Sant Hilari Sacalm, els Ventós de Badalona, els Casamor de Navata, i la família Manresa, originària de Girona.

Formant part de la nòmina de carlins de renom, situats a l'altra banda de la frontera, a Perpinyà, tenim els Caralt, de Mataró, i els Delfau, de Figueres, membres del comitè legitimista local. A la localitat de Prada la família Ros, de Barcelona, i Rafael de Llançà, un important agent i propietari, diputat a corts per Vilafranca del Penedès (1871), i anterior vice-president de la junta legal provincial de Barcelona. No caldria oblidar el paper dels Plandolit, a cavall entre la Seu d'Urgell, Andorra i les seves amistats a la Cerdanya. Més endavant, un cop el carlisme va dominar una part del territori, moltes d'aquestes famílies van anar a viure a Olot i a diverses localitats del Ripollès. Una d'elles posseïa una casa a la capital de la Garrotxa. Es tractava del Marquès de Vallgornera, també amb excel·lents propietats a El Rourell (Alt Camp). Aquest havia estat membre de les juntes d'Olot i de Valls, i ara celebrava festes per a joves oficials a la seva esplèndida residència ⁽⁶⁵²⁾.

Un grup diferent de carlins va preferir implicar-se en tasques administratives. Així, Ramon M. de Farnés, que havia estat secretari de l'ateneu catòlico-monàrquic de Barcelona, va ser cap de la farmàcia militar de Catalunya. Al seu temps, Martí de Riquer i de Comelles, va ser nomenat per l'esposa de D. Carlos inspector general de les ambulàncies del Principat i, el 1875, encarregat per la Diputació de supervisar el

⁶⁵¹ Vegeu, sobre la seva família, Gary Wray McDONOGH, *Las buenas familias de Barcelona. Historia social de poder en la era industrial*, Ed. Omega, Barcelona 1989, pàgs. 121, 123, 208-210. Unes notes sobre l'actitud d'aquests personatges a Angeles de JANER, Luis Carlos VIADA I LLUCH, *Biografías de M. Mila de la Roca y Luis m. de Llauder*, Fomento de la Prensa Tradicionalista, El Correo Catalán, Barcelona 1927, pàgs. 29-60.

⁶⁵² Es donava el cas que provenia d'una família de fortes arrels moderades. El seu pare, Albert Felip Baldrich (Valls 1786- Madrid 1864), havia estat general de l'exèrcit, ministre de la governació i rector de la Universitat de Madrid. A més, va ser senador per Girona el 1843. Francesc FERRER I GIRONES, "Els senadors gironins a través de la història", *Presència*, Girona, febrer de 1981. 5 pàgs.

servei de correus (653). Un altre dirigent, Joan Puigvert i Cufí, diputat provincial pel districte de Tortellà el 1871, va ocupar el lloc de subdelegat d'hisenda de la província de Girona; el mateix càrrec que va tenir Ramon Martí i Miralpeix, en el districte d'Igualada. Per la seva part, Pere Pujador i Graell, anterior president de la junta catòlico-monàrquica de Sant Feliu de Llobregat, va ser nomenat com a secretari habilitat de la Diputació carlina, el darrer any de la guerra.

Una situació semblant es va donar entre els responsables de la premsa carlina catalana. Marià Fortuny, redactor del setmanari de la joventut carlina de Barcelona, *La Margarita* (1870), va ser el director del *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, a Sant Joan de les Abadesses. Carles Quera, que havia estat a Girona director de *El Norte*, al costat de l'eclesiàstic Joan Planas, dirigí després a Olot el periòdic carlí *El Iris*. Un òrgan tan actiu com *El Estandarte Católico-Monárquico*, va ser dirigit per l'antic diputat a corts pel districte de Torroella, Joan Vidal de Llobatera. Així mateix, un dels antics redactors de *El Eco del Bruc*, de Manresa, Francesc Mariol, va fer de secretari personal de Martí Miret; per últim, un carlí de Tortosa, Joan Vilas, va instal·lar a Vistabella del Maestrat la impremta de *El Volante de la Guerra*, butlletí de l'exèrcit del Centre. En definitiva, podem dir que la identificació del personal polític carlí amb el moviment va ser absoluta. Empesos per les circumstàncies, per l'acció de les autoritats liberals i per pròpia convicció, van anar trobant a poc a poc el seu lloc en l'administració i la reorganització carlina.

Un dels primers que valorà el concurs dels propietaris benestants en el carlisme va ser Valentí Almirall. En una sèrie d'articles apareguts a *La Campana de Gràcia* i *El Porvenir*, recopilats i publicats el 1878, l'autor es va proposar explicar les raons de la vitalitat i la continuïtat del carlisme (654). Els escrits es produeixen en un moment especialment delicat pel republicanisme, encara sota l'impacte del fracàs anterior i en plena reorganització. Per Almirall, i per això ens interessa aquí, en el món rural existia un sector de propietaris que no havien assumit les idees i els valors propis de l'organització de la societat industrial. Una de les raons que explicava, segons l'autor, l'abisme existent entre món urbà i rural, era el manteniment de les lleis civils que regulaven la propietat i la família. Un fet, que li serveix per a carregar contra el procés de centralització unitarista i contra el Decret de Nova Planta, a principi de segle XVIII, que va permetre la consolidació d'unes institucions feudals, en un context extern cada

⁶⁵³ Unes pàgines dedicades al seu avantpassat per Martí de RIQUER, *Quinze generacions d'una família catalana*. Hem utilitzat la nova edició de Quaderns Crema, Barcelona 1998.

⁶⁵⁴ Almirall cita amb un pseudònim, A.Z., *Escritos catalanistas. El Renacimiento catalán, las leyes forales y el carlismo en Cataluña*, Imp. de P. Casanovas Barcelona 1878. L'escrit de l'Aristocràcia..., en realitat formava part d'un discurs llegit en l'Ateneu Lliure de Catalunya. Per la seva part, Angel DUARTE ha fet una anàlisi en el seu article "La percepció republicana del carlisme...op.ti.", pàgs. 78-80. Uns comentaris al treball d'Almirall a J.M. FIGUERES, *Valentí Almirall. Forjador del catalanisme polític*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1990, pàgs. 117-122.

cop més canviat i dinàmic.

Almirall començava dient que qualsevol que s'hagués apropiat a la muntanya catalana, s'hauria quedat embadalit observant els grans casalots, les grans pairalies on es podia allotjar tota una brigada. Aquesta mena de "castells", albergava una "nova rassa de senyors feudals, que són los que forman l'aristocràcia d'espardenya", segons l'expressió de l'autor. En cas d'aixecar-se partides, "ben seguras poden estar que no poden durar ni una setmana, si no contan ab los nous senyors de la muntanya". Aquest és un grup social descrit com a tancat a tota nova idea i innovació, de costums ferèstecs, que es comporten com a reis a casa seva. El relat d'Almirall no deixa de conrear certs estereotips, com quan diu que "lo aristòcrata d'espardenya té paladar poch delicat, y ab tal de que l'hi dongan tall, tant se l'hi endona del guiso y de la manera de presentar-l'hi". O, per exemple, quan diu que tant important com el capellà era "lo jutjar", el tonto de la casa, que treballa com un ase i serveix per passar l'estona (655).

La peculiar organització de la família catalana, era per Almirall un dels principals entrebancs a la modernització del país, i no la suposada defensa dels furs; la família era, doncs, el principal argument per a explicar l'estat crònic de guerres civils que afectava a Catalunya. Uns conflictes que revestien un grau de violència comparable al viscut aleshores a Bulgària. Doncs bé, la conservació d'aquest estat de coses, la dependència de la família respecte el manteniment i augment del patrimoni, era una de les causes esgrimides per Almirall que justificaven la força del carlisme. En aquest sentit, l'autor definia gràficament l'aristocràcia d'espardenya com aquells caps de família que encara vivien com els seus avis, que com a pares dominaven als seus fills i a la seva dona, com a hereus als seus germans, i com a amos als seus mossos, parcers i colons. Significativament, Almirall els descriu com uns petits autòcrates, "que no han tenido necesidad de separarse de ella ni diez leguas", mancats d'il·lustració, i que "no respetan más autoridad que la de una religión que practican automáticamente, ni acatan otros mandatos que los del cura, en cuanto no se opongan a su autoridad familiar, esos propietarios que tienen siempre repletos sus graneros y corrales y provistas sus despensas, son la principal fuerza del carlismo

⁶⁵⁵ L'article "La aristocràcia d'espardenya", a *Escritos catalanistas...* op.cit. pàgs. 79-85. Investigacions recents que vinculen la família a la reproducció econòmica del patrimoni, o el domini social i cultural local a: Santi PONCE, Llorenç FERRER (Coord.) *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*, Eumo, Vic 1994; Andrés BARRERA GONZALEZ, *Casa, herència y família en la Cataluña rural, Lógica de la razón doméstica*, Alianza Universidad, Madrid 1990. Ferran ESTRADA, *Les cases pageses al Pla d'Urgell. Família, residència, terra i treball durant els segles XIX i XX*, Pagès Editors, Lleida 1998 i, també, el d'Ignasi TERRADAS, *El cavaller de Vidrà...* op.cit.

(...)” (656).

Tal vegada no sorprengui la funció subsidiària que, en l'àmbit de la casa, donava Almirall als eclesiàstics. En canvi, és molt rellevant el lloc secundari atorgat al catolicisme polític urbà en el revifament i mobilització del carlisme. A l'autor l'interessaven les causes de fons, però no va arribar a inserir el paper de la religió en el manteniment del model familiar, i de les relacions socials que acompanyaven el desenvolupament del patrimoni. Els plantejaments d'Almirall guarden una certa relació amb els que anys més tard i, en un context diferent, va fer el sociòleg alemany Ferdinand Tönnies, amb la seva coneguda contraposició entre comunitat i societat (associació) (1887). La família, el parentiu, formaria per a Tönnies un dels elements principals de la comunitat, juntament amb altres lligams d'afinitat com el territori i la coneixença. Uns lligams que actuarien de fre, davant les noves formes de relació socials que acompanyaven als estats liberals. Tot i que els conceptes de Tönnies són tipus ideals teòrics, tal vegada podrien obrir una via d'anàlisi en la relació conflictiva entre família i Estat, un dels motors de politització dels sectors dirigents carlins (657).

No és estrany que el carlisme s'autodefinís precisament com una Comunió, enfront de l'artificialitat de la societat liberal. D'alguna manera, el carlisme va defensar “trinxeres”, espais on les noves relacions socials i culturals liberals tenien dificultats d'accés. Aquest era, en part, el seu sentit de defensa de la foralitat basca. Els escriptors carlins es vanagloriaven que, gràcies als furs, “no havia penetrat el liberalisme” en el Nord, i que aquestes eren les regions més catòliques d'Espanya. Un altre espai defensiu era, per tant, la família. Un escenari on la política i l'administració de l'Estat es veurien com alienes, forànies, davant de les normes que feien funcionar cada patrimoni. Amb tot, aquests aspectes no expliquen perquè alguns propietaris benestants es van fer carlins i, altres, en canvi, va ser liberals, quan a la segona meitat de segle compartien la defensa de la propietat i el catolicisme.

També en aquest sentit, un autor com Emmanuel TODD, ha volgut explicar el sorgiment i apogeu del carlisme en aquelles regions de predomini de la família troncal. Un fenomen paral·lel, segons aquesta visió, a d'altres regions europees on existien ofertes polítiques de caràcter reaccionari. Manllevant la tesi anterior, l'historiador Jordi CANAL ha posat de relleu la consideració del carlisme com una “gran família”, un aspecte clau en la configuració de la seva cultura política. Plantejaments en la línia del que havia estudiat l'antropòleg Jeremy MacCLANCY al poble de Ulí Alto, a la zona

⁶⁵⁶ De l'article “Las Leyes Forales y el carlismo en Cataluña”, que havia estat publicat a *El Porvenir*, Barcelona. *Ibidem...*op.cit., pàg. 117-118. A més, l'oposició era frontal a tot tipus d'alteració de la figura de l'hereu. Els caps de família eren “señores absolutos”, però frenats per lligams que impedièren no fer el que deia la tradició legal. Pel seu cantó, els hereus “disfrutaban de todo pero disponen de poco (...), se titulan dueños, pero no son más que gerentes del dueño verdadero que es la institución familia, a la que en cada generación representa el primogénito”, pàg. 114.

⁶⁵⁷ Ferdinand TÖNNIES, *Comunitat i Associació*, Edicions 62, Barcelona 1984.

mitja de Navarra. El carlisme, a través del temps, s'havia convertit en una mena de llegat transmès per la família, socialitzat bàsicament per l'autoritat paterna, així com l'educació religiosa es rebia a través de la mare. El carlisme era "un idioma", una forma de ser, més que no pas una doctrina política conscient (658).

Una perspectiva d'anàlisi que podria explicar alguns aspectes del vigor carlí, podria ser la solidaritat exercida entre individus vinculats per lligams de parentiu. I ho diem en to hipotètic. Hem refereixo a la nodrida participació de parents, germans, fills, i cosins que observem en el decurs de la guerra. El carlisme s'ha volgut presentar a si mateix com un moviment en el qual totes les generacions mantenien la fidelitat a la causa. Al marge de les idealitzacions i dels estereotips, pot ser el factor de la vinculació familiar va poder dotar al carlisme d'una gran capacitat de resistència, en el context tan advers com el de la guerra. Un tret contra un germà, la detenció d'un pare, o la mort dels cosins, no eren unes desgràcies qualsevols, afectaven al conjunt. La família actuava com un potent mecanisme de socialització política, però desconeixem la seva dimensió real, si generava o no solidaritats o si, pel contrari, potenciava els trencaments i les disputes internes. Ignorem, també, si la vinculació política de les famílies es donava en altres moviments, com ara el republicà.

Hi ha un bon nombre suficient d'exemples de participació bèl·lica de diversos membres d'una mateixa família. En la nostra base de dades, sobre un total de 9.300 individus, hem reunit 628 carlins pertanyents a nissagues familiars. Enumerant alguns casos de germans, podríem citar els Altimires, Josep i Salvador, de Santa Maria d'Oló; els germans Bolós d'Olot, amb el seu cosí, Josep Saderra i Mata, que va ser "alcalde carlí" de la mateixa localitat; els Delfau de Figueres; els germans Josep i Guillem Moore de Barcelona; els germans Tristany d'Ardèvol, els Cisteré de Valls, o el cas dels germans "Pollastres", dels Masos de Bitem, a Tortosa. Altres carlins tenien importants lligams de parentiu amb la noblesa catalana; ens referim a Lluís Toledo i de Bellilloc, casat amb una filla de la comtesa de Foixà, o Francesc Gassol i Jové, emparentat amb els marquesos de Sentmenat (659).

658 Emmanuel TODD, *La invención de Europa*, Tusquets Ed., Barcelona 1995. Seguint a aquest autor, Jordi CANAL, "La gran família. Estructuras e imágenes familiares en la cultura política carlista", a R. CRUZ, i R. PEREZ LEDESMA (Eds.), *Cultura y movilización en la España Contemporánea*, Alianza Universidad, Madrid 1997, pàgs. 99-136. La noció de "família política" utilitzada per l'autor per a definir el carlisme, adoleix de certes imprecisions, tot i les riques aportacions del seu treball. Una família política és un conjunt d'organitzacions que comparteixen un univers d'idees i de valors similars, per exemple, la família política republicana, la liberal, la catalanista, etc. D'altra banda, Jeremy MacCLANCY, "Navarra", a LISON TOLOSANA (Coord.), *Antropología de los Pueblos del Norte de España*, Universitat Complutense, Universitat de Cantàbria (Madrid 1991), en especial les pàgines 122-126.

659 Lluís Toledo va ser vice-president de l'ateneu catòlico-monàrquic de Barcelona de 1870, *La Convicción*, núm. 310, 20 d'octubre de 1870. El personatge va escriure un fullet titulat *Carlos VII, Rey de España por la gracia de Dios y la Revolución de Setiembre*, Narciso Ramirez, Barcelona 1870, 31

Les mostres relatives a la participació dels varons de tota una família són abundants. Un cas conegut és el de la família Vayreda, d'Olot. El pare, Francesc Vayreda i Busquets, participà políticament com a diputat provincial i en l'ajuntament. Els seus fills, Estanislau, Joaquim i Marià Vayreda i Vila, s'involucraren de diversa forma en el carlisme militar. Un altre menys sabut és el de Genís Canet, de Girona, fill de Josep Canet, que participà en primera carlinada, i que tenia dos germans en la facció, Josep i Ponci (660). Un altre cas és el dels Puigvert de Calella, el pare Salvador i Dausa (a) Soques, cabdill reconegut, i els seus fills Manuel, Tomàs i Lluís Puigvert. Una altra nissaga era la dels Mas, d'Osona. Lluís de Mas i Poudevila, carlí de la darrera carlinada, era fill de l'intendent carlí de la primera guerra Josep Joaquim de Mas i Vedruna, i net de la mare Vedruna. Els fills de Lluís de Mas, Teodor i Lluís, van jugar un rellevant paper en l'exèrcit carlí i en la reorganització del partit en l'exili americà (661). Els exemples es multipliquen, les famílies Soliva i Talleda a Tordera, els Macià de Vic, els Barenys de Maspujols, els Montagut de Mora d'Ebre, els Plandolit de la Seu d'Urgell, els O'Callaghan d'Uldecona, els Fa de Cervera, els Dalmau de Montblanc, o els Suelves (marquesos de Tamarit), de Tortosa i de Tarragona.

Què dir de les famílies de cabdills reconeguts? Els Tristany es s'enorgullien d'haver tingut 17 membres de la seva família en diverses carlinades. Per la seva banda, els Galceran de Prats de Lluçanès, la família que va liderar els sectors contrarevolucionaris en aquesta població des de principi de segle. El fundador de la nissaga, Josep Galceran, havia estat cap d'Estat Major del Comte d'Espanya; posteriorment, després de la mort en combat del seu fill Geroni, l'altre germà, el rector de Vinyoles d'Orís Josep Antoni Galceran, va prendre el relleu en el comanament del segon batalló de Barcelona. Què dir també dels Savalls? Ens referirem al cabdill Francesc, i el seu germà Josep, nomenat governador militar de la província de Girona; el fill de Francesc, "en Juanito", s'havia escapat a l'edat de 17 anys de la seva residència a Nàpols, per a incorporar-se a la guerra catalana (662).

Una altra manera d'apropar-nos a aquest grup social, és la de valorar el paper d'aquelles cases citades en la documentació, com a lloc de descans per als cabdills i les seves partides. Casalots que van servir per a ostarjar les primeres

pàgs. Respecte Francesc Gassol, aquest havia estat alcalde del Taladell (l'Urgell), fill d'un carlí de la primera guerra, va ser escollit diputat a Corts pel districte de Cervera, el 1871.

660 Pel que fa als Canet de Girona vegeu *Biblioteca Popular Carlista*, vol. II, Barcelona, agost de 1895.

661 Reinaldo BREA, *Bocetos tradicionalistas*, La Bandera Regional, Barcelona 1912, pàg. 277.

662 Vegeu Ramon MASRAMON, "Els Galceran de Prats..." op.cit, i *El Nuevo Pelayo*, Barcelona, núm. 51, 13 de juliol de 1873, sobre la figura del fill de Savalls.

espases del carlisme armat, i que van ser fonamentals en la logística dels dos primers anys, com a mínim. Moltes d'elles, a més, van formar part de la seva intendència: hospitals, dipòsits de presoners, impremtes (a Besora, a Vidrà, a Prats, a Mieres o a Viladrau...), una xarxa bàsica per a entendre la seva permeabilitat territorial, i la seva implantació entre els propietaris rurals catalans. Per al coneixement d'aquest grup, ens iniciarem a través del viatge fet per Maria de las Nieves i el seu espós, Alfonso de Borbón, els primers mesos de 1873, i salpicat per les estades fetes per alguns cabdills en les pairalies afectes al moviment.

L'itinerari dels infants, és tot un periple pel món de l'aristocràcia d'espardenya carlina. Sense guardar un ordre cronològic massa rígid, es podria establir un viatge que, partint dels límits de la Catalunya central, s'adentrés en les comarques del nord del país. Una de les cases on va pernoctar la parella de joves prínceps va ser una gran casa de camp -això ens la descriu Donya Blanca-, de Sant Quintí de Mediona, propietat d'una germana de Martí Miret. D'aquí podia marxar cap el Bages, passant abans per Odena i entrant per Castellfullit del Boix, el país del cabdill Domènec Massacs. Visitarien el mas Bastardes, a Fals, i descansarien a Claret, terme de Fonollosa. Aquesta masia va causar-lis una gran impressió, després de fugir de la persecució del general Velarde; "la casa Claret parecía una pequeña fortaleza. Pasando por una especie de tunelito, murallas espesísimas y luego un patio y puertas, y todo un conjunto que daba la ilusión de un pequeñísimo poblado, llegaba uno a la parte principal de la casa. Como dije, era una pequeña fortaleza en medio del bosque" (663).

La majoria de les descripcions de Donya Blanca feien esment a grans cases, les més riques del lloc, o parlava de masies d'amos molt carlins...; de tant en tant, també s'hostatjaven, producte de les circumstàncies de la marxa, en petites rectories. Des de Claret, pujant a la comarca del Solsonès, els infants tenien tota una constel·lació de cases on descansar ells i la seva partida. O bé a Clariana de Cardener, o a Matamargó, en una gran casa de parents dels Tristany, o al mateix Ardèvol, cau de la nissaga carlina. Des del cor del Solsonès, podrien anar a Guilanyà (Navès), i la Valldora (Sant Llorenç de Morunys). Una casa, aquesta darrera, que havia servit com a hospital de sang a la primera carlinada. Situats ja en el Berguedà, els infants tenien terreny per córrer. De masia en masia, passant per la casa dels Santamaria a Casserres, els Puigcerdós de Borredà i, sobretot, el Rourell a la Quar. En aquest cas, una de les residències favorites dels infants al llarg de la guerra, des d'on es prepararen moltes de les operacions contra la ciutat de Berga.

A partir d'aquí esperava als infants tot un passeig triomfal per una xarxa d'esplèndides propietats d'amos carlins. La primera fita era el Graell, a Alpens i la segona el Vilar, a Sant Boi de Lluçanès, seu de la intendència de l'exèrcit carlí. Significativament, els prínceps va dormir en la mateixa habitació on anys abans, el

⁶⁶³ María de las NIEVES DE BRAGANZA, *Mis memorias...*op.cit., vol. I, pàgs. 147-148.

1838, ho va fer el Comte d'Espanya. Del Vilar podia passar a Sora, prop de Sant Quirze de Besora, a la pairalia dels Rocafiguera, de Vic, membre que havia estat de la junta catòlico-monàrquica i que anys més tard es vincularia amb l'integrisme. El següent pas el donarien visitant Clarella, a Santa Maria de Besora, i el Cavaller, a Vidrà. La resta de l'itinerari ens portaria a les terres del Ripollès, a can Surroca, a Beget, tocant ja la frontera; després a Can Galcerán, una masia propietat d'aquest cabdill, situada a Sadernes (Garrotxa). Novament, tenien on escollir: casa Batlle, a Sallent, el mas de l'antic alcalde de la població; "la Miana", a Sant Ferriol, una casa d'amos carlins. Per últim, les pairalies de Joaquim de Bolós, a Montagut, un amagatall dels més usats; la Riba, a la Vall de Bianya, un dels caus usat per Rafael Tristany el 1874, per a refer-se de les fadigues, i el cèlebre Noguer de Segueró (Maià de Montcal), per on passà Francesc Savalls el maig de 1872.

Algunes d'aquestes cases representen la propietat carlina més destacada. El Vilar de Sant Boi de Lluçanès, dirigida per Antoni de Vilar de Fontcoberta, de 38 anys. Una pairalia els amos de la qual eren ciutadans honrats, i que havia tingut a finals del segle XVIII 24 masoveries, a part d'altres propietats, ampliades amb una intel·ligent política matrimonial. En efecte, a meitat de segle XIX, el casament amb una rica propietària de Puigcerdà, li va permetre ampliar el patrimoni per la Cerdanya i l'alt Berguedà. D'aquí la dita popular, que es podia arribar fins a França sense deixar de trepitjar les seves terres. Una població, Sant Boi, dedicada majoritàriament al conreu de cereals i a la ramaderia, amb una estructura de la propietat molt poralitzada. Segons l'amillament de 1851, els grans propietaris de mas controlaven el 94,3% de la terra. D'entre aquests, sobresortien tres famílies, els Vilar, els Viladecans i els Vilarrasa. Justament, els Vilar, eren amos pràcticament de tot el terme de Sant Agustí de Lluçanès, i de bona part del de Sant Boi. Aquesta jerarquia social va estar perfectament representada en l'espai interior de l'església, on la disposició dels seients respectava la importància de cada casa (664).

Un altra gran mas de carlins benestants era el Bac, de Collsacabra (Rupit), un impressionant edifici del sgle XVIII. Una propietat que ja ens ha aparegut vinculada a les freqüents estades de Francesc Savalls. Una família molt vinculada al bisbat de Vic, que havia arribat a tenir 5 masoveries. Una territori d'habitat disseminat, amb cases com "les Viles", els amos de la qual, en ser interrogats pels sorpresos oficials liberals,

⁶⁶⁴ El respecte pels seients dels bancs es conservà fins els darrers anys del franquisme. Pràcticament, no es començava la missa fins que no apareguessin aquestes famílies. Vegeu, de Josep Albert PLANES I BALL, Daniel MONTAÑA I BUTXACA, *Sant Boi de Lluçanès. Un poble de l'altiplà*, Cossetània Ed., Valls 1997. Malhauradament, s'ha perdut la major part de l'arxiu del Vilar, després dels problemes financers que va tenir la família els anys 60s. Actualment, el propietari és un anticuari de Vic. Una de les darreres temptatives de supervivència econòmica va ser la creació d'una fàbrica de llet l'any 1951, amb productes com el "CaoBoy", un preparat de llet enxocolatada, i "Bullón", de crema de llet. Les dades econòmiques al Llibre de les Masoveries del Vilar (1770). Arxiu del Vilar de Sant Boi. Agraïxo a Pere Mestre i Boix les facilitats d'accés a les dades.

van donar lloc a una tensa escena: “por el espíritu hostil que les domina, pues nada declaraban de los movimientos que yo sabía que habían efectuado los carlistas en la madrugada de este mismo día” (665). En definitiva, resulta molt significatiu que les propietats citades en una famosa estrofa, hagin estat vinculades, amb major o menor grau, amb el darrer carlisme: “Si voleu saber qui són/ els més rics d'aquesta terra,/ són el Vilar de Sant Boi,/ el Sobirà de Santa Creu / i l'Espona de Saderra”. D'altres versions, depenent de la comarca, col.locaven el Noguer de Segueró, al lloc del Vilar de Sant Boi (666).

Però, tornant a la qüestió inicial, desconeixem les raons que portaven a un gran propietari ser carlí o liberal, quan en un principi valoraven de forma similar el paper de la família, de l'ordre i de la religió. La identificació que feia Valentí Almirall entre els propietaris rurals benestants i el carlisme pot ser era abusiva, malgrat la seva intenció pedagògica. ¿Quin itinerari havia portat a Pelai de Camps, a pertànyer als rengles del liberalisme conservador, i a Joaquim de Pastors, a la direcció del carlisme? Un i altre eren grans hisendats de la província de Girona, el primer i el sisè contribuents, respectivament. Les comparacions es podrien multiplicar, i les preguntes ens condueixen a temàtiques poc tractades. Així, els processos de politització viscuts els darrers anys per aquesta classe de propietaris, les tradicions polítiques familiars i personals, el tipus de conflictes i d'experiències que cadascú havia tingut al capdavant del seu patrimoni, entre d'altres (667).

Una possible explicació de les divergències polítiques que va patir aquest sector, podria trobar-se en els càlculs dels costos polítics i socials que podia tenir cada alternativa. Per uns, per al moderantisme liberal, el carlisme no feia mes que exasperar els ànims i, de retruc, desestabilitzar i accelerar els canvis. A més, el tipus de representació política al qual aspirava el carlisme, una monarquia paternal sense ciutadans, era anacrònica amb la marxa dels temps, i contrària a la tradició constitucional per més censitària que fos. Ara bé, perquè no eren liberals els propietaris benestants carlins, malgrat pertànyer, uns i altres, al mateix grup social? Per què el seu rebuig al liberalisme polític? Com interpretaven, els notaris i advocats carlins, la legalitat creada per l'ordre liberal?

Els grans propietaris i hisendats catalans tenien en la revista de l'I.A.C.S.I., un bon portamveu on expressar les seves inquietuds. Preocupats per la utilitat dels

665 Part del general Pedro Esteban, Sant Esteve d'en Bas, 17 de març de 1875, adreçat a Arsenio Martínez de Campos. *Diario de Barcelona*, núm. 106, 16 d'abril de 1875.

666 Vegeu Fernando VIADER I GUSTA, La casa Noguer de Segueró i el seu llinatge, *Amics de Besalú, II, Assemblée d'Estudis del seu Comtat*, Olot, pàgs. 281-331.

667 R. GARRABOU i J. PUJOL, “El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX” a *Recerques*, n. 19, Curial, Barcelona 1987, pàgs. 35-83.

intruments agrícoles, o per les malalties que afectaven les collites, omplien les pàgines amb articles contra l'excepticisme religiós i el mal exemple que donava l'absentisme dels propietaris. Aquesta condició, la de propietari, no només tenia un sentit econòmic, sinó també moral (668). L'estiu de 1872, la junta de l'institut va elevar una petició al Senat per tal de modificar la llei de pressupostos, interpretada com un augment dels impostos sobre la riquesa agrícola. Una altra obsesió va ser la de la creació d'una Guàrdia Rural encarregada de la defensa de la propietat, que aplegués elements abans dispersos com guardaboscors, guardies municipals, peons caminers i vigilants. Per a obtenir-la, reclamaven: "juntamente con el freno de la Religión y la Administración de Justicia, el complemento de una Fuerza Armada, protectora y guardadora". Una sensibilitat, la de l'ordre, a flor de pell, si es té en compte la dissolució de les esquadres el 1868, i el replegament de la guàrdia civil als nuclis urbans més importants, una vegada començada la guerra carlina (669).

La posició oficial de l'I.A.C.S.I. va ser contrària a la guerra, sense entrar a adoptar una postura política molt més definida. Els comentaris apareguts a la revista feien esment del dessastre econòmic que comportava. La primavera de 1873, la corporació va demanar al Capità General García Velarde, rebaixar els continguts d'un bàndol en el qual s'ordenava desocupar les cases de camp de vuit partits judicials. A conseqüència d'aquesta súplica, i d'altres que s'afegiren, el militar va fer-se enrera. Més endavant, quan faltava poc per acabar la guerra, van començar a aparèixer valoracions del conflicte. Les cartes enviades reflectien com havia quedat el país, segons els interessos dels propietaris rurals. Pau Pradell escrivia des de Vallgorguina sobre els tres anys de guerra civil "que nos aniquila y deshonra" i, Josep Vergés, des de Perelada, parlava de les seves esperances de recuperació, sobre "las ruinas de nuestra última guerra civil".

Una vegada terminat el conflicte, van aparèixer agreujats alguns dels problemes que havien afectat la propietat rural catalana durant aquells anys. En aquest sentit, un dels actes més importants de l'I.A.C.S.I. va ser l'enviament de dues exposicions al Congrés de Diputats, datades el 20 d'abril i el 5 de maig de 1876, aprofitant la discussió dels pressupostos generals. Es demanava la rebaixa de les contribucions, atesa la repercussió negativa que havia tingut la guerra civil i el manteniment del conflicte Cubà. L'acumulació d'impostos, havia fet pujar el tipus

668 Vegeu el conjunt de cinc articles signats amb el pseudònim "el Pensador de la Aldea" (d'Ignasi M. de Ferran), "Cartas confidenciales de un propietario rural", a *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, Imp. del Diario de Barcelona, tom XXI, 1872.

669 *Ibidem.*, op. cit., pàg. 281, de l'article "La guardia rural. Nuevo proyecto de ley para su organización", del volum pertanyent a 1872, i escrit també per Ignasi M. de Ferran.

aplicat a la riquesa territorial a la quota del 27% (670).

Un altre font de problemes va ser l'escassetat de braços per al treball agrícola. Els propietaris protestaven per la seva delicada situació: els tributs més alts que mai, i els pobles sense treballadors joves, a causa de les quintes i la guerra. Amb tot, el principal entrebanc tenia una raó més fonda, estava originat pel desenvolupament industrial a les ciutats. Diverses correspondències posaven el crit d'alerta sobre els millors salaris pagats a la indústria, i les dificultats creixents per obtenir mà d'obra barata en el camp. De nou, la junta de l'Institut va elevar una petició al Ministre de Foment, proposant afavorir la vinguda de jornalers de fora de Catalunya. L'escrit, enviat el mes de novembre de 1876, aconsellava fer una crida a través dels butlletins oficials provincials, i estimular el trasllat de treballadors amb rebaixes en les tarifes del ferrocarril. Als efectes de la guerra, ara se n'afegien d'altres producte de l'evolució de l'economia catalana.

Aquest va ser el sentit de la sèrie d'articles de Narcís Fages de Romà, amb el suggerent títol: "La paz y la agricultura". Pel jurisconsult i agrònom empordanès, la darrera guerra havia estat més perjudicial que la guerra dels set anys. Segons el popular autor dels *Aforismes rurals*, en la primera carlinada: "al paso que no fueron tantas, ni tan exorbitantes las contribuciones que sacaron los combatientes, los frutos de la tierra se mantuvieron a un precio más remunerador que el ínfimo a que han tenido que darse ahora". Al marge del seu to exagerat, sensible a la proximitat del record de la guerra, aquesta opinió podia ser representativa del malestar existent entre els de la seva condició. Qui més i qui menys, continuava Fages, els hisendats havien hagut d'apelar al crèdit, ja fos per atendre a les seves necessitats, o "rescatar de la esclavitud a personas queridas". En aquest context, el més prioritari era atendre a la recuperació de les pèrdues ocasionades pel conflicte (671), vist com un requisit previ i necessari per a la bona evolució del conjunt de la societat catalana.

Reconduint el que hem dit fins ara, per a poder conèixer els propietaris benestants carlins, caldria aprofundir en la forma com les seves famílies van experimentar els canvis socials propiciats pel liberalisme. Una via d'anàlisi profitosa

670 La primera exposició deia: "la guerra civil durante más de tres años sostenida, ha hecho caer sobre la propiedad y el cultivo todas las plagas que la guerra trae consigo y que sería prolijo enumerar. Exacciones violentas, servicios de guerra extraordinarios y de cada momento, requisiciones, escasez de brazos, todo ha caído en abundancia sobre la propiedad rural (...)". L'escrit anava signat per Antoni C. Costa, Carles de Fortuny, Baudili Carreras, Ildefons de Casanova, Baltasar de Bacardí, Francesc Benet i Colom, Trinitat de Fontcuberta, Sebastià Plaja i Vidal, A. Rovira i Borrell, Benigne de Salas, el Marquès del Valle de Ribas, i Andreu de Ferran. *Ibidem.*, tom. XXIV, 1876, pàgs. 113-118.

671 Vegeu "Exposición al Excmo. Sr. Ministro de Fomento sobre la falta de brazos, en Cataluña, para las labores del camp", pàgs. 288-289, signada, entre d'altres, pel Marquès de Palmerola, el Marquès de Montoliu, Baltasar de Bacardí i Benigno de Salas. La sèrie d'articles "La paz y la agricultura". *Ibidem...op. cit.*, pàgs. 93-246, tom. XXIV, 1876. Hem consultat només els cinc primers.

seria la de poder comparar l'evolució de diversos patrimonis, i les vinculacions polítiques respectives dels seus propietaris. Malgrat compartir alguns dels objectius, Religió, Justícia i Força Armada, els diversos sectors polítics integrants de l'I.A.C.S.I., van discrepar en els mètodes per aconseguir-ho. Ara tractarem de forma més concreta, l'anomenada "aristocràcia d'espardenya" carlina, un sector clau en la direcció del carlisme català.

Una de les províncies on el carlisme va gaudir del suport de la gran propietat rural va ser la de Girona. D'entre els 50 més grans contribuents per territorial, hem localitzat 23 hisendats de filiació carlina. Una xifra prou alta per a considerar seriosament el tipus de vinculacions d'aquests sector amb el carlisme. Entre els 10 primers, 6 entraven dins d'aquesta qualificació: Manel Benet de Subirà (del Subirà de Santa Creu, d'Ossor), en el tercer lloc, el comte de Perelada, el Marquès de la Torre, Joaquim de Pastors, el Comte de Solterra, i Martí Guitó. Tot plegat, aquests 23 contribuents pagaven 59.684 pessetes, un 41,9% respecte el conjunt dels 50 primers propietaris (672). Fem un repàs detingut d'aquest personal.

Manel Benet i Subirà tenia repartit el seu patrimoni entre Sant Pere d'Ossor i Sant Hilari Sacalm, en plenes Guilleries. Francesc Rocabertí de Dameto, Comte de Perelada, havia format part de les candidatures catòliques de 1869, i els informes ens el situen dins del moviment. Un carlisme del qual no sabem el grau d'implicació. Després, el Marquès de la Torre, la família Fonsdeviela de Medinyà, provenia d'una llarga tradició d'activisme contrarevolucionari, des de la insurrecció reialista i la primera guerra. Per la seva banda, Joaquim de Pastors, havia estat membre de la junta catòlico-monàrquica de la província, el 1870; el seu fill, va fer durant la guerra d'agent a Perpinyà i al servei de Savalls. Els béns de la família van ser embargats el 1875 i, finalment, acabà la seva trajectòria en el comitè provincial del partit conservador, el 1884. Com veiem, doncs, el tipus de lligams amb el carlisme eren molt diversos.

Alguns d'aquests grans propietaris, procedien del moderantisme. És el cas de Joaquim Olivas Zafont, propietari de Lladó, escollit diputat per Olot el 1869. O el cas de Salvador negre i Bancells, amb propietats a Castelló d'Empúries, un liberal desenganyat que havia ocupat un escó per Figueres el 1863 i el de Girona el 1866. El mateix historiador carlista Melchor Ferrer, escrigué sobre ell que es tractava d'un "carlista diputado, pero no un diputado carlista". Altres noms dels quals els informes dels ajuntaments els esmenten lacònicament com d'ideologia carlina són: el Comte de

⁶⁷² Les fonts utilitzades han estat molt diverses. Destaca la circular (la núm. 9) enviada als pobles de la província per a poder aplicar la contribució extraordinària de guerra manada pel govern. Al mateix temps, una altra circular reservada (la núm. 7) amb informes i llistes elaborats pels ajuntaments, que recullen els individus que han anat a les partides i aquells altres d'opinió carlina. En total, uns 840 noms. El procés es va estendre entre setembre de 1873 i març de 1874. Llibell 4132, fons de la Diputació, Arxiu Històric de Girona. També, la llista dels 50 primers contribuents per immobles a *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, núm. 139, 19 de novembre de 1875.

Solterra, Josep de Falgas i Massanés, Joaquim de Sentmenat, Joaquim de Pol i el Comte de Creixell.

Molt esporàdicament, la Diputació va rebre la protesta de persones que haviene estat considerades com a carlines. En concret, dues protestes, la d'Arbúcies (la Selva) i la de Garrigoles (Baix Empordà). En el primer cas, l'ajuntament aclarava que la junta catòlico-monàrquica local mai havia estat carlina, "y mucho menos contribuido al levantamiento carlista y a su desarrollo. En cuanto a las ideas de tales sujetos más bien puedan calificarse de conservadores que de otra cosa, por cuanto siempre votaron al Sr. D. Francisco Camprodon que nadie puede calificar (con razón) de carlista". La població era de majoria liberal o indiferent, como ho provava el fet que només s'havien incorporat a la facció "dos sujetos, que más bien se han ido por los ocho reales que por la opinión".

Pel que fa a Garrigolas, s'informava que la junta local mai es podria haver considerat de carlina. Només s'havia creat amb la intenció de figurar com a catòlica, i quan va ser qualificades de carlistes, deia el representant de l'ajuntament, de seguida es va dissoldre. Inclús, "algunos individuos que la formaban han trabajado con heroísmo por el triunfo de la candidatura republicana en las elecciones para diputados". En efecte, en la província de Girona, s'havien format entre 1870 i 1872 un centenar de juntes, algunes de les quals podrien correspondre al retrat descrit anteriorment. Ara bé, la vinculació del personal de les juntes legals amb el carlisme polític, i també el conspiratiu, és un fet inqüestionable que hem demostrat abastament al llarg del treball (673).

En canvi, la major part de les dades que tenim sobre la resta de majors contribuents, ens indiquen clarament la seva vinculació carlina. Per un costat, Martí Guitó, contribuent a la ciutat de Girona, havia estat diputat provincial per la ciutat el 1871, districte Mercadal. Membre de la junta d'armament clandestina el 1870, va formar part del comitè carlí de Perpinyà a l'emigració, i el cònsul espanyol el descrivia com un dels agents carlins més actius (674). Un altre agent carlí, aquest cop a Prada de Conflent, era Melcior Ferrer, propietari a Cruïlles (Baix Empordà). Altres propietaris implicats en el juntisme carlí, o com a diputats provincials o a les corts espanyoles van ser: Joaquim de Berenguer Benages, Ramon de Batlle, Josep Mundet o Gumersindo Aromir. D'altres fortament implicats era el patrimoni Vidal de Llobatera, encara que la família tenia un innegable passat liberal. O Josep Vall.llovera, propietari a Cassà de la

673 Les correspondències d'Arbúcies i Garrigoles estan datades el 17 i el 13 de setembre de 1873, respectivament. Lligall 4132, segona guerra civil, fons de la Diputació, Arxiu Històric de Girona.

674 Aquest sector ha estat tractat per Josep CLARA, *El federalisme...op.cit.*, pàg. 116. Carta del cònsul espanyol al Ministre de Gràcia i Justícia, Perpinyà 2 d'agost de 1874. Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors, Madrid, lligall 2015.

Selva (Gironès), el fill del qual va arribar a ser l'ajudant de Salvador Tarridas, cap del segon batalló de Girona (675).

Dos dels màxims contribuents mereix la pena ressenyar en especial. Un d'ells, Francesc Delàs i de Jalpí, Baró de Vilagaià, havia estat resident i fundador de l'I.A.C.S.I. Professor a la Universitat de Barcelona, naturalista i biòleg, dirigí el laboratori i la revista científica de l'institut. Per causa de les seves vinculacions amb Barcelona i el Bages, el 1871 va ser candidat carlí pel districte de Manresa, perdent davant d'un candidat republicà per 47 vots, i vocal de la junta catòlico-monàrquica provincial de Barcelona el 1872. Durant la Restauració serà conseller de El Correo Catalán i vice-president de la junta regional de Catalunya. Durant la guerra, va residir a Amelie-les-Bains, localitat on anaven a guarir-se una bona colla de caps carlins.

L'altre gran propietari era Josep Iglesias Sobreriba (1822-1895). Aquest, va defensar els interessos dels propietaris del seu districte, el de Santa Coloma de Farners, a la diputació provincial (1860), i aconseguí sortir escollit com a senador carlí el 1871. Corresponsal de l'I.A.C.S.I., va ser sub-comissari regí el 1869, president de la junta carlina legal entre 1870 i 1872, i conspirador nat en l'adquisició d'armes per a preparar la sublevació. Situat com el 15è major contribuent, posseïa terres fonamentalment a Sant Pere d'Osor, Caldes de Malavella i Santa Coloma. En aquest territori es va donar un important agrupament de propietaris afins al moviment. Entre els que hi figuren a la llista de 1875, pagaven el 45% de la tributació d'Osor, i el 14% de la de Sant Hilari Sacalm. El principal negoci d'Iglesias era la fusta, en plena expansió gràcies a la demanda de botes de vi, o el carbó que es podia extreure de l'explotació forestal. Acabada la guerra, es mantingué en el carlisme com a sots-delegat de la província, fins que el 1888 es vinculà amb l'integrisme (676).

En definitiva, aquest conjunt de grans propietaris és una mostra de la vitalitat del carlisme entre aquest sector. A través del Mapa núm. XVII, hem volgut assenyalar la localització de la gran propietat carlina a la província de Girona. El fet de comptar només amb els 50 primers és una gran limitació. Així, els hisendats i grans propietaris carlins de les comarques del Ripollès i de la Cerdanya no apareixen. En canvi, en surten altament representats els de l'Empordà. Al cap i a la fi, la localització dels hisendats

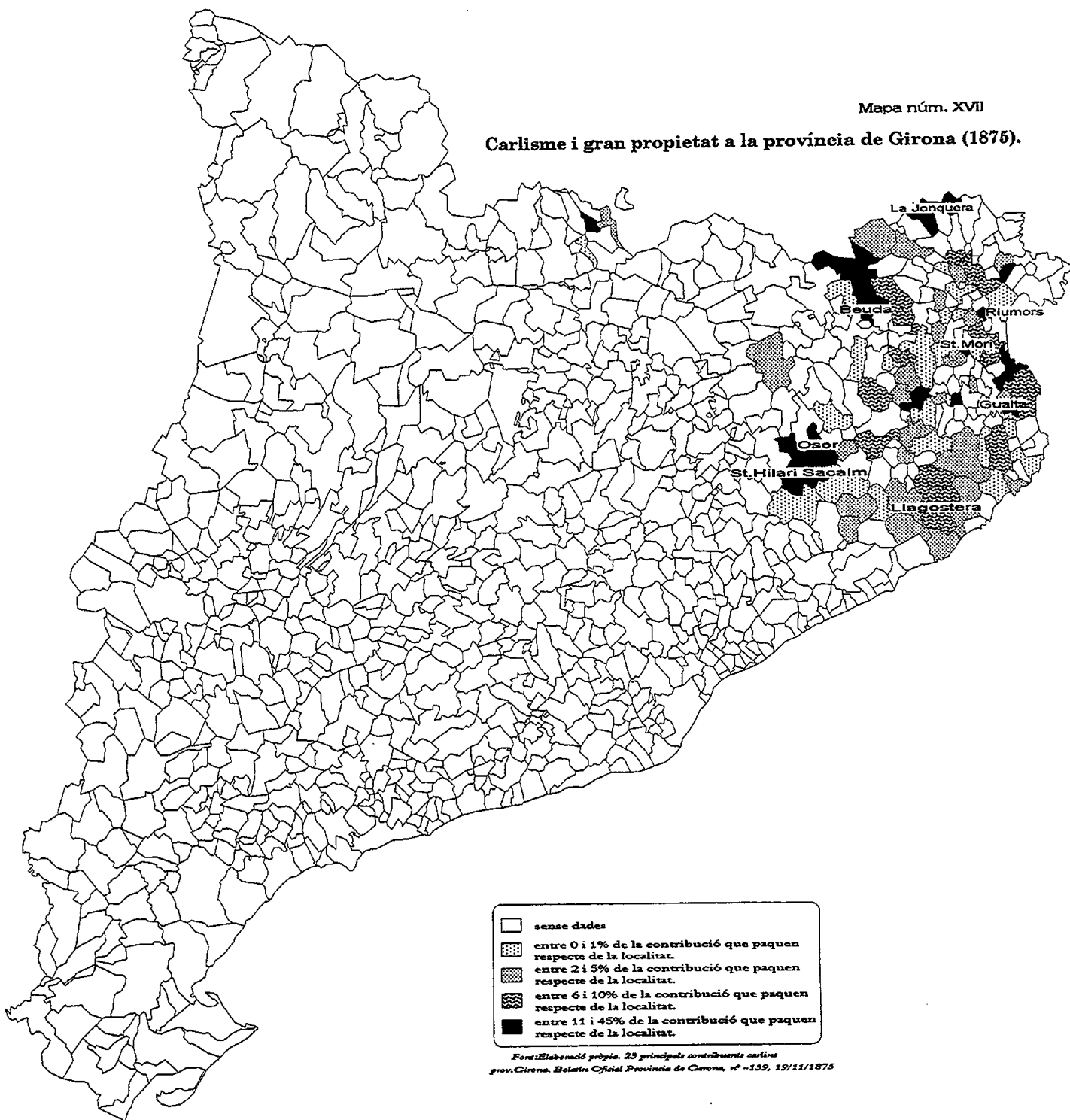
⁶⁷⁵ Un treball imprescindible per al coneixement de les famílies gironines a Santiago de LLOBET, "Les famílies pairals del bisbat de Girona. Un segle d'evolució (1830-1930)", a Santi PONCE i Llorenç FERRER (Coord.), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*, Eumo Ed., Vic 1994, pàgs. 45-72. En general, tot el llibre és d'obligada consulta.

⁶⁷⁶ Hem pogut consultar el fons patrimonial de la família Iglesias a l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners. Sobre el carlisme local Xavier PEREZ GOMEZ, "La tercera guerra carlina a Santa Coloma de Farners", *Quaderns de la Selva*, 10, 1998, pàgs. 93-113. I sobre l'evolució posterior d'aquest sector, Joan PUIGBERT I BUSQUETS, "El primer catalanisme polític a Girona. El Centre Catalanista (1894-1899)", a D.D.A.A. *El catalanisme conservador*, C.E.H.S., Girona 1996, pàgs. 55-91.

Mapa núm. XVII

Carlisme i gran propietat a la província de Girona (1875).

Fons: Elaboració pròpia. 29 principals contribuents carlins a prov. Girona. Boletín Oficial Provincia de Gerona, nº -159, 19/11/1875

carlins, d'entre els 50 primers, no segueix un comportament distint dels de la resta de la seva classe. Com va demostrar Rosa Congost, era a les comarques del Gironès, la Selva i l'Empordà on es concentrava la gran propietat gironina (677).

Amb tot, cal deixar constància d'alguns aspectes que convé remarcar. En primer lloc, si comparem el que pagaven aquests 23 hisendats amb la cupus establert per a cada població, i ho agrupem per comarques, el resultat és més revelador. Calculat en percentatges, a la Garrotxa els grans propietaris carlins pagaven fins un 7,2% de les contribucions per immobles dels pobles on tenien finques; a la Selva pràcticament igual, un 7,14%; a l'Alt Empordà un 6,38%, a la Cerdanya un 5,32%, al Gironès un 4,9%, al Baix Empordà un 4,3% i al pla de l'Estany, un 2,3% final (678).

Una geografia que ens recorda molt més a la del carlisme armat i polític, amb la salvetat del cas alt-empordanès. És probable que aquests hisendats visquessin amb molta preocupació l'ascens del republicanisme federal. Les localitats on el vot catòlic del 1869, lluitava pels escons de diputats, ho feia contra els candidats federals. Pobles com ara Pontos, Borrassà o Torroella de Fluvià, aconseguiren majoria catòlica, però en d'altres com Sant Mori, La Jonquera o Riumors, guanyaren candidats republicans i constitucionals. Precisament, a Sant Mori els hisendats carlins pagaven el 22% respecte del total de la del poble, a La Jonquera el 23%, i a Riumors el 34% (679).

En aquest sentit, la presència de famílies pertanyents a la noblesa entre els rengles carlins, pot ser va obeir a aquest context políticament advers, i que va cohesionar als grups socials dominants entorn l'oferta més combativa contra l'amenaça republicana. Així, paga la pena esmentar els casos dels marquesos de Capmany, Cruïlles i Sentmenat, els comtes de Perelada, Dosrius, Solterra, Darnius,

⁶⁷⁷ Rosa CONGOST ja va treballar aquesta llista a "Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle XIX", *Estudi General*, núm. 1, Revista del Col·legi Universitari de Girona, pàgs. 211-221; també, de l'autora, des d'una visió comparativa "Las listas de mayores contribuyentes de 1875", a *Agricultura y Sociedad*, núm. 27 (Madrid 1983), pàgs. 291-295 i apèndix. El seu llibre, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Eumo, Vic 1990, i una ponència titulada "De pagesos a hisendats: reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona", *Jornades d'estudi sobre la burgesia catalana al segle XIX*, U.P.F., Barcelona, gener de 1993, 30 pàgs., encara que recull bàsicament una recerca sobre el tombant de segle XVIII a XIX.

⁶⁷⁸ Hem comparat les contribucions carlines amb el cupus de la contribució territorial per a l'any 1875-1876. *Boletín Oficial de la Província de Gerona*, núm. 82, 7 de juliol de 1875, pàgs. 2-5.

⁶⁷⁹ Novament, el llibre de Josep CLARA, *El federalisme...op.cit.*, i el d'Alfons ROMERO I DALMAU, *El republicanisme federal empordanès, 1868-1869*, Editora Empordanesa, Figueres 1980.

Recasens i Foixà i, per últim, el baró de Vilagaià. Una noblesa també present en la resta de la geografia del Principat: els marquesos de la Roca, Tamarit, de Dou, de Castellvell, de Vallgonera; els comtes de Samitier, de Casa Dávalos; i el Baró d'Albí, d'Hortafà, de Montesquieu, de Senaller, i d'Abella (680). Si aquest sector va actuar socialment i políticament com a "grup", és una qüestió encara per dilucidar. Sembla ser, també, que la direcció carlina van intentar d'atraure nobles com ara Ignasi M. de Despujol, Marquès de Palmerola, per raons de tradició familiar i per haver participat en les candidatures catòliques de 1869. Malgrat l'intent, es va alinear clarament amb el conservadorisme liberal (681).

La geografia dels hisendats carlins hauria de contemplar el que Rosa Congost va anomenar "els mitjans grans propietaris". És a dir, el cas de Bonaventura Vinyals, precisament d'orientació carlina i en el lloc 50è de la llista de contribuents. Aquest tenia la riquesa concentrada a Flassà (Gironès), on pagava quasi el 20% del total de l'impost. Situacions com aquesta, on el "ric" del poble fos identificable al carlí. Uns propietaris dels quals desconeixem les seves causes de politització, les seves formes de control social, i la capacitat de domini sobre emfiteutes, masovers, mosos i l'univers laboral que requeria la masia. El que sí podem afirmar és, doncs, la existència d'un sector gens menyspreable dels propietaris catalans que van donar suport al carlisme. La diversitat d'implicacions en el moviment segurament va ser molt gran, però, convençut o penedit, l'impacte de la guerra va haver ser notable sobre les seves economies i sobre el paper polític que jugaven en la comunitat.

Un periòdic, el *Diario de Barcelona*, quan faltava poc per acabar la guerra, es permetia el luxe d'aconsellar a tot aquest sector, en un intent d'atracció cap el seu camp polític. En to de reprimenda, exhortava als propietaris rurals carlins que fessin balanç del conflicte. Tant de bo, deia l'articulista, que la realitat hagués arrencat fins a la última de les il·lusions d'intervenir en política, "que no está en su mano resolver y sobre las cuales ejercen muy escasa o ninguna influencia"; pot ser per aquesta mateixa raó, perquè cada cop decidien menys en política, havien decidit un dia abraçar la causa del pretendent (682)

680 Pel que fa al Marquès d'Alòs, tenia un passat netament liberal, però sembla que va fer treballs conspiratius en favor dels carlins, entre Tortosa i Barcelona. El cas del Baró d'Abella és particular. El seu avantpassat havia traït als carlins durant la guerra dels matiners; ell, Francesc Xavier de Subirà i iglésias, en canvi, va ser ben acollit en l'exèrcit carlí, al costat de Rafael Tristany.

681 Segons Joaquim BOLOS, *El carlismo...* op.cit., pàg. 29, el marquès va respondre al tempteig que "si el Rey me escribe, ya veremos...". Altres nobles que van respondre negativament: el comte de Peñalver, el Marquès d'Alfarràs i el Baró de Montclar.

682 Article "La guerra y los pueblos rurales" signat amb les inicials M. de J. *Diario de Barcelona*, núm. 215, 3 d'agost de 1875, pàgs. 8072-4. Continuava sermonejant: "que en los sucesivos no se reproduzcan males que tan directamente les afectan, ni vuelvan sus montañas a ser el palenque donde se

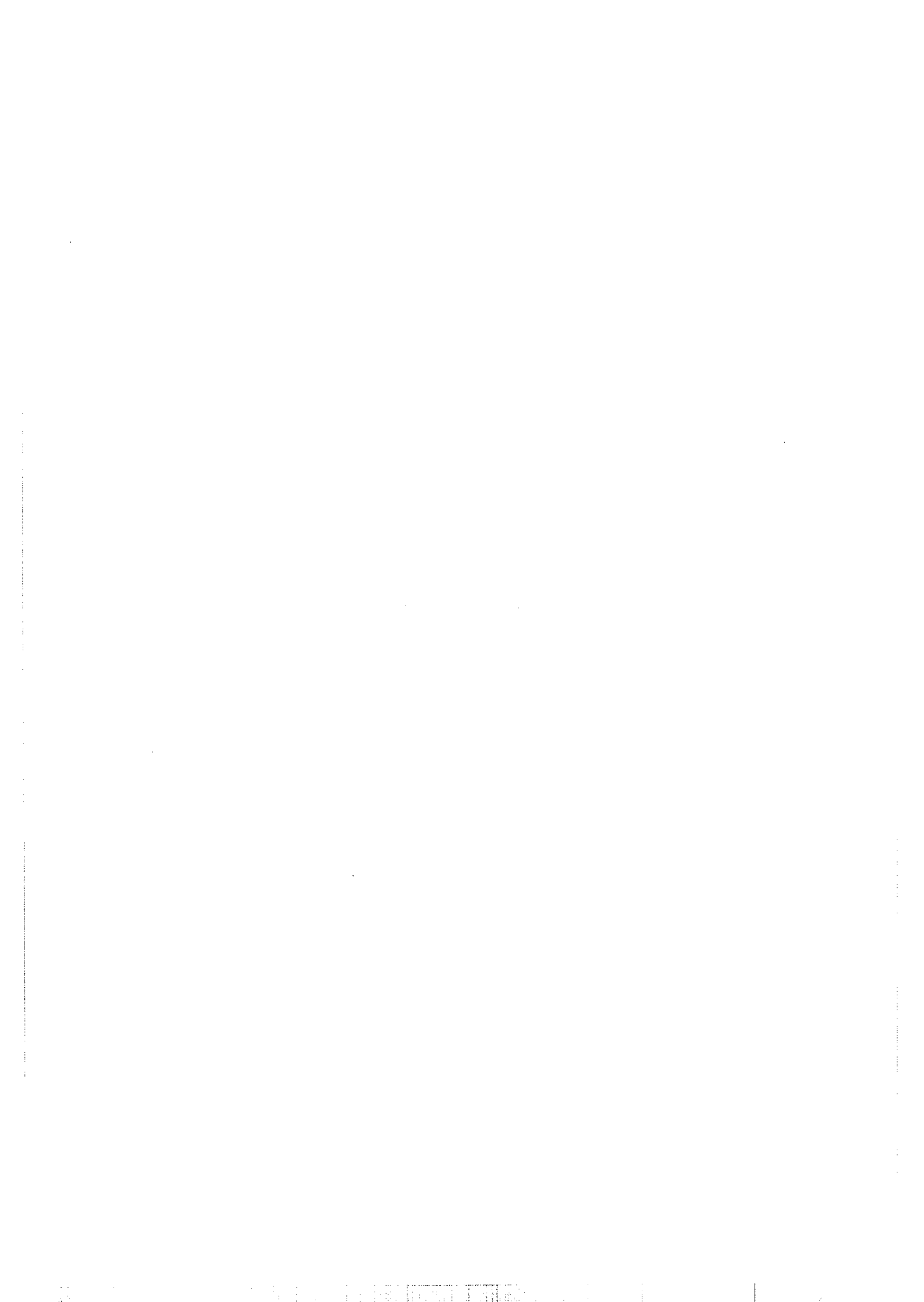
9.3. Els combatents carlins.

En la historiografia dels darrers trenta anys, sempre ha estat un aspecte fonamental el tractar dels sectors socials que van lluitar en les partides i batallons carlins. Era complicat poder explicar les causes de la incorporació d'uns sectors socials que en principi tenien interessos socials oposats als de la direcció política del moviment. Per aquest motiu, l'estudi del carlisme es va convertir en un estudi de la condició professional dels combatents. En el nostre cas, no defugirem de la necessitat de conèixer-los. La realització d'una base de dades ha estat imprescindible per a poder establir la procedència geogràfica i l'origen social dels "voluntaris". No obstant això, les dificultats per a realitzar el llistat han estat enormes. El fet d'estudiar un àmbit tan ampli com el català, amb una documentació tan dispersa, a condicionat fortament el caràcter de la nostra recerca.

Un problema important ha estat la manca de precisió de les mateixes fonts. En molt poques ocasions se'ns concretava l'ofici o la professió. Sobre un total de 10.500 combatents, n'hem pogut disposar de la condició social de 2.400 carlins. La raó d'elaborar una base de dades tan considerable ha consistit en la necessitat de poder aconseguir una mostra el suficientment representativa de tot el Principat. Finalment, hem pogut registrar la localitat de naixement o la residència d'uns 8.000 individus. Tot això s'ha hagut de fer amb una gran quantitat d'informació, molt dispersa: el buidatge dels butlletins oficials provincials de Barcelona i de Girona; els llistats de presoners, de bescanviats o d'indultats del "Servicio Histórico Militar" i dels arxius comarcals; les sèries consulars i policials d'internats en els departaments francesos; els fons dels arxius de la Diputació, els arxius municipals, premsa i bibliografia d'època i actual, així com els llibres d'òbits de les parròquies on hi van haver combats especialment violents, i hospitals de sang a la vora.

El Mapa núm. XVIII constitueix una representació a escala municipal dels combatents i simpatitzants carlins. En la base de dades hem volgut incloure expressament tant uns com els altres, els que va empunyar el fusell, com els que van reclutar a les ciutats, els agents a la frontera, i els propietaris que amparaven les partides. És a dir, tant el personal de les juntes legals, implicats en el suport al carlisme actiu, com els directament incorporats als batallons. Per quina raó hem de separar aquests components quan el suport al carlisme es compon d'un univers social més ampli? Com podem separar, en un conflicte guerriller, el medi social que permet el desenvolupament de les partides? Com podem separar netament el

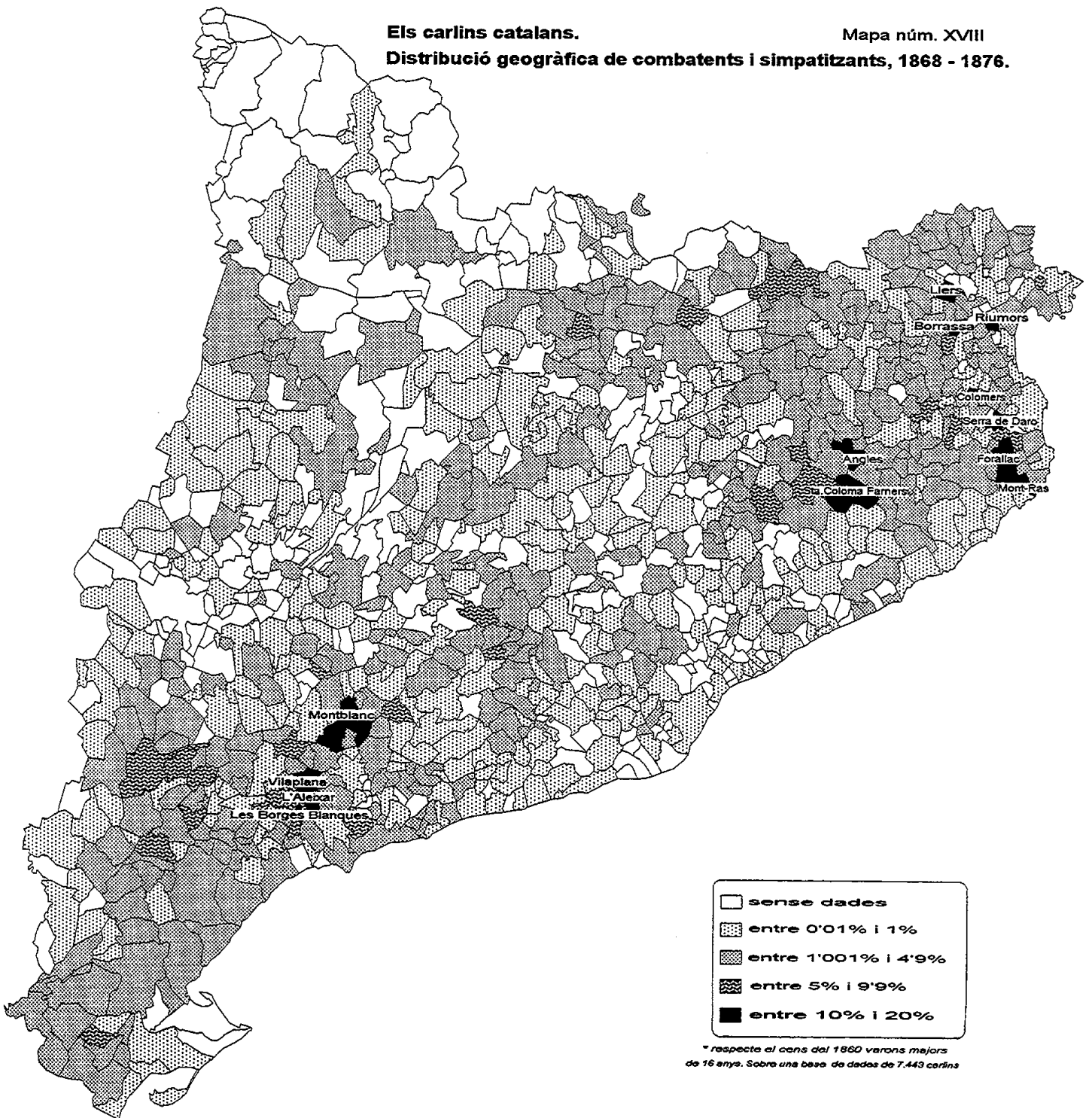
diriman, a costa suya, cuestionones que ninguno de los que por ellas rompen lanzas, hará redundar en su provecho el día del triunfo".

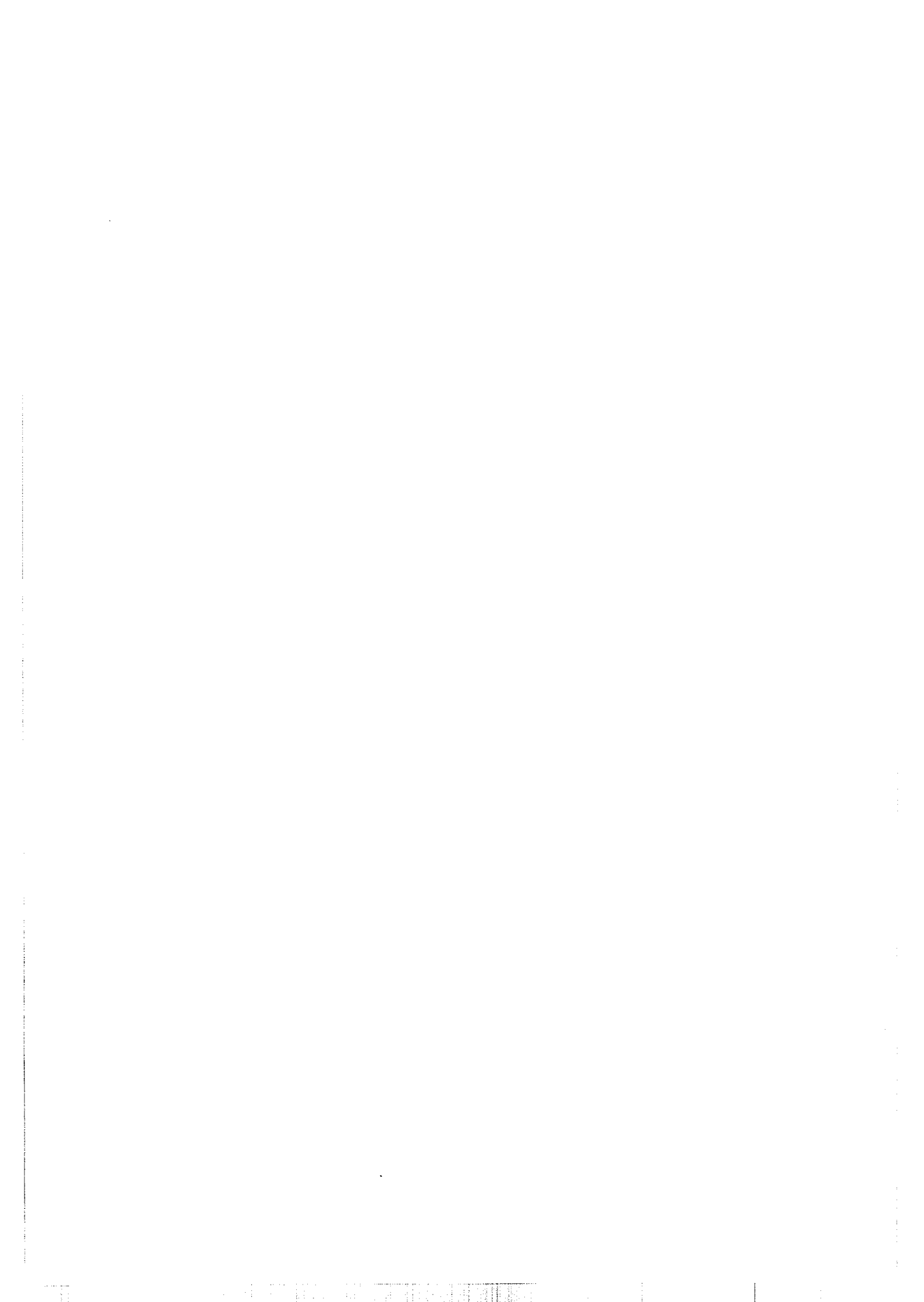

Els carlins catalans.

Mapa núm. XVIII

Distribució geogràfica de combatents i simpatitzants, 1868 - 1876.

carlisme polític del carlisme bèl·lic, si un i altre van participar, en plànols distints aixó sí, del mateix bàndol en lluita? La representació del mapa respon a aquests dos components.

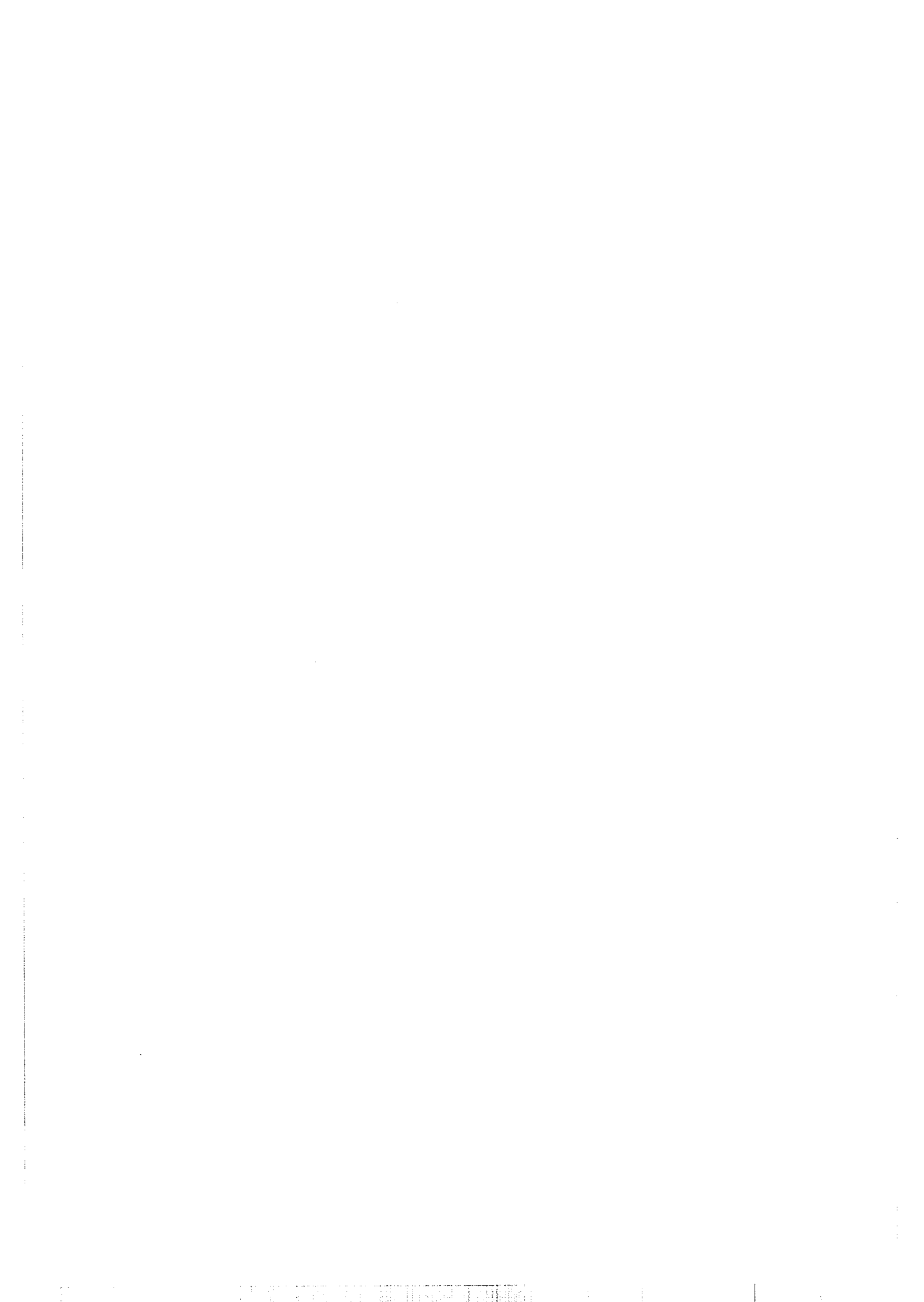
Per altra part, la mateixa naturalesa de les fonts ha fet que algunes comarques poguessin estar sobrerrepresentades. A la Taula núm. XXVII i l'Apèndix núm. X, tenim registrats comarcament i segons cada municipi, el nombre de carlins registrats. La comarca del Baix Empordà ha proporcionat tants individus com la de la Garrotxa (319 i 318, respectivament), quan sabem que en aquesta última el carlisme era molt superior. ⁽⁶⁸³⁾ Del total registrat, 7.430 individus eren d'origen català, quasi 200 del País Valencià, un nombre lleugerament superior de procedents de l'Aragó, País Basc i la resta de l'Estat, i un centenar d'extrangers, la major part dels quals en el batalló de zuaus pontificis o en l'estat major del germà del pretendent. El pes del carlisme "no-català" va ser qualitativament important durant la fase conspirativa i en certs rengles directius durant la guerra, generalment acompanyant als infants. Amb tot, el recel envers els caps militars foranis sembla haver estat estès entre les bases carlines. Ignasi Terradas recollia un poema en el seu llibre sobre el Cavaller de Vidrà, que testimoniava aquests recels: "obeïu cegos al Gefe, que'us posia'l Rey per la guerra, sens murmurar, sino parla lo llenguatje de la terra" ⁽⁶⁸⁴⁾

Per províncies i per ordre, hem registrat per la província de Girona 2.468 carlins, per la de Tarragona 2.107, per la de Barcelona 2.066, i per la de Lleida, molt per sota, 789, quan, després de l'entrada carlina a la Seu d'Urgell, havia assolit uns efectius certament apreciables. Per comarques, les més ben representades són les de la Selva (611), Alt Empordà (525) i Gironès (373), a la província de Girona; les del Baix Camp (425), Tarragonès (290) i Baix Ebre (283), a la de Tarragona; les de l'Anoia (436), Barcelonès (344), Bages (307) i Osona (295), a la província de Barcelona i, per últim, en les Garrigues (158) i el Segrià (151), en la de Lleida. Comarques "tradicionalment" carlines van aportar en nombres absoluts "pocs" combatents i personal organitzat en societats polítiques carlines: el Berguedà (181), i el Solsonès (54), o el Ripollès (119), zona aquesta darrera d'aclaparador domini carlí.

A escala municipal, les dades poden cobrar un sentit molt més profund (vegeu de nou l'Apèndix núm. XI). Si comparem el contingent carlí amb el cens de 1860, comptant només els varons majors de 16 anys, el poble amb un percentatge més alt

⁶⁸³ Aquesta distorsió es deu al fet que els pobles de l'Empordà van respondre massivament a una circular reservada de setembre de 1873 que demanava saber qui eren els carlins de cada població. En canvi, els pobles de la Garrotxa i el Ripollès, no van contestar per trobar-se en ple domini carlí. Lligall 4132, segona guerra civil, fons de la Diputació, Arxiu històric de Girona. Vegeu des del punt de vista metodològic Pere ANGUERA "Comportaments i algunes motivacions del primer carlisme català" a DD.AA. *Revoltes populars contra el poder de l'Estat*, Generalitat de Catalunya, Reus/Barcelona 1992, pàgs. 75-93.

⁶⁸⁴ Ignasi TERRADAS, *El Cavaller de Vidrà...op.cit.*, pàgs. 383-386.

TAULA N° XXVII

LA PROCEDÈNCIA GEOGRÀFICA DELS CONTRAREVOLUCIONARIS CARLINS A CATALUNYA, 1872-1875.

BARCELONA	N° CARLINS	TARRAGONA	N° CARLINS	GIRONA	N° CARLINS	LLEIDA	N° CARLINS
Alt Penedès	108	Alt Camp	189	Alt Empordà	527	Alt Urgell	60
Arlès	436	Baix Camp	425	Baix Empordà	319	Alta Ribagorça	0
Bages	307	Baix Ebre	283	Cerdanya	47	Garrigues	168
Baix Llobregat	48	Baix Penedès	20	Garrotxa	318	Noguera	90
Barcelonès	344	Conca de Barberà	279	Gironès	373	Pallars Jussà	52
Berguedà	181	Montalà	158	Pia de l'Estany	88	Pallars Sobirà	10
Garrúf	15	Priorat	150	Ripollès	119	Pallars	4
Maresme	118	Ribera d'Ebre	200	Sabta	811	Pis d'Urgell	7
Osona	285	Tarragonès	260	Provincia	55	Segarra	88
Valles Occidental	131	Terra Alta	87			Segrià	151
Valles Oriental	83	Provincia	16			Solsonès	54
Provincia	2					Urgell	93
						Val d'Aran	1
						Provincia	21
TOTAL PROVINCIAL PAIS VALENCIA	2086	TOTAL PROVINCIAL ARAGÓ	2107	TOTAL PROVINCIAL PAIS BASC	2468	TOTAL PROVINCIAL RESTA DE L'ESTAT	789
Castelló	104	Osca	20	Biscaya	2	Astúries	3
València	65	Saragossa	32	Navarra	19	Galícia	4
Alicant	21	Terci	28	Pais Basc	1	Castella	46
Centre	6	Aragó	13	Nord	3	Madrid	13
						Extremadura	2
						Andalusia	23
						Múrcia	5
						Canàbria	1
TOTAL	193	TOTAL	93	TOTAL	25	TOTAL	97
ESTRANGER						TOTAL CATALUNYA	7430
Andorra	5	Irlanda	1			TOTAL PAIS VALENCIA	186
Portugal	2	Polònia	2			TOTAL ARAGÓ	83
Francia	74	Canadà	1			TOTAL PAIS BASC	25
Itàlia	8	Holanda	6			TOTAL RESTA DE L'ESTAT	97
Alemanya	2	Uruguai	1			TOTAL ESTRANGER	108
Austràlia	2	TOTAL	109			TOTAL GLOBAL	7850
Bèlgica	3						

Font: Elaboració pròpia sobre un total de 9.300 registres. Quan apareix el concepte de "provincia", vol dir que desconeixem la localitat exacta de la seva procedència. El concepte "centre" es refereix a una adscripció geogràfica de caràcter militar situada entre l'Aragó i part del País Valencià.

és la Celleria (la Selva) amb un 20,34%, després la Juncosa (Garrigues) amb el 18,68%, Santa Llogaia (Alt Empordà) amb el 19,05%, Botarell (Baix Camp) amb el 18,42%, Colomers (Baix Empordà) amb el 15,9%, i l'Aleixar (Baix Camp) amb el 14,51%. Les capitals comarcals amb percentatges més grans són Santa Coloma de Farnes amb un 13,72%, Montblanc amb el 12,11%, Igualada amb el 7,56%, Mora d'Ebre amb el 5,71%, Manresa amb el 4,38%, Girona amb el 3,91%, Berga amb el 3,67%, Cervera el 3,58%, i Olot el 3,26%. Poblacions d'arrelament carlí com ara Solsona, Tortosa i Vic, tenien el 2,66%, 2,12% i 2,05%, respectivament. Per la seva banda, les capitals provincials presentaven els següents percentatges: Barcelona el 0,46%, Lleida, el 0,98%, Tarragona el 2,83%, i la ja esmentada Girona, el 3,91%.

El pes del carlisme urbà va ser apreciable. Només sumant els carlins de totes les capitals de comarca catalanes, ens dona la xifra de 2.855 combatents i simpatitzants. Un 38,42% respecte del total de carlins catalans registrats, i un 30,72 sobre el conjunt de carlins, catalans o no, que hi van estar presents en el Principat. Per tant, aproximadament, 1 de cada 3 carlins a Catalunya, procedien d'una ciutat o d'una capital de comarca catalana. Amb tot, s'ha de considerar que en molts d'aquests nuclis les activitats agràries encara eren importants. En nombres absoluts, destacarien les poblacions d'Igualada (285 carlins), Manresa (225), Barcelona (324), Girona (213), Santa Coloma de Farners (227), Tortosa (179), Montblanc (178), i Tarragona (200). Altres poblacions on el carlisme tenia un fort dinamisme eren Olot (109), Vic (93), o significatives des d'una perspectiva més global: Lleida (70), i Reus (41).

Tan important com el pes del carlisme és el no-carlisme, és a dir, aquelles parts del territori on aquesta oferta política no va poder obtenir una resposta rellevant. A grans trets, destacaria la mínima o nul·la presència a la Cerdanya, la Vall d'Aran, l'Alta Ribagorça i els Pallars, tot i ser una zona dominada militarment pel carlisme, amb l'excepció de Puigcerdà. Així mateix, resalta l'escassa representació del Baix Penedès, el Baix Llobregat, el Vallès Oriental i el Solsonès; sobretot aquesta darrera, el "santuari" dels Tristany, i que hauria de replantejar la gradació diversa que en els suports socials va tenir el carlisme.

Un carlisme, doncs, majoritàriament rural, però amb una important aportació urbana, i també un carlisme predominantment jove. Sobre una mostra de 2.721 individus (vegeu Taula núm. XXVIII i Gràfic núm. XIV), un 31,7% corresponia als joves entre 12 i 19 anys, i un 33,1% més als que tenien entre 20 i 27 anys. Un contingent que plegat sumava un 64,8%, una prova del profund recanvi generacional que va patir el carlisme d'aquests anys. Només la franja de joves que al llarg de la guerra van estar en edat de quintar, eren 861 individus, un 31,6% del total (veure Apèndix núm. XII). Això no vol dir que els veterans no fossin qualitativament importants. Els individus que comprenien entre 56 i 81 anys d'edat eren un 5,59% respecte el total. Molts d'ells, per tant, havien viscut la primera guerra carlina, i van ocupar els rengles preferents de la direcció militar.

TAULA N° XXVIII

L'EDAT COM A INDICADOR. L'EDAT DELS CARLINS COMBATENTS I DEL PERSONAL POLÍTIC L'ANY 1872

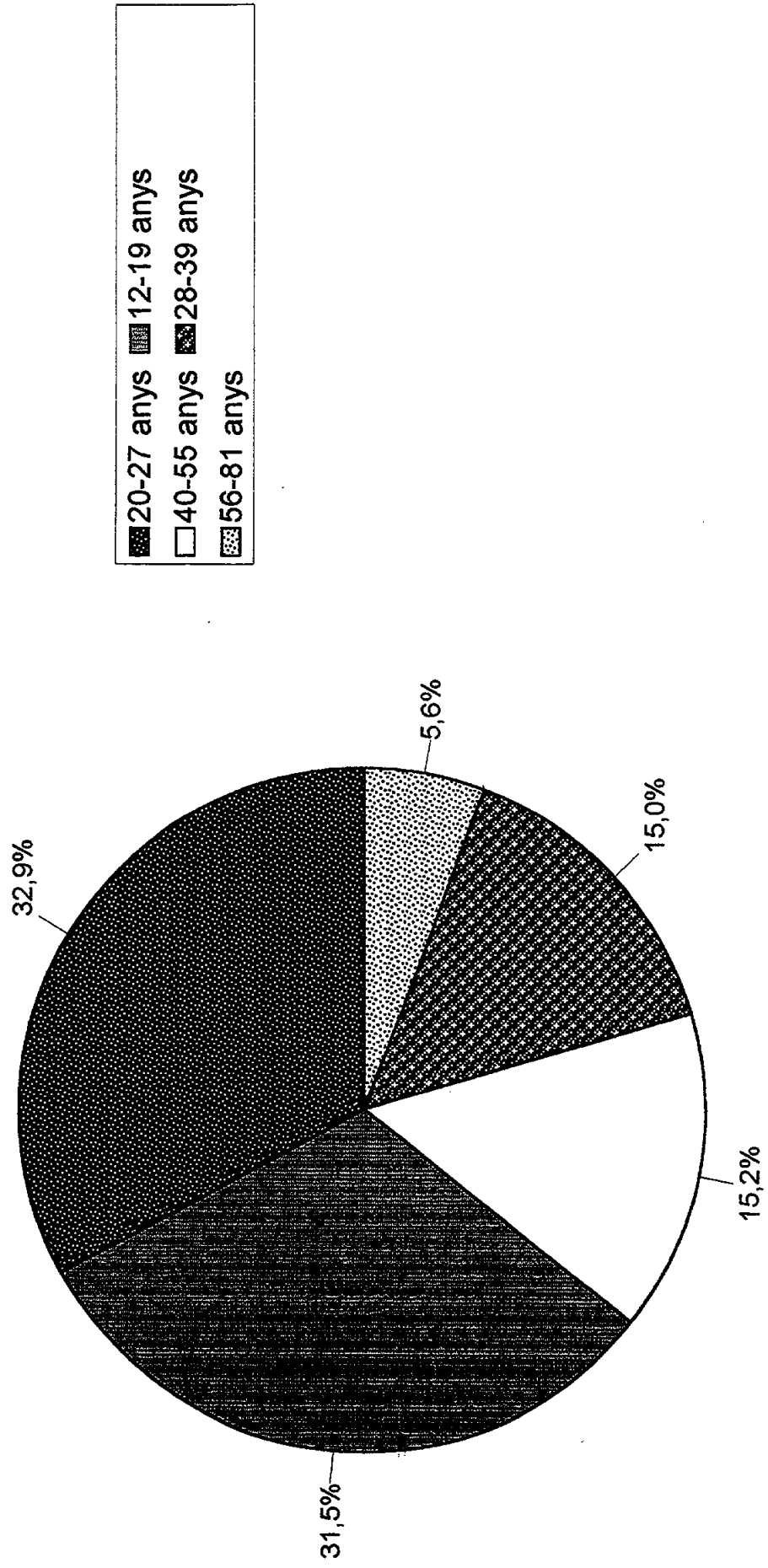
EDAT	N° D'INDIVIDUS
12-15 anys	190
16-19 anys	672
20-23 anys	603
24-27 anys	297
28-31 anys	163
32-35 anys	136
36-39 anys	111
40-43 anys	103
44-47 anys	109
48-51 anys	105
52-55 anys	98
56-59 anys	66
60-63 anys	46
64-67 anys	23
68-71 anys	17
72-81 anys	6

Font: Elaboració pròpia sobre una població de 2.721 individus.

GRÀFIC Nº XIV

L'EDAT COM A INDICADOR. EDAT DE CARLINS COMBATENTS I PERSONAL POLÍTIC. EL 1872.

Font: Elaboració pròpia sobre un registre total de 2719 individus

La Taula núm. XXIX indica la condició socio-professional carlina a Catalunya, segons una mostra de 2.407 individus. La classificació escollida palesa que els conceptes i les fonts emprades no són categories amb les quals es pogui treballar còmodament. En moltíssimes ocasions, la documentació qualificava tal o qual carlí de "propietari" de terres, o "labrador", sense més concrecions. Justament aquest és el grup social més representat, en un 38,92% dels casos. Les fronteres amb els propietaris benestants, tractats en les pàgines anteriors (13,41%) poden ser ambigües, d'igual manera que amb els petits propietaris.

En relació als altres grups (vegeu Apèndix núm. XIII i Gràfic núm. XV), per "cossos de seguretat" hem comprés els oficials militars governamentals passats al carlisme, els ex-guardies civils, guardaboscors, i antics mossos d'esquadra; és a dir, aquells que d'una manera o altra es dedicaven a salvaguardar l'ordre públic. Gent com Joan Adzerol i Estrader, metge del regiment de Bailen que desertà, i fou nomenat cap superior de la sanitat carlina, o Jaume Ripoll Muntaner, capità del regiment de Burgos, i que en passar-se als carlins fou ascendit a comandant del batalló primer de Lleida. Altres casos dignes d'esmentar podrien ser el del berguedà Gaietà Freixa, coronel en cap del terç de la Guardia Civil a Catalunya, que intentà sublevar sense èxit el seu cos l'estiu de 1873. Per últim, un guardabosc de Casserres (Berguedà), del qual només sabem el cognom, Comelles. Aquest individu, que participà en la facció, seria el pare del futur bisbe de Solsona Valentí Comellas i Santamaria, que aconseguí la restauració del bisbat el 1933 (685). Un grup social, el dels eclesiàstics, que estudiarem en el proper capítol.

Pel que fa a la categoria "grups professionals", amb un 16,45%, hem inclòs tots aquells dedicats als sectors següents: al món de l'advocacia i les lleis (notaris, advocats, procuradors...); de la medicina (metges, veterinaris, practicants, farmacéutics...); empleats de l'administració municipal (secretaris, escrivents) professionals especialitzats en l'art, periodistes, enginyers; de l'educació i la cultura (professors, estudiants). També tots aquells que disposaven d'un negoci i de la propietat d'un taller o d'una botiga: moliners, sastres, establiments de confiteria i pastisseria, droguers, i agents de negocis. Aquest és un grup molt ben representat en la sociabilitat electoral carlina, en les juntes catòlico-monàrquiques, sobretot els que es dedicaven al món del dret.

Individus com Felip Verges i Permanyer, de 61 anys el 1872, professor de dret de la Universitat de Barcelona, i membre de l'Acadèmia de Bones Lletres. El cas de Carles Puget, procurador, de la junta de Sant Feliu de Llobregat, o Josep Fontanilles, procurador causídic de Montblanc, i secretari de l'ateneu "La Flor de Lis" d'aquesta localitat. Altres "professionals" que podríem esmentar són Ramon Bolós i Saderra, d'una important nissaga de farmacéutics d'Olot, i l'impressor i escriptor Carles Soler i

⁶⁸⁵ Dades que hem consultat de la llibreta de memòries de Ramon Camp, ecònom de Casserres. Arxiu Parroquial de Casserres.

CONDICIÓ SÒCIO-PROFESSIONAL DEL CARLISME CATALÀ, 1868-1876.

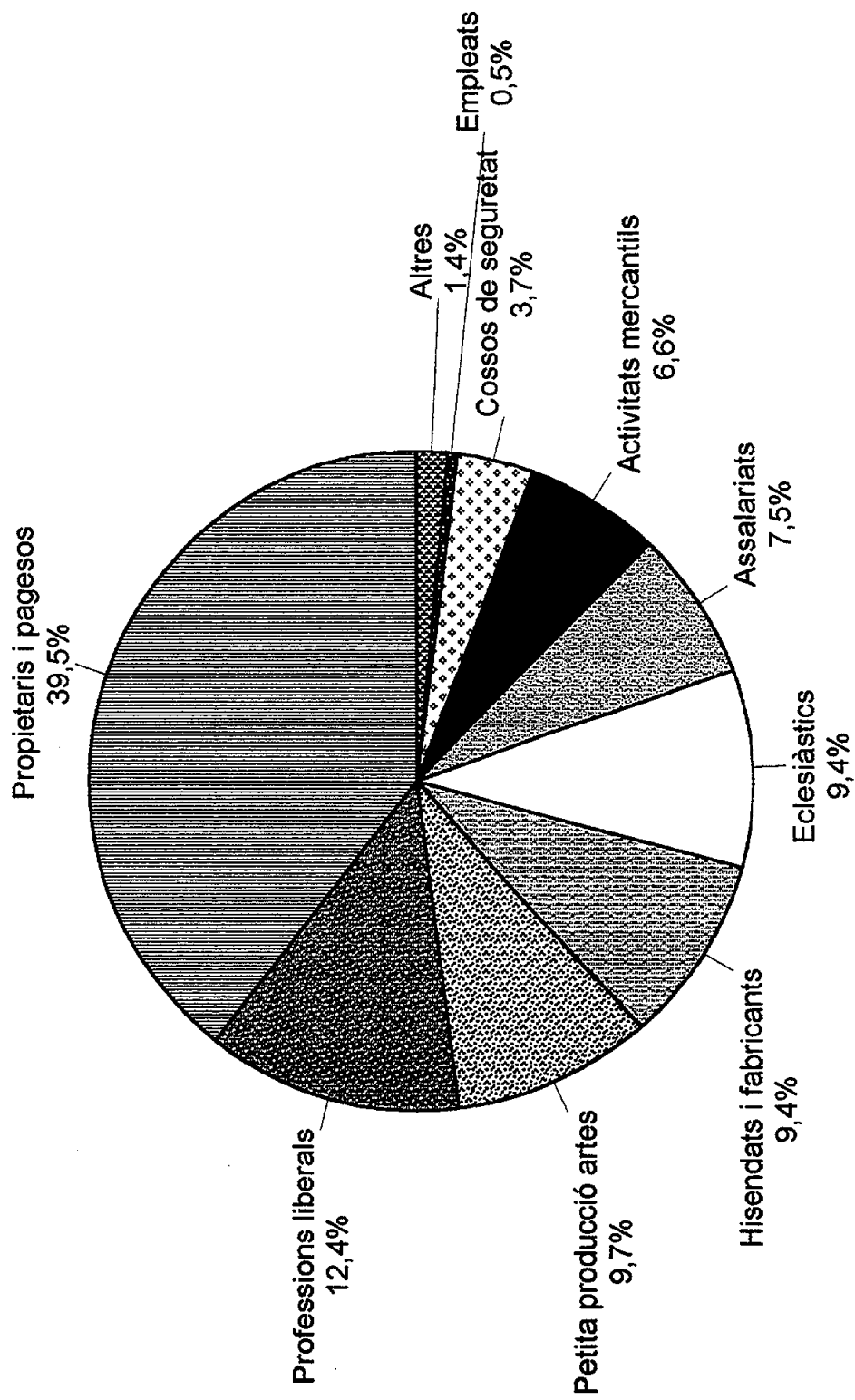
GRUPS SOCIALS	NOMBRE	%
Propietaris i pagesos	937	39,5
Professions liberals	298	12,38
Petita producció artesano-industrial	234	9,69
Eclesiàstics	235	9,4
Hisendats i fabricants	227	9,43
Assalariats	180	7,45
Activitats mercantils	158	6,56
Cossos de seguretat	90	3,7
Empleats	11	0,45
Altres	37	1,44
Total	2407	100

Font: Elaboració pròpia a partir d'una mostra total de 2407 individus. La composició interna de cada col·lectiu es troba detallada en l'apèndix núm. XIV.

GRÀFIC N° XV

CONDICIÓ SÒCIO-PROFSSIONAL DEL CARLISME CATALÀ, 1868-1876

Font: Elaboració pròpia sobre un total de 2661 individus.

Arques, de Vic, que transportà una rudimentària impremta a les masies dels Ferrers i Clarella, entre Besora i Vidrà, on es van estampar els segells carlins i s'edità el periòdic *El Estandarte Católico-Monárquico*.

Els grups socials populars representen un 17,68% respecte el total censat. El seu contingut inclou els treballadors del sector tèxtil (teixidors, blanquers, vetaires), de la fusta i de l'espart, treballadors del sector transports (carreters, cotxers), empleats de botigues i de l'administració, així com tota una corrua d'oficis com ara ferrers, boters, cadiraires, llauners, forners o totxers. Per últim, hem inclòs aquí tots aquells dedicats al conreu de la terra: jornalers, mossos, cavadors, bracers, i un molt reduït nombre de masovers.

Justament, la major part dels teixidors provenen de comarques on el carlisme va poder exercir una influència important: el Bages, l'Osona, el Baix Camp i la Conca de Barberà. Respecte els altres sectors, paga la pena mostrar alguns exemples il·lustratius. Trobem un perruquer d'Oliana (Alt Urgell), Ramon Porredon, un jove de 18 anys, internat en el departament francès de la Dordonya. El 1876, en un interrogatori de l'administració francesa va al·legar venir d'una família pobre, que no volia anar a Algèria, i que no es volia sotmetre a Alfons XII. Un altre cas és el de Pere Duran i Fabra, administrador de correus i estanquer de Sabadell. A casa seva es reunien diversos elements carlins locals per a preparar les eleccions, i el director del servei va demanar a Victor Balaguer que fes el possible per a destituir-lo ⁽⁶⁸⁶⁾.

Exemples de carlins provinents dels sectors socials populars, malgrat la imprecisió del terme, podrien ser els de Salvador Costa, sabeter gironí, i encarregat de la duana del Perthus, o el del xocolater Francesc Gruatmoner (a) Cagarell, vocal de la junta legal de Santa Coloma de Farners, i mort en combat a Riudarenes, el juny de 1874. Individus amb petits negocis, com ara Salvador Badia, cafeter de Blanes, comandant militar també de Santa Coloma, i els forners Martí Valls, de Girona, i Oleguer Bové Saludes, de les Borges del Camp. D'altres com el cadiraire Ramon Corbera i Castelló, de Cervera, el paleta de Llívia Ramon Picanyol, el pastor de Vilallonga de Ter Jaume Corominas, i el jornalero de bosc de Sant Feliu de Pallerols Josep Vila. A la Juncosa, comarca de les Garrigues, coneixem de l'existència d'una vintena de jornalers, que van signar una subscripció en favor dels carlins empresonats pels fets de 1869 ⁽⁶⁸⁷⁾.

Un cas pot ser alligador, el de tres individus com Josep Tubau (a) noi gran

⁶⁸⁶ Control nominatiu dels espanyols internats en diversos departaments. Arxiu nacional de Paris, lligall F/7/12689. Altres fonts similars a l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, "Estado de los carlistas y varios españoles internados por el consul de Perpiñán, des de 1 de Abril hasta 20 de Octubre de 1875. lligall 4 MP 340. El cas de l'estanquer a Arxiu Victor Balaguer, carta des de Sabadell datada el 21 de març de 1871, lligall correspondència d'aquest any.

⁶⁸⁷ *La Esperanza*, Madrid, núm. 7779, 2 de març de 1870.

del Grandei, Josep Vilalta (a) noi Xic del Ton del Boix, i Francesc Dacs i Bars. Tots tres eren bracers de la Pobla de Lillet, entre els 17 i els 19 anys. A finals de 1875 van ser cridats per la justícia per robatori de llenya en l'heretat del Clot del Moro a Castellar de n'Huc. Precisament un delictes que estava durament penat pels carlins. Josep Vilalta era pròfug de la quinta i havia marxat amb els carlins el 1872. Francesc Dacs havia format part d'un cos de voluntaris francs a Barcelona, i després s'allistà a les forces de Francesc Savalls. Per la seva banda, Josep Tubau va estar a Cadis com a presoner carlí pertanyent també a les fileres de Savalls. Quin motiu podien tenir aquests tres bergadans per a lluitar per D. Carlos? ⁽⁶⁸⁸⁾.

Aquesta radiografia general del suport social carlí correspon, a grans trets, amb l'elaborada per l'historiador Robert Vallverdú, per les comarques del Camp de Tarragona. Amb les salvedats pròpies de l'estructura socio-professional d'aquelles terres, el carlisme meridional era majoritàriament jove. Segons les dades de Vallverdú, per a 1.610 combatents, el 21,3% no en tenia més de vint anys. Dada que, en el nostre estudi, es multiplica considerablement fins el 38,5%. Justament, la premsa liberal s'havia fet ressò des del principi del conflicte sobre la "joventut" del carlisme militar. De forma un xic caricaturitzada, però incidint agudament sobre els sectors socials que integraven les partides, el *Diario de Barcelona* va fer valoració sobre els seus suports. Segons el diari conservador, les primeres partides es van nodrir d'un personal sortit del pla de Barcelona, gent de mala vida que es passava el temps jugant a cartes en les tavernes, alguns fanàtics d'edat avançada, i joves procedents de les "ciutats levítiques", seduïts per a servir en una campanya que es prometia curta. Uns joves acostumats a la vida ruda del camp. "En la partida de Galcerán había muchos estudiantes de Vich catequizados por su hermano", deia el periòdic. Seguint el seu exemple, durant el primer any van acollir-se adolescents que van constituir el requetè carlí. Semblava que s'havia fet una quinta en els col·legis de pàrvuls, però amb el temps s'havien endurit i eren del més dur i cruel d'entre els batallons carlins ⁽⁶⁸⁹⁾. De la existència d'aquest grup a les províncies de Girona i de Barcelona, existeixen prou testimonis, així com la presència d'una companyia de veterans retirats, anomenada per Marià Vayreda "l'esquadró de la sang".

Des del punt de vista social, i reelaborant el cens de 1.218 carlins, Vallverdú registra un 50,78 dedicats a ocupacions agrícoles i ramaderes, i un 6,50% de propietaris (hisendats i fabricants). Un resultat similar al nostre, tot i les diferències taxonòmiques, però que guarda diferències de matís importants. Els individus decidats

⁶⁸⁸ La crida a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, desembre de 1875. Altra documentació a S.H.M., 2-4, lligall 119, i Arxiu Històric Municipal de Berga, 8.6.3. III G. Carlina.

⁶⁸⁹ De l'article "El personal de las fuerzas carlistas", signat per M. de J., *Diario de Barcelona*, núm. 236, 24 d'agost de 1875, pàgs. 8829-8833.

a les activitats agrícoles, bàsicament propietaris de terres i pagesos de diversa condició, representen en el nostre cas una notable minva, un 39,5%, mentre que els hisendats i fabricants tenen un percentatge del 9,43% (un 7,68% i 1,75%, respectivament). És a dir, uns resultats en el darrer cas, que indiquen una major presència de la gran propietat i una lleugera presència dels fabricants, que en la mostra de Vallverdú era quasi imperceptible.

En concordància amb aquesta anàlisi, els resultats de la nostra base de dades proporcionen un 12,38% de carlins dedicats a les "professions liberals", un alt percentatge d'eclesiàstics, el 9,4%, i la resta d'activitats: les mercantils (6,56%), la petita producció artesana i industrial (9,69%), els assalariats (un 7,45%), els empleats (0,45%), i els que treballaven en diferents cossos de seguretat i militars (3,7%). Les diferències més remarcables són els majors índexs que per la nostra part presenten les activitats mercantils i els assalariats, mentre que la producció artesanal quedaria molt poc per de sota. En resum, la nostra base de dades proporciona una visió del carlisme concorde amb realitats polítiques i socials on el pes de la gran propietat era una més important, i on l'aportació d'individus ocupats en feines no exclusivament agrícoles era més gran. Cal fer notar també, que en el nostre cas hem inclòs els professionals que van formar part del món de les juntes electorals, per exemple els advocats, la qual cosa ha pogut incrementar el pes de la burgesia de formació acadèmica ⁽⁶⁹⁰⁾

Si analitzen més segmentadament el suport carlí, els resultats ens donaran un perfil més ajustat dels diversos carlismes. Així, el mateix Robert Vallverdú, en analitzar les condició socio-professional dels presoners d'una partida feta presonera a l'Aleixar (Baix Camp), el 80% dels seus membres tenien ocupacions agràries, i només un 12% pertanyia al sector artesanal i industrial. Els caps i oficials eren, com queda recollit també en el nostre treballs, majoritàriament propietaris benestants i hisendats. Si comparem aquests resultats amb les filiacions de la quarta companyia del segon batalló de Girona, els resultats són similars. En aquest cas, amb uns combatents originaris de les comarques de la Selva, el Gironès, l'Osona i la Garrotxa, les activitats agràries ("labrador", bracers, pastors), ocupaven al 67,4%. Les artesano-industrials, un 21,3%, i la resta, un 5,6% d'estudiants, i el mateix percentatge per sector de negociants, propietaris i activitats mercantils ⁽⁶⁹¹⁾.

⁶⁹⁰ Robert VALLVERDU I MARTI, *El tercer carlisme...* op.cit., en concret el capítol Vè. "La base social del tercer carlisme a la Catalunya Sud", pàgs. 327-386.

⁶⁹¹ De Robert Vallverdú, "La batalla "sorpresa" de l'Aleixar. Anàlisi sociològica dels guerrillers carlins", a J.M. SOLE I SABATE, *El carlisme i la seva base...* op.cit., pàgs. 187-200; per la nostra banda, vam poder treballar el mateix llistat de presoners a S.H.M., 2-4, lligall 87, "Relación nominal de presos carlistas cogidos en la acción...". Les filiacions de la quarta companyia del segon batalló de Girona a "Papers de Camil Bru Carreras...", op.cit. S'ha de tenir en compte, que el contingent de la partida tarragonina era de 207 individus, mentre que la companyia gironina era només de 89.

Altres comparacions que poden donar més llum sobre la complexitat i diversitat territorial dels suports, són les que es poden establir entre els carlins de Montblanc, Reus i Tarragona, estudiats per Vallverdú, i les dades del carlisme manresà, que oferim nosaltres. Pel que fa a la capital de la Conca de Barberà, més del 90% pertanyien a la classe pagesa, i un mínim 6,87% a la de menestrals i oficis artesanals. Amb una dada rellevant: uns pagesos que en la major part dels casos eren hereus de les propietats familiars. A Tarragona i Reus, entre els sectors socials no combatents, en el primer cas el carlisme té un pes notori la pagesia benestant, mentre que a Reus resalta la presència d'un fort contingent d'artesans i el món dels oficis, quasi la meitat, amb proporcions semblants a les de la milícia local. Doncs bé, si comparem aquestes xifres amb les del carlisme manresà, ens dona una composició social un xic més complexa. Sobre una mostra d'un centenar d'individus, el percentatge de fabricants i grans propietaris arriba quasi al 10%, els petits i mitjans pagesos del regadiu manresà assoleixen el 21%, els dedicats a les professions liberals (inclosos els eclesiàstics), al 19%, i els ocupats en activitats mercantils (comerciants, botiguers...), un 7%. Destaca, per últim, l'alt percentatge d'artesans i treballadors d'oficis, un 22%, i la presència de teixidors, la majoria vetaires, pròpia d'una ciutat agro-industrial, un 21%. Uns teixidors que tant podien ser de forma intermitent fabricants molt modestos, com operaris al servei d'aquests ⁽⁶⁹²⁾.

Com veiem, el pes dels contextos locals és molt important en la determinació social del carlisme. La presència del món dels oficis, del taller, o inclús dels treballadors tèxtils, ha de ser un objecte a considerar. Sobre aquest aspecte, no deixa de ser interessant l'opinió que tenien els corresponsals de *La Federación*, setmanari de la federació barcelonina de l'A.I.T. En un article de març de 1872, feien una semblança entre l'ambient social d'Olot i de Girona. La primera, "es una pequeña ciudad burguesa, pero que no carece de carlistas que se disputan la conciencia de nuestros obreros". Un nucli on l'explotació obrera era molt gran. La mitjana de treball a la setmana en tots els oficis era de 66 hores, i el jornal base de 32 rals. Si comparem aquests sous amb els dels combatents carlins o els de les milícies liberals,

⁶⁹² Novament, de Robert VALLVERDU, "La defensa de Montblanc durant la tercera carlinada. Aproximació sociològica als guerrillers carlins", *Aplec de Treballs*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, (Montblanc 1995), pàgs. 143-169. Sobre els casos de Tarragona i Reus, El tercer carlisme...op.cit., pàgs. 373-385. Per la nostra banca, vam poder estudiar el carlisme de la ciutat de Tarragona amb les fonts treballades en la tesi de Pedro Antonio HERAS CABALLERO, *El Sexenio Democrático en la ciudad de Tarragona (1868-1874)*, Universitat de Tarragona 1993. Pel cas manresà, lligall 134, llista d'estranyats del regne, 1875, contrastat amb el padró de veïns de la ciutat de 1871. Arxiu Històric Comarcal de la Ciutat de Manresa. Llorenç FERRER I ALOS, "La cintería en Manresa en el siglo XIX. Industrialización y pequeña empresa", a Jordi NADAL i Jordi CATALAN (Eds.), *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX)*, Alianza Universidad (Madrid 1994), pàgs. 225-266.

comprovarem que eren molt més atractius malgrat la inseguretats que comportava.

Girona, segons l'anterior articulista, era "puramente agrícola, es decir, feudal y sacerdotal". Una ciutat bruta, on l'anacronisme teològic dominava totes les consciències, "que imprime en sus habitantes (...) la degradante servidumbre en unos, y el orgullo ridículo e insolente en otros (...), que sirve de guarida a los sacerdotes, gobernantes, militares y señores". Poques setmanes després, un comandant militar liberal, José Pastor, "apaleó con su sable a un obrero, diciéndole que en Olot todos son carlistas, y que él era un radical" (693).

Amb tot, el sector predominant socialment i, encara més important, políticament dirigent, era el dels propietaris de terres benestants. La diversitat de situacions no ens ha de fer perdre de vista que, sense la participació i col·laboració d'aquest grup social, l'aixecament carlí no hauria tingut gaires garanties d'efectuar-se i de mantenir-se. La nombrosa presència d'hereus i propietaris entre l'oficialitat i suboficialitat carlina, es una prova més que la direcció del carlisme es trobava entre aquest sector. Això no vol dir deixar de tenir en compte la influència dels eclesiàstics i dels sectors professionals, la major part d'ells col·laborant en el carlisme dirigent.

Normalment, però, la condició social del carlisme militant, equival a l'estructura social i productiva dels llocs d'on procedeixen. Tant o més important que saber l'ofici i la professió, és conèixer els motius de la seva incorporació a les partides. Perquè lluitaren amb els carlins? Quins van ser les raons de la seva adscripció política? Van ser ideològics, van estar motivats per la búsqueda d'un *modus vivendi*, o van ser simplement forçats a marxar amb la facció? Aquest és, sens dubte, l'interrogant més difícil de contestar, és "la pregunta" per excel·lència. Sobretot, amb quines fonts i quina metodologia podem obtenir pistes per a respondre aquests dubtes?

Fa uns anys, l'historiador Ramon del Río, va tenir l'oportunitat de treballar a Navarra processos judicials de reialistes detinguts, que permetien "sentir" la seva pròpia veu. El resultat, contrastat amb altres fonts, li portava a considerar que el suport al reialisme havia estat condicionat pel fenomen del "reclutament forçós". Molts reialistes, així, no serien més que combatents obligats per la recluta que feia la partida al passar per la seva localitat. Uns "voluntaris", també, amb un sentiments i pràctiques religioses més que discutibles. Al seu temps, aquesta era també la situació registrada a la Catalunya de la primera guerra, per Manuel Santirso; tot i que, segons l'autor, eren les dinàmiques bèl·liques les que marcaven l'autèntic ritme dels reclutaments (694). Per la seva banda, Pere Anguera, sense deixar de tenir en compte la recluta forçosa, afirmava que el carlisme s'havia nodrit de la pagesia empobrida i

693 *La Federación*, Barcelona núm. 134, 10 de març de 1872, i núm. 140, 21 d'abril de 1872.

694 Ramon del RIO, *Orígenes de la guerra carlista en Navarra...* op. cit; un resum de Manuel SANTIRSO a "El primer carlisme a Catalunya: del Regne a l'Exili", a *L'Avenç*, núm. 203, (Barcelona maig 1996), pàgs. 22-27.

dels artesans en camí de proletaritzar-se o d'acabar en la misèria, al costat d'un batibull de desertors i de població abocada a la delinqüència. La distinció pertinent que reclama aquest autor, és saber quants carlins van marxar per pròpia voluntat, i quants, en canvi, van ser obligats a participar-hi. En aquest punt, pensem nosaltres, es troba la principal dificultat en l'estudi del carlisme. Conèixer les raons de la "incorporació positiva" al moviment (695).

Va existir en la darrera carlinada el reclutament forçós? A grans trets, els intents per a obligar a entrar els joves als batallons, no van començar fins l'any 1874. Abans van donar-se casos aïllats, com el de Mariné, ric propietari de Camprodon, que en el sometent de desembre de 1872 va llançar una proclama obligant a tots els homes majors de 16 anys a agafar les armes (696). No obstant això, a banda d'algunes actuacions, el que més va preocupar a la direcció carlina va ser el poder pagar i armar als "voluntaris". En certs moments no van poder ni acollir als joves que s'hi presentaven, per manca de diners i de fusells. El que també va amoïnar als caps militars carlins, va ser el mal exemple que podien donar als joves els seus propis desertors. Eren individus que s'havien enquadrat en alguna partida, i que després d'un "canvi de camisa" trigaven massa a incorporar-se, o que simplement no tornaven. Sobre aquests desertors s'exercia la violència més contundent. Recordem que una vintena de carlins van ser afusellats al llarg de la guerra, per diverses malifetes, furts i, també, per desertors (697).

No sabem quina va ser la reacció de la població davant de les "quintes carlines": Ara bé, el succeït a Tona (Osona), pot ser es podria generalitzar a d'altres poblacions. Un poble que, malgrat tenir un alcalde que simpatitzava amb la causa carlina, en voler verificar la recluta va tenir problemes per a obtenir els seus "voluntaris". El conflicte es va produir quan els carlins volien recollir els mossos de la quinta convocada pel govern el 1874. El metge de Tona, a corre cuita, va redactar en un dia més de dotze certificacions d'inutilitat, per malalties suposades o no. Quan les tropes del govern van recuperar la ciutat de Vic, el pànic es va apoderar de les famílies amb fills en edat de quintar. Només la intermediació del comandant liberal de

695 De Pere ANGUERA, *Déu, Rei i Fam...* op.cit. el capítol V, "Per què eren carlins?", pàgs. 329-423, en concret les pàgines 422-423.

696 Segons el cònsul espanyol a Perpinyà, el propietari carlí els va amenaçar amb afusellar-los immediatament sino complien el ban. A.M.A.E., carta del cònsul al secretari d'Estat a Madrid, 29 de desembre de 1875, lligall 1014.

697 Segons un informant "liberal" de Taradell, la quadrilla que s'havia aixecat l'abril de 1872 a Sant Julià de Vilatorrada, amenaçava "a los que se comprometieron la otra vez , si no van a reunirse con ellos". Es referia, probablement, als compromesos en l'aixecament de 1869 i en l'àmbit conspiratiu posterior. Carta de 27 d'abril que va aparèixer a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 197, 29 d'abril de 1872.

Vic, Andreu Molera, fill també de Tona, va aconseguir el perdó dels joves (698).

En aquesta línia, el Capità General Serrano Bedoya escrivia alarmat al Ministre de la Guerra, en data de març de 1874, que els carlins havien ordenat practicar la recluta de tots els mossos del reemplaçament, que havien anunciat tenir els dipòsits d'acolliment a Ripoll i Vidrà, i que el cap de la recepció dels quintos era Josep Savalls i Massot, germà del cabdill. El militar liberal tenia notícia que feia pocs dies s'havien endut els joves de Sant Daniel, Sant Gregori, Bescanó i Fornells. Unes setmanes després, el governador militar de Girona informava a Serrano que Francesc Savalls recorria els pobles de l'Empordà i la Marina recollint els quintos d'aquella lleva. També des de Reus, s'anunciava que la ronda carlina d'Alforja, havia recollit cinc joves del poble de les Borges, pertanyents a la reserva de 1874. Més endavant, ja en una situació a la desesperada, es va voler cridar la quinta a Vilafermosa (Alt Millars) i Miravet, en plena reculada del carlisme del Maestrat, i la negra expectativa del setge (699).

Com a objectiu prioritari, va ser molt més important pel carlisme dessarticular els sistemes de reclutament de l'exèrcit governamental, que no pas exercir una violència sostinguda per tal d'obtenir combatents. En aquest sentit podem dir que es va produir una autèntica "guerra de les quintes" a la Catalunya de la darrera carlinada. Durants aquests anys, es va juntar la negligència dels pobles per a pagar impostos, amb la desídia alhora de presentar els mossos en la caixa de recluta respectiva. Ara bé, la revolta contra les quintes, que d'aquesta manera contundent es pot qualificar, va assolir cotes extraordinàries. Beneficiada pel context bèl·lic, les manifestacions d'oposició a les quintes no es van aturar el 1870, amb la represió de capitania. Van tornar a reaparèixer aprofitant-se de les oportunitats que ofería el conflicte carlí. Pensem, així, que les enormes dificultats que va tenir el govern d'arribar als cupus establerts, va obeir a una doble dinàmica; la que canalitzava el carlisme enquadrant als joves en les seves partides, i la que simplement apareixia com una enorme desobeeença civil contra l'autoritat, amagant els joves a prop dels domicilis familiars, o marxant a la ciutat en busca de feina.

No sabem amb precisió si les reclutes desfetes pels carlins, van servir per a nodrir els seus batallons. Evidentment, els carlins no feien fàstics a poder incorporar

⁶⁹⁸ Per aquesta raó, el 1930 van donar nom a una plaça del poble a aquest patrici. Testimoni recollit per Antoni PLADEVALL I FONT, *Tona. Mil cent anys d'història*, Eumo Ed., Vic, 1990, pàgs. 312-314. L'autor assenyala que igualment vint-i-sis tonencs van incorporar-se als carlins, encara que no precisa si fou durant la guerra o aquest any.

⁶⁷ Carta dels Capitàs Generals al Ministeri de la Guerra, 6 d'abril de 1874, S.H.M., 2-4 lligall 85; la quinta a Miravet a *La Independència*, Barcelona, núm. 2727, 28 de maig de 1875. Sobre el cas de les Borges, *La Independència*, Barcelona núm. 2199, 8 de juliol de 1874; notícia recollida i donada a conèixer procedent de *La Redención del Pueblo*, de Reus.

nous elements, però les dificultats financeres i armamentístiques, insistim, van condicionar el normal desenvolupament del seu exèrcit. S'ha de tenir en compte que a final de 1872, Savalls prometia la llicència i l'ascens en l'escalafó al soldat desertor que es passés als carlins. Segons l'alcalde de Calaf, quan van ser conduïts els mossos a Barcelona pel seu ingrés en caixa, es va presentar una partida d'homes armats que s'apoderà de l'expedient de quintes, i ordenà als joves que tornessin al poble, "amenazándoles en otro caso a lo que hubiere lugar" (700). Era molt freqüent, també, que grups de mossos anessin conduïts i vigilats a les capitals provincials, per alguna companyia o columna de tropa, com si fossin delinqüents. El governador militar de Lleida comunicava al seu cap a Barcelona, alarmat, que només disposava d'un batalló per a recollir els quintos dels pobles immediats a la ciutat. La violència, doncs, no havia deixat d'existir en un i altre bàndol, però l'acció carlina hem de situar-la preferentment en el plànol de la disputa dels principals ressorts de l'administració de l'Estat.

Els testimonis que indiquen la presència de pròfugs i desertors entre els carlins és molt abundant (701), encara que correm el perill d'oferir una visió massa estereotipada, fruit de la imatge que tenia del carlisme els seus oponents polítics. Un corresponsal republicà de Mieras (Garrotxa), en plena zona carlina, descrivia els combatents carlins que veia en la població. Molts eren delinqüents amb sentències en el tribunal, fugitius de les presons i desertors de l'exèrcit. En els primers anys havia vist joves de famílies acomodades, "que estudiaban para curas, o frecuentaba mucho su casa el rector del pueblo (...). Entre los jovenes se cuenta de uno que sirve de bufón a la titulada infanta doña Nieves. Su traje es como el de un arlequín, su figura como la de un mono por tener dientes disformes que le salen de los labios, siempre muy remilgado dando bombones". El subjecte era veï de Llançà (Alt Empordà), de professió negociant de vins, i assegurava ser nebot d'un bisbe: "Decía este sargento, que se fué a la facción por diferentes protestas que le hicieron de pagarés, y que pretende un título o canonjía, para tener representación en el mundo social" (702).

700 Carta de l'alcalde de Calaf a la Diputació de Barcelona, llegida en la sessió del 20 de desembre de 1873. *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 31, 5 de febrer de 1874.

701 Segons la declaració de Jaume Muntades i Domènec, un carlí de Cornellà que havia tornat després de passar uns mesos en les partides, una part dels incorporats era gent "egoista de honores y de lucrar, y las tres cuartas partes restantes, fugados de las cárceles y presidios, desertores y prófugos de quintas que, si se han batido regularmente en posiciones inexpugnables, al conducirlos al llano todo ha sido echar pestes y maldiciones conta sus jefes, dando a comprender que no sirven para otra cosa que para formar gavillas de trabucaires (...)". Carta del 6 de novembre de 1872. *La Crónica de Cataluña*, Barcelona núm. 516, de 8 de novembre de 1872.

702 Carta des de Mieras, 19 de setembre, publicada a *La Independencia*, Barcelona, núm. 1717, 22 de setembre de 1874.

Per a poder aprofundir en els sectors socials incorporats al carlisme armat, analitzarem la influència que va exercir en ell el fenomen de la resistència al servei militar. De nou, els estudis de Robert Vallverdú sobre el carlisme meridional han permès de localitzar l'existència de 872 pròfugs i 672 desertors a la província de Tarragona; d'entre aquests, l'autor pensa que aproximadament uns 400 van passar-se a les partides. Segons la Taula núm. XXX, els cups de quintos que corresponien a les províncies catalanes, durant els anys del conflicte, va ser de 41.446 homes. De les dades se'n extreu que a Catalunya li corresponia aproximadament una desena part del total espanyol, xifra que estava en proporció al pes demogràfic català en el conjunt de l'Estat.

Malauradament, no comptem amb les xifres de quintats reals, és a dir, el nombre de mossos entrats efectivament en caixa. Tampoc no coneixem els afortunats que van ser redimits en metàl·lic. Si comparem la xifra de pròfugs i desertors de la província de Tarragona, amb els cups que li va pertocar, hauriem de pensar que el trasvàs de mossos cap els carlins no va ser molt gran, almenys, des de la perspectiva del govern, però suficient si es recorda el tamany relativament reduït dels contingents carlins (703). Arribats aquí, quina va ser l'actitud de Capitania davant d'aquesta situació? Quin impacte va tenir sobre l'opinió de l'autoritat militar?

Si recordem els anteriors capítols, les crides al Ministeri de la Guerra sobre la necessitat de més tropes al Principat van ser constants. La insuficiència del nombre de batallons en operacions, així com el fracàs de les successives quintes, va ser habitual durant tota la guerra. Segons un missatge xifrat de Capitania, cinc soldats del regiment de Mèrida havien desertat a l'enemic, duent-se armes i equip. Un fet que començava a repetir-se amb massa freqüència. El que no era tan normal era que el militar reconegués, d'aquí la reserva de la informació, que els desertors "son naturales de este país, como casi todos los del mismo cuerpo, y conviene por lo tanto sacarlo del distrito, en cuyo caso podría ir a Valencia" (704). Una opinió que convé retenir, perquè mostra l'escassa confiança que les autoritats militars tenien sobre el seu propi exèrcit, i el perill d'establir lligams amb la població. També indueix a pensar, només en to hipotètic, que d'haver estat major el nombre de batallons nodrits per quintos catalans, la deserció podria haver estat encara superior.

La primera quinta en temps de guerra, la de desembre de 1872, en comptes

703 Robert VALLVERDU, *El tercer carlisme...* op.cit., pàgs. 348-464. Un treball complementari a "Els reclutaments carlins durant la tercera guerra a la Catalunya Sud", a D.D.A.A., *Lleves, circumscripció i reclutament. Aspectes socials del carlisme*, (Barcelona, Columna), pàgs. 259-270.

704 Carta del 29 d'octubre de 1872, del Capità General al Ministre de la Guerra, S.H.M., 2-4, lligall 82. Un any més tard, després de la "ressaca" cantonal, el Capità General José Turón va demanar que no enviessin a Catalunya "quintos valencianos ni andaluces. Hágase cargo de mi situación y la del distrito". Carta de 28 d'octubre de 1873, al Ministre de la Guerra, id. arxiu, lligall 84.

TAULA N° XXX

LES QUINTES A CATALUNYA. CUPS PROVINCIALS. 1872-1875

Províncies	Desembre 1872 (*)	Novembre 1873	Setembre 1874	Febrer 1875	Desembre 1875	Totals parcials
Barcelona	1.835	4.245	5.892	4.639	3.425	20.036 h.
Girona	824	1.907	2.441	1.710	1.539	8.421 h.
Lleida	836	568	1.932	1.854	459	5.649 h.
Tarragona	863	1.179	2.034	2.309	955	7.340 h.
Total Catalunya	4.358	7.899	12.299	10.512	6.378	41.446 h.
Total Espanya	Quinta de 40.000 homes	Reserva de 80.000 homes	Reserva extraordinària 125.000 homes	Quinta de 100.000 homes	Quinta de 70.000 homes	415.000 h.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona (1872-1875). (*) Data d'entrada dels mossos en caixa.

Vertical text on the right edge of the page, possibly a page number or margin indicator.

de proporcionar 40.000 soldats a tot Espanya, havia donat només 29.000 homes, el mes de gener de 1873. El Ministre de la Guerra declarava que passaven de 11.000 els redimits per diner, que eren uns 1.700 els alistats per a Ultramar, i 467 més a la marina. Així mateix, el repartiment dels quintos entre totes les armes estava essent problemàtic. Una de les raons era que en "algunas poblaciones de donde los quintos han sido destinados a los grupos de Cataluña, la redención en metálico ha sido mayor". Uns dies més tard, una nota del Ministre afegia dramatisme. A Catalunya havien deixat d'entrar en caixa 3.000 individus, dels 4358 que li pertocaven. Quasi un 70% del total dels efectius; no obstant això, ignorem quants d'aquests van amagar-se de les autoritats o van marxar a les faccions (705).

Els dirigents carlins de seguida s'adonaren de la "rendabilitat" de l'oposició a les quintes. En les entrades als pobles, sovintejaven les estripades de papers de l'administració militar, i els crits contra les quintes. Els contingents de soldats que s'havien d'enviar a Catalunya també escassejaven. De la quinta de finals de 1872, només van enviar al Principat 5.000 soldats, dels 10.800 que li pertocaven; més tard, en la quinta de novembre de 1873, la xifra de soldats enviats va baixar a 4.000, quan la crida era del doble d'homes, 80.000 (706).

L'any 1874 es va iniciar una ofensiva en tota regla per part del govern, per tal de recuperar el terreny perdut. Amb tot la situació encara era difícil. El governador militar de Tarragona escrivia al ministre de la guerra, que la quinta d'estiu de 1874 estava essent molt bona, com si es tractés de la collita d'un bon vi. La seva era la província catalana que més havia omplert el cups, amb 980 quintos, tot i que les comarques del sud de l'Ebre pertanyien al seu districte. Ara bé, si comprem aquest miler de mossos entrats en caixa amb els 2.000 que tenien assignats en la reserva extraordinària, la xifra expressa les limitacions de la seva acció (707).

Un altre component important d'aquesta ofensiva governamental, va consistir en reduir el frau existent en el ram de quintes. El primer pas va ser eliminar les causes

705 Carta del Ministre de la Guerra al Capità General de Catalunya, Eugenio Gaminde, Madrid 2 de gener de 1873. S.H.M., 2-4, lligall 83. Entre els mateixos, 20 de gener de 1873. Sobre les quintes, vegeu Núria SALES, "Servicio militar y sociedad en la España del siglo XIX", a *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintas*, Ariel, Barcelona 1974, pàgs. 207-277; Francesc BONAMUSA i Joan SERRALLONGA, *Del roig al groc...op.cit.*, pàgs. 13-109; l'interessant llibre de Carlos GIL ANDRES, *Protesta popular y orden social en La Rioja de fin de siglo, 1890-1905*, Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1995, i el treball de F. FERNANDEZ BASTARRECHE, "La cuestión de quintas en el Sexenio Revolucionario", a *Revista de Historia Militar*, núm. 42, (Madrid 1977), pàgs. 5-19.

706 Dades publicades pel *Diario de Barcelona*, i recollides de *La Iberia*, per quant les hem de tractar amb una certa reserva. Barcelona, núm. 359, 25 de desembre de 1873.

707 Carta del governador militar de Tarragona al Ministre de la Guerra, 8 d'agost de 1874, S.H.M. 2-4, lligall 86.

d'exempció, ordenant una nova reglamentació. A partir d'ara, els ajuntament ja no podien admetre cap defecte físic, únicament podien fer-ho constar, i serien els facultatius de l'exèrcit qui farien els reconeixements. A més, els que no la passessin la primera vegada, haurien de sotmetre's a una segona revisió. Malgrat tot, el frau continuarà essent endèmic a Catalunya. Com a mesura de represàlies, el govern va dictaminar que les diputacions revisarien els expedients de reemplaçaments de 1869, per tal d'omplir els mossos que faltessin de cada contingent. En cas de no comparèixer el mosso en qüestió, es cridaria al que li seguia en la llista fins a cobrir la plaça. Els que no responguessin serien considerats com a desertors, i enviats a Cuba pel temps de vuit anys. El mes de juny s'allargava una pròroga per l'ingrés dels mossos en caixa, avisant que la pena era de 5000 pessetes als pròfugs, els seus pares i tutors (708).

De fet, sembla segur que el fenomen dels pròfugs va depassar de molt la seva possible adscripció al carlisme armat. El diari *La Crónica de Cataluña* afirmava que el fracàs de les darreres quintes s'havia produït no perquè els joves s'anessin amb la facció, sinó perquè les autoritats no havien pogut imposar-se. El procediment utilitzat no era ni tan sols fugar-se, bastava amb no presentar-se a l'acte i no fer cas de la llei. Una actitud escampada en la mateixa capital de Catalunya. Un voluminós lligall de l'arxiu de la Diputació de Barcelona confirma la sospita. Es tracta d'una sumària sobre el frau elaborada el 1873 i que paga la pena comentar. Segons la deliberació de l'Audiència Territorial, els delictes sobre quintes havien estat innumbrables. No eren faltes aïllades, sinó un conjunt de fets punibles erigits en sistema, en els quals estaven implicats gran nombre d'agents que intervenien en aquests negocis.

La declaració feta després de la investigació és concloent: "No se crea exageración lo que se indica. El expediente revela que en las falsificaciones y estafas que se persiguen, están indicados como culpables empleados del gobierno civil, de la Diputación provincial, del Ayuntamiento de esta ciudad, Alcaldes y secretarios de Ayuntamientos de algunos pueblos, empleados del Banderín de Ultramar, de la Caja de quintos y de la Capitanía General, y muchos de los particulares que tienen establecidas agencias de quintas y facilitan sustitutos para el Ejército". Penso que aquesta llarga cita estava prou justificada, per a demostrar la dimensió extraordinària del frau. L'expedient no ensenyava més que una petita part de l'engany. L'informe acabava comentant irònicament, que "se vé cuán acertada está por desgracia la conciencia

708 Nota del Ministeri de la Governació, madrid 23-24 de gener de 1874, a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 26, 30 de gener de 1874. Les represàlies, en la circular del Ministeri de la Governació, de 10 de febrer de 1874, publicat en el butlletí núm. 43, de 19 de febrer del mateix any. Sobre la política de multes, telegrama del Ministeri de la Governació al Governador Civil de Barcelona, del dia 8 de juny de 1874, publicat en el butlletí núm. 140, 12 de juny de 1874. Per la seva banda, inclús els republicans moderats de *La Independencia* criticaven la picaresca existent en les revisions dels que volien l'exempció per causes físiques; vegeu l'article "El ingreso de todos los jóvenes de la reserva", *La Independencia*, Barcelona, núm. 1874, 18 de desembre de 1873.

pública, al asociar siempre la idea de negocio de quintas con la de estafa y engaño, y la de tener por cosa rara y hasta inverosímil, que una persona honrada se ocupe de agenciar dichos asuntos” (709).

Temps després de l'escàndol, l'octubre de 1875, es va citar a Manuel Pascual y Gálfcia, escrivent de les oficines del govern civil de Barcelona, i Joan Alier i Grau, venedor de peix i conegut pel “manco de la Coloma, resident a Badalona. Aquests dos individus eren encausats criminalment per “aparición de documentos ilegítimos para redimir del servicio militar” (710). En resum, no es fàcil d'esbrinar fins a quin punt el carlisme va poder vehicular la resistència contra el servei militar. Per la nostra banda, hem treballat els informes de les comandàncies sobre pròfugs i quintos dels partits de Berga i d'Igualada, útils per a distingir en quina mesura fou una protesta autònoma o no, respecte del carlisme català. Aquí només desenvoluparem una mostra del primer cas.

El març de 1875 el comandant militar de Berga va demanar fer una enquesta a cada poble de la seva demarcació, per saber els noms dels mossos convocats en cada quinta, i quin era el seu domicili. Van respondre 14 poblacions, i altres 21 no ho van fer o simplement no van quintar durant aquells anys. De les respostes que contenen la situació dels mossos des de les quintes de 1872, comptem amb els resultats d'onze localitats, que citen el nom i localització de 183 individus. Doncs bé, quants d'aquests van anar als carlins, i quants simplement no van entrar en caixa? A les faccions carlins van marxar tan sols 13 joves, poc més del 7%. Van ser considerats exempts per defectes físics o situacions familiars 6 joves. En canvi, la major part ni tan sols va ser reclutat. Entre aquests, 146 individus no van entrar en caixa, 36 d'ells vivien en pobles del partit, a Barcelona, o s'ignorava el seu domicili, una forma com altre de fugir de la responsabilitat. La majoria vivia a casa seva, ocupats de les seves feines, amb els seus pares. El 71% es trobava en aquesta situació.

En realitat, el que havia passat en el berguedà era que les amenaces carlines havien estat obeïdes escrupulosament. Els ajuntaments es van excusar dient que Martí Miret havia fet circular una ordre, datada a Jorba el 14 d'octubre de 1873, que multaria als ajuntaments amb 5.000 rals si eren lleials al govern de Madrid. Unes multes augmentades amb les disposicions posteriors de la Diputació carlina. Unes dades, aquestes, que suggereixen que els pròfugs no van marxar majoritàriament amb els carlins, en un territori que tenien dominat. Inclús, en la mateixa localitat de

709 L'informe continuava dient que la falsificació no era la única forma de delictes emprats; existien altres sistemes d'evasió: substitucions que no es verificaven, inutilitats físiques que eren pura imaginació, “voluntarios para Ultramar que no eran tales voluntarios...”.Informe final de 23 de novembre de 1873. La sumària és un ple de 2.000 pàgines, titulat “Falsificación de recibos provisionales de redenciones del servicio militar. Lligall 949, Arxiu de la Diputació de Barcelona.

710 Crida al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 271, 13 de novembre de 1875.

Berga, el fet d'estar permanentment encerclats va provocar que les ordres no es complissin. Com a molt, alguns joves van formar part de la ronda de voluntaris local. Per tant, els carlins es van acostar amb destruir la capacitat de recluta del govern. Els joves es van quedar a casa seva, ocupats dels seus treballs com ho venien fent (711).

En definitiva, l'estudi dels sectors socials que van donar suport al carlisme no ha fet més que començar. Caldria concentrar la recerca sobre aquells hisendats i grans propietaris que van proporcionar l'energia necessària per a encendre i mantenir el conflicte. Estudar com, segons els compassos i les fases de la guerra, la composició social de l'exèrcit carlí va poder anar transformant-se. El coneixement més acurat dels joves catòlics urbans, i els estudiants de seminaris, ens podria proporcionar una visió més atemperada sobre les raons de la seva politització. Així mateix, malgrat la existència d'un personal variopint en les partides, desitjós de guanyar-se els vuit rals, tampoc no sabem quina experiència en van treure del seu pas pel carlisme. Es van conscienciar en un sentit positiu, o van sortir més escamats que mai?

Tampoc el reclutament forçós no sembla haver estat decisiu en aquest conflicte (712). La incorporació a les partides és un fenomen molt complex, que aplega múltiples circumstàncies individuals. Amb tot, pensem que va predominar, durant els dos primers anys de la guerra, l'entrada voluntària més que no pas la coacció. Posteriorment, el carlisme va temptar d'enquadrar a la població a través d'altres mecanismes, com ara la creació del sometent i les rondes forals, el 1875, qüestió que veurem en el capítol següent. La pregunta pertinent és per quina raó els mossos que no volien entrar en caixa, quan es convocava la quinta, anaven en canvi a enrolar-se als batallons carlins. Una actitud que, com hem vist en els casos del Berguedà i l'Anoia, va ser minoritària respecte al total de pròfugs.

El tema, naturalment, no s'esgota aquí. Per què van desertar soldats de l'exèrcit governamental per a passar-se als carlins? Per les millors condicions de vida?

711 L'ajuntament de Saldes deia en una carta exculpatòria adreçada al Comandant Militar de Berga, que el consistori no havia pogut fer les quintes per tal d'evitar "el lamentable apuro de abandonar sus casas y familias, refugiándose al extranjero, o a un punto fortificado, a fin de conservar la vida; y no tiene otro recurso esta corporación si acaso se ha de llevar a cabo lo prevenido por el Gobierno sobre quintas, mientras los carlistas permanecerán en este país". Saldes, 15 d'abril de 1875. Plec de documentació de l'Arxiu Històric Municipal de Berga, 8.6.3. III G. Carlina. Un expedient semblant, molt més gran, es pot consultar a l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, lligall 369. Les proporcions són similars pel que al nombre de pròfugs que vivien en el seu domicili, o que s'ocultaven en alguna casa o a Barcelona. En canvi, el nombre de joves redimits o que estaven a l'Exèrcit havia crescut.

712 Alguns d'aquests plantejaments a Jesús MILLAN, "*Campesinado y cambio social en la politización...*op.cit., pàgs. 171-174. Del mateix autor, "Un Carlisme episòdic?", a *L'Avenç*, núm. 205 (Barcelona 1996), pàgs. 64-66.

La qüestió és més aviat dubtosa. Per a obtenir un millor sou? La pregunta, en aquest cas, ens obligaria a plantejar-nos si de debó pensem que una puja en el prest compensava el risc. Aleshores, es tractava de fugir de la mena de disciplina existent en els cossos governamentals? Pot ser aquest era un aspecte que hi comptava, així com el fet de lluitar prop de casa seva, en cas de ser el desertor d'origen català. Però, la raó, per si sola, no seria suficient. Això pel que respecta als pròfugs, però i els desertors? Una petita mostra proporcionada per la memòria del batalló "Cazadores de Mérida" núm. 13, ens indica que, dels 82 desertors que va tenir, 3 van anar a l'estranger, i només 5 als carlins. La resta, 74, se'n va anar a diferents punts del país, al marge dels combats i de la guerra (713).

D'altra banda, què amaga aquesta massa confusa de "pagesos" i de "propietaris de pagès", que tant apareixen en els llistats carlins? Almenys que ens vulguem creure les idealitzacions del pairalisme, què podia fer que els petits propietaris convergissin amb els grans hisendats? Per què els "propietaris" emfiteutes lluitaven, si és que ho feien, al costat dels amos de les seves terres? Defensaven els mateixos interessos en proclamar una monarquia catòlica i tradicional? Fins a quin punt la caiguda econòmica i social dels seus amos esdevenia la seva pròpia caiguda? En un altre sentit, la problemàtica que ofereixen altres formes de vinculació amb la propietat carlina no són més fàcils de resoldre. La gran mobilitat que mostren els contractes de masoveria indica que la relació amb els amos no era tan paternal, tan propera. Va existir, així, una veritable col.laboració per part dels masovers amb els seus propietaris? Ignorem si alguns casos, com el de Ferriol Torrent i Salvador Casadevall, són generalitzables. Els dos eren masovers del cap carlí Francesc Pratsevall i Sala, de Granollers de Rocacorba, i militaven en la seva pròpia partida. Era per simpatia, per convicció, perquè s'havien quedat sense feina, o per guanyar la confiança del amo? (714).

Un altre cas és el de Josep Prat i Capdevila (a) Paulet, de Sant Agustí de Lluçanès, d'una família masovera del Vilar de Sant Boi. Segons les memòries treballades per un dels seus descendents, el jove va marxar a la facció per un barreja de voluntarisme, per les ganes de marxar de la llar familiar, i de contingut polític, en oposició a la política anti-catòlica del règim isabelí. Però tot això és molt poc concret.

713 S.H.M. Memòries de Cossos, 2-4, caixa 7, carp. 28 , 18 pàgs.

714 Citats per la justícia l'agost de 1873. *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, 11 d'agost de 1873. Jaume COBERO cita el cas d'un jove de 16 anys, de Torà de Riubregós, d'una família masovera que tenia una botigueta de terrisses, que va marxar de cornetí d'ordres amb Rafael Tristany. Del personatge se'n deia que del diner que va obtenir en el saquejament d'Igualada en va poder viure una bona temporada. J. COBERO i COBERO, *Les guerres carlines a Torà i la Conca del Llobregós*, Ed. Grup del Patrimoni Artístic i Cultural de Torà, 1988, pàg. 161. Un bon llibre que ens mostra la mobilitat dels masovers a Carme SANMARTI, *La pagesia benestant al Bages. El mas Sanmartí*, Fundació Caixa de Manresa, 1995.

El Lluçanès, era una zona greument castigada per la crisi de la indústria cotonera tradicional, on moltes famílies havien perdut el complement dels sous que proporcionava el tissatge. Una comarca que havia donat molts combatents a la primera carlinada i, ara, en canvi, en donava pocs. A més, en les convocatòries a sometent fetes pels carlins a Prats de Lluçanès, la majoria de joves no hi van voler participar. Tot això demostrava que la presència del carlisme armat i de la seva intendència, no pressuposava una participació notable dels joves als seus batallons (715).

Desconeixem el comportament d'aquests sectors en el decurs de la guerra. Només impulsant recerques en profunditat i a llarg terme, sobre les famílies benestants carlines, podrem estar en condicions de respondre a la magnitud dels problemes plantejats. Per últim, és tota una incògnita el comportament polític del conjunt de treballadors que depenien de les masies; és el cas dels mossos i servents que vivien més estretament amb els seus senyors, però també de la diversitat de treballadors que amb feines estacionals, vinculats a la bona marxa de l'economia de les masies.

Una de les "històries" familiars editades per al record i lloança dels patriarques més ancians, la de la família Puigpelat, ens ofereix la imatge "carlina" que tota bona relació entre amos i treballadors havia de crear. Aquesta gran masia, junt al camí ral entre Calaf i Solsona, va compromesa el seu suport al carlisme actiu durant el segle XIX. Durant la darrera carlina, la casa va romandre tancada per l'autoritat militar, pel fet de trobar mort un soldat en el seu corral. Doncs bé, la mestressa de Puigpelat, Maria Aloy Capsada, es presentada com una dona "que gosava d'un prestigi moral en la família, dintre del partit carlista, i en tota la comarca". Ella i el seu marit, el patriarca Magí Puigpelat, seleccionaven als mossos, criades i altre tipus de servei, i també els "formaven", subratlla l'autor. Per això una de les criades hi va viure tota la seva vida des de petita, i un altre, el pastor Josep, va servir 40 anys a Puigpelat. Era bo, diu el llibre, perquè "sempre anava a missa, bon cristià". En un altre lloc, afegeix "Déu premia als que servien als amos amb humilitat i docilitat, mirant els interessos dels amos com a propis". Sense investigacions que adreçades a conèixer el centre de les relacions socials d'aquestes famílies, i sense estudis comparatius amb altres famílies d'arrel política liberal, no podrem donar resposta a aquestes preguntes. Amb tot, el testimoni dels Puigpelat suggereix el difícil que hauria estat per a un mosso poc

715 El llibret de memòries familiars d'Amadeu LLEOPART I COSTA, *El Paulet, facècies i amargors*, Vic, 1997. Les memòries manuscrites inèdites de Joan i Manel PINIELLA, *Notícia de la villa de Prats de Lluçanès. Desde 1801 a 1885*, 141 pàgs., arxiu particular. El llibre de Josep Albert PLANES I BALL, *Teixir i traginar. De la manufactura tradicional a la perifèrització industrial. El Lluçanès (segles XVIII-XIX)*, Centre d'Estudis del Lluçanès, 1997.

obedient i harmònic amb els interessos del patrimoni, de seguir treballant al mas (716).

La subordinació dels grups socials populars a la direcció carlina va ser total. Unicament, en el context bèl·lic, persones d'extracció social baixa, van poder assolir un major protagonisme a causa de les seves dots individuals de lideratge, però mai com el senyal de la seva representativitat social. Cal, doncs, estudiar més acuradament el medi social i professional del carlisme militant. Ara estem en condicions. Estem dotats de suficient informació i de llistes de carlins, com per passar a una fase de la recerca que permeti conèixer de més aprop les seves trajectòries personals. Estudiar en base a quina mena de conflictes, els va conduir la seva politització a acollir el carlisme revifat el 1869. Saber quina era la seva percepció dels gairebé quaranta anys de règim liberal, del joc parlamentari, de l'administració de l'Estat.

Es tracta, doncs, de poder conèixer la diversitat social de les experiències negatives viscudes contra el règim liberal. Preguntar-se quina era la seva visió del món, i el pes renovat que l'Església havia de tenir davant el canvi polític i social. Saber, per tant, com va afectar el procés d'eclesiastització de la societat catalana i espanyola, al qual van ser tan permeables els dirigents carlins. En el proper capítol, tractarem d'alguns aspectes centrats en les motivacions ideològiques del carlisme militant, que s'afegiran a les preguntes iniciades aquí. Malgrat tot, però, encara que el reclutament forçós no ocupi el lloc més important, que podria ser més violent, ens preguntem, que la situació de misèria i d'indigència de molts pobres del camp català? Com ha assenyalat Jesús Millán, la bona reputació i l'honorabilitat podien jugar un notable paper en aquestes dependències, també com a estratègia econòmica. Ara bé, això no acaba d'explicar del tot el perquè van poder confluïr les visions de l'amo i del treballador. Es tractava de defensar l'explotació familiar? Lluny d'acceptar la visió pairalista de la família en tant que bassa d'oli, com aliena als conflictes socials, les baralles entorn del patrimoni eren moneda corrent.

716 Escrit pel mossen de la parròquia del Carme de Barcelona, Ramon PUIGPELAT, *Homenatge als passats. Converses des de l'escó pairal*, Martorell, 1954. Per l'autor estava quedava clara aquesta voluntat pedagògica dels amos envers el servei: "Gran cosa o gran sort és trobar persones de qualitats competents que vulguin acceptar-nos com a deixebles i prestar-se a ésser nostres educadors, ensenyant-nos a treballar i administrar. Aquestes persones mereixerien ésser servides de franc una llarga temporada", pàg. 136. Agraïxo a l'historiador i amic Jordi Nadal, d'Aleny, la lectura del llibre i les converses tingudes amb la família actual. Un altre llibre d'una família de tradició carlina a R. SERRA COMA (s.d.), *La família Serra (1329-1892)*, Calders, Ed. familiar.

9.4. Els caps militars i els soldats de l'Exèrcit regular.

En aquest altre apartat volem analitzar la naturalesa política i social dels dirigents i dels soldats de l'exèrcit regular governamental. D'entrada sorprén que un tema com el de l'exèrcit, en una societat tant conflictiva com la catalana i amb una feble administració, no gaudeixi d'estudis paral·lels a la seva importància (717). El que ens proposem en les pàgines que segueixen és tan sols poder respondre a les següents preguntes. Quins van ser els caps de l'exèrcit a Catalunya? Més en concret, quina experiència tenien del país on anaven a combatre? Quina visió tenien de Catalunya? Des del punt de vista dels soldats, quin era el seu origen geogràfic? Malhauradament no podem respondre a moltes altres preguntes, com ara l'extracció social d'oficials i de soldats; amb tot, la majoria de testimonis, per exemple els llibres d'òbits, confirmen la procedència popular dels soldats quintats destinats a Catalunya.

Una de les maneres d'apropar-nos al coneixement de l'oficialitat de l'exèrcit durant la guerra carlina ha estat a través de l'elaboració d'una Taula, la núm. XXXI. En aquest cas hem pogut refer l'historial de 58 aïts caps d'entre una mostra àmplia de 276, és a dir, el 21%. Evidentment, no hi són tots, però hi figuren al complet els Capitans Generals, els Governadors Militars, els caps de les columnes en operacions, i un nombre elevat de comandants de batalló i comandants militars de places. D'entre tots aquests, 26 van tenir comanament directe en les operacions. En resum, una mostra significativa de l'element militar a Catalunya.

L'aspecte principal que hem volgut ressaltar és el *cursus honorum* d'aquest personal. Precisar des de quin episodi bèl·lic van tenir alguna mena de contacte amb la societat catalana. Coneixien, ens preguntem, les especificitats del seu teatre d'operacions? El tarannà polític dels seus habitants, les peculiaritats econòmiques i el funcionament de les subsistències? No totes aquests interrogants es poden respondre amb profunditat, per la dificultat que presenten les fonts documentals disponibles. En canvi, hem pogut reconèixer a partir de quan, tal o qual militar, va lluitar en els nombrosos conflictes bèl·lics i insurreccionals ocorreguts a la Catalunya

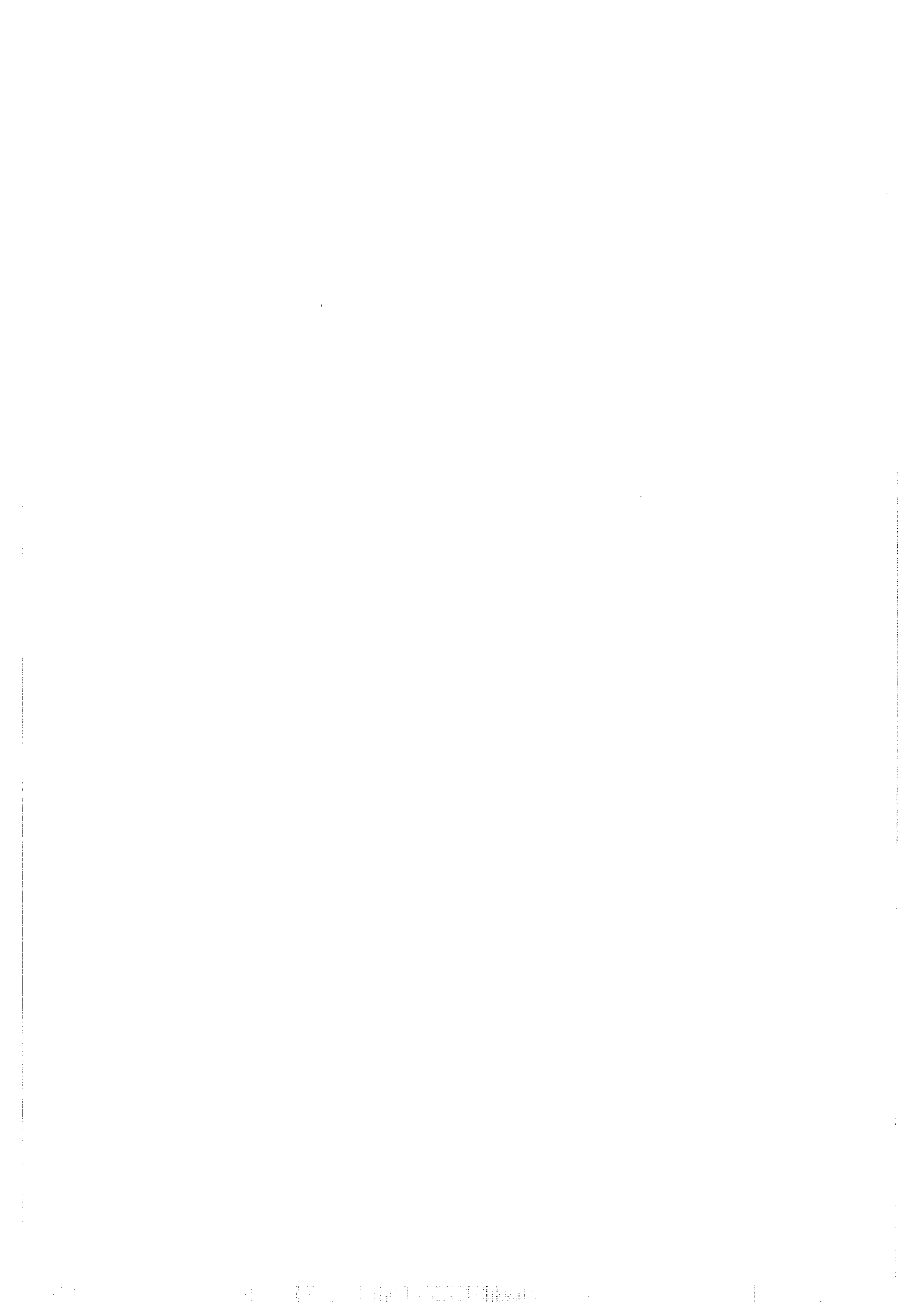
717 Alguns articles a D.D.A.A., *Exèrcit i societat a la Catalunya contemporània*, C.E.H.S., Girona 1995. En part, el de Fidel MOLINA, *El servei militar a Lleida. Història i sociologia de les quintes (1878-1960)*, Pagès Ed., Lleida 1997. El clàssic de Daniel R. HEADRICK, *Ejército y política en España (1866-1898)*, Tecnos, Madrid 1981. Un dels treballs de l'autor sobre el tema: Fernando FERNANDEZ BASTARRECHE, "Las fuerzas de infantería en las reformas del Sexenio Revolucionario (1868-1874)", a *Revista de Historia Militar*, XXIXV (Madrid 1980), núm. 48, pàgs. 135-160. Sobre la Guàrdia Civil, institut militaritzat, Diego LOPEZ GARRIDO, *La Guardia Civil y los orígenes del Estado Centralista*, Crítica, Barcelona 1982; Miguel LOPEZ CORRAL, *La Guardia Civil. Nacimiento y consolidación, 1844-1874*, Actas, Madrid 1995.

TAULA N° XXXI

EXPERIÈNCIA BÈLLICA ACUMULADA A CATALUNYA DE GENERALS, CAPS DE COLUMNA I ALTA OFICIALITAT D'OPERACIONS EN EL PRINCIPAT, 1821-1875.

ESDEVENIMENTS BÈLLICS	N° ALTS OFICIALS AMB EXPERIÈNCIA BÈLLICA A CATALUNYA I COLÒNIES
Guerra realista, 1821-1823	2 Juan Contreras y San Román, Manuel de la Serna
Aixecament Malcontent 1827	1 José Antonio Turon y Prats
Primera Guerra Carlista, 1833-1840	11 Gabriel Baldrich i Palau, José Acosta, Eugenio Gaminde
Guerra dels Matiners, 1846-1849	8 Rafael Izquierdo, Manuel Salamanca, Antonio Moltó y Díaz-Berrio
Aixecament carlí de 1855-56	3 Pedro Esteban y Herrera
Campanya del Marroc, 1859-1860	21 Manuel Delgado Zuleta, José Lopez Domínguez, Camilo García de Polavieja
Operacions a Mèxic i Santo Domingo 1861, 1865	7 Antonio Ortiz y Ustariz, Manuel Cassola y Fernández, Eulogio Despujol
Aixecaments liberals a Espanya, 1866-67	2 Baltasar Hidalgo, Rafael Izquierdo
Guerra cubana 1868-	16 Arsenio Martínez de Campos, Valeriano Weyler
Tercera Guerra Carlista. Teatre d'operacions del nord peninsular, 1872-1874	22 Manuel Andía, Eduardo Bermúdez, Lluís Castellví i Vilallonga, Joaquín Jovellar

Font: Elaboració pròpia a partir de l'història de 53 alts caps de l'exèrcit governamental a Catalunya, capitans generals, caps de columnes en operacions, governadors militars i altres, d'entre una base de dades de 271 alts comandaments destinats a Catalunya entre 1872 i 1875. Citem alguns exemples destacats.

del segle XIX (718).

Alguns dels militars més veterans van tenir l'oportunitat de joves de lluitar en la guerra reialista i l'aixecament malcontent. Es tracta de Juan Contreras, Manuel de la Serna i Jose Antonio Turón i Prats, tots tres Capitans Generals en la darrera carlinada. El primer va lluitar amb Rafael de Riego contra el Duc d'Angulema, el segon va ser precisament fet presoner pels francesos i el tercer, Turón, lluità contra els malcontents a Banyoles, Girona i Santa Coloma de Farners. Molts altres van tenir una llarga experiència en la primera guerra carlina a Catalunya: Gabriel Baldric. Eugenio Gaminde, José Acosta, també Capitans Generals en el tercer carlisme. Baldric va ser tinent de la companyia de milícies mobilitzades de Valls, i va estar present a la batalla de Peracamps. Governador militar de Tarragona després de la revolució de setembre, va ser diputat a corts per aquesta província, que coneixia prou bé. Per la seva banda, José Acosta va conèixer Catalunya com a soldat voluntari el 1836, i va viure el setge de Solsona. També va estar a Catalunya durant la guerra dels Matiners (accions de la Llacuna, Amer i Guissona). El 1869 era "segundo cabo" i ocupà també el govern militar de Tarragona. Al seu temps, Eugenio Gaminde va passar els anys de la primera carlinada com a oficial entre les guarnicions de Barcelona i Tarragona. El 1856 serà destinat de nou a Catalunya, en qualitat de comandant de la plaça de Reus i, un any més tard, a Solsona. Molts d'aquests, doncs, van ser militars lligats per vincles d'amistat i polítics amb Joan Prim. Durant el Sexenni, van ser homes de Prim a Catalunya, com ho havia estat també Baltasar Hidalgo.

Es clar que pot semblar que les dades que proporcionem donen una visió un xic distorsionada de la coneixença que l'exèrcit, en el seu conjunt, tenia de Catalunya. Una cosa era que els Capitans Generals la tinguessin, i tota una altra la resta d'oficials o les noves fornades de joves militars sortits de l'escola d'alt estat major. De totes maneres, el que no es pot alegar és ignorància per part dels que prenen les decisions més importants. Rafael Izquierdo també havia lluitat a Catalunya durant la guerra dels Matiners. En una carta va recordar a Rafael Tristany haver-se trobat lluitant a Matamargó, el 1848. En memòria dels vells temps, el Capità General liberal li volia convèncer de la necessitat d'establir compromisos per a respectar hospitals i presoners. Izquierdo també sufocà la insurrecció de 1867 a Lleida i Tarragona.

Tota una generació de militars més joves va participar en successos tinguts a Catalunya des de 1855, i en les campanyes colonials del Marroc, Mèxic i Santo Domingo, entre 1859 i 1861. Quatre d'ells s'havien format en l'Estat Major. Per la seva part, Pedro Esteban y Herrera, va néixer a Granada el 1815 i morí a Solsona el 1875, d'un atac cerebral en saber que l'havien ascendit a general de divisió. Aquest

718 Hem treballat amb les fulles de serveis dipositades en el fons d'expedients personals de l'Arxiu Militar de Segòvia, però la seva informació és molt fragmentària. Altres fonts paral·leles com ara enciclopèdies (Espasa), o biografies aparegudes a la premsa barcelonina i les revistes militars de l'època, acaben de donar un perfil més acabat dels militars.

havia participat contra la partida de Marco de Bello a Osca (1855), i a Lleida. Governador militar de Girona el 1866, va manar una columna a Catalunya el 1874. A partir d'ara trobem tot un elenc de militars que van fer carrera en les experiències colonials anteriorment descrites, amb la cubana a partir de 1868, i en el teatre d'operacions del nord peninsular entre 1872 i 1874. El coneixement de Catalunya que tenien aquests militars era, doncs, molt menor. Són Luis Fajardo, que venia de la Guerra d'Àfrica i manà el batalló de caçadors de Reus, José García Velarde, Federico Martínez Arenzana, José Lagunero, José López Domínguez, Luis Manuel de Pando, José Pascual de Bonanza, o Valerià Weyler i Nicolau. La suma de tots aquests casos al grup de militars que hem estudiat, ens porten a dir que unes dues terceres parts, no havien participat en combats en terra catalana.

No obstant això, la presència de militars catalans entre la nova oficialitat, hauria de matisar una mica la visió que podem tenir de l'alta oficialitat militar com "poc catalana". Una cinquena part dels militars estudiats tenia orígens catalans, tot i que la proporció, en realitat, era possiblement menor, per la distorsió causada per les fonts utilitzades. El mateix Weyler era fill de Fernando Weyler i Laviña, l'inspector encarregat de la sanitat militar a Catalunya durant la guerra; Josep Oriol Barraquer i Roviralta, nascut a Barcelona el 1848, havia lluitat ja contra l'alçament republicà de 1869, i en els esdeveniments de Barcelona el 1870. Amb els anys, arribaria a ser Capità General de Catalunya entre 1917 i 1918. Dins del mateix grup podríem col·locar Eduard Nouvilas i Alsina, i el comandant d'enginyers de la província de Lleida Ramon de Ros i de Càrcer (719). A part d'aquests, hauríem d'afegir tota una sèrie caps i liderats militars, pertanyents a cossos especials i al voluntariat, on tenien un protagonisme molt destacat els militars catalans: Joaquim Mola i Martínez, Tomàs Targarona, Antoni Guitó, Ramon de López Clarós i, perquè no, el Xic de les Barraquetes.

El tema sens dubte és complex. No tots els militars van viure amb la mateixa intensitat el seu pas per Catalunya. No tots els que havien estat en el Principat havien pogut treure la mateixa lliçó sobre quina mena de país es tractava. Inclús, un militar català de Tortosa, podia ser un perfecte desconegut sobre la mena de guerra que es feia al Solsonès o a la Garrotxa, tot i les facilitats de llengua i cultura. Alguns militars van demostrar, en canvi, una eficàcia extraordinària; és el cas del castellà Alejandro Picazo, al front del batalló disciplinari "Fijo de Ceuta", o el governador militar Manuel Salamanca y Negrete, burgalès d'origen, tots dos a la província de Tarragona.

Posteriorment, alguns dels que havien passat per l'experiència de la guerra a

719 Altres militars catalans destacats però amb una presència en el teatre català esporàdica o inexistent, van ser: Eulogi Despujol, futur Capità General de Catalunya entre 1896-1899, i diputat pel partit conservador; Joaquín de Bassols i de Maranyosa, que havia participat en totes les lluites civils, i que va ser Ministre de la Guerra el 1871, Capità General de Navarra el 1875, i cap d'un dels exèrcits del nord; Victorià Ametller i Vilademunt, i els escriptors Estanislau Guiu, Ramon Nouvilas i Ràfols, i Antoni Ros i de Olano.

Catalunya, assoliren càrrecs de gran rellevància. Félix Camprubí, que es va distingir al davant dels voluntaris de la llibertat a Girona, va desempeñar després el càrrec d'inspector general dels sometents armats de Catalunya (1889). Altres militars destacats van ser Manuel Cassola, que va ocupar després el ministeri de la guerra amb Sagasta (1887), i impulsor de projectes de reforma militar; la participació de Lluís Castellví i Vilallonga en la repressió de la vaga general de 1902; Ramon Blanco y Erenas, que operà en les terres de Lleida el 1875, i nomenat Capità General de Catalunya el 1881; el cas de Manuel Delgado Zuleta, en campanya pel Principat el 1872, i nomenat Capità General en el districte català entre 1899 i 1901 i 1903 i 1905. També seria el cas del capità d'estat major el 1872, César del Villar, que escalà fulgurantment durant tota la guerra, i que acabà entre 1914 i 1915, de Capità General de Catalunya, i escriptor de treballs de gran valor. Un dels més destacats, però, malgrat que la seva presència en el transcurs de la guerra sigui lleugerament coneguda, és el de Camilo García de Polavieja, futur ministre de la guerra en el gabinet Silvela.

L'experiència viscuda per altres segments de la direcció militar ens és més desconeguda. A penes sabem res dels comandants militars que ocupaven plaça en les ciutats més importants de la Catalunya interior. Sovint, aquests van ser més importants, per la seva relació amb els ajuntaments, forces de voluntaris, i juntes d'armament i defensa, que no pas els caps de les columnes d'operacions. Només cal veure la documentació de les comandàncies d'Igualada, Berga, Terrassa o Manresa, per adonar-se del lloc destacat que van tenir en la política local (720).

No sabem tampoc quina era la percepció que els joves oficials tenien de Catalunya. Segons el testimoni autoritzat de César del Villar, a Catalunya les operacions no tenien tant d'"atractiu" entre els oficials desitjosos de promocionar-se. No eren lentes i meditades com en el nord, no existien setmanes per a descansar davant la preparació d'una ofensiva. La guerra a Catalunya estava plena de petites accions, sovint infructuoses, molt fadigoses, sense gaires oportunitats per obtenir premis, medalles i, ascensos. El destí preferit era el Nord, més hospitalari que Catalunya, per causa del "carácter díscolo e independiente de sus habitantes". (721).

720 Hem treballat amb tots els lligalls de les comandàncies esmentades, més la de Sabadell. El mes d'agost de 1876 es van suprimir 19 comandàncies, per problemes pressupostaris i per l'estat de tranquil·litat del districte. Aquestes eren la de la ciutatella de Figueres, la de Barcelona, les de Tàrraga, Sabadell, Vilanova i la Geltrú, Sirges, Sant Feliu de Guíxols, Badalona, Sirges, Faiset, Arenys de Mar, Castell de Berga, Balaguer, Sant Sadurní d'Anoia, Martorell, Sallent, Santa Coloma de Farners, Llagostera, Molins de Rei i Flix. *Colección Legislativa del Ejército*, Tom 1, 1876, Depósito de la Guerra, Madrid, 1889, pàgs. 732-733.

721 César del VILLAR afegí: "La curiosidad, el afán con que se seguían en el país las operaciones del Norte, por la facilidad de hacerse cargo de los movimientos, por el número de fuerzas allí reunidas y que tomaban parte en los hechos de armas, y por las mayores consecuencias que allí podía tener un

Pot ser, en realitat, aquests oficials sabien massa bé que els esperava a Catalunya. Tal vegada no coneixien la societat catalana, però sí que tenien una opinió formada sobre aquest territori: un districte conflictiu, que presenta un tracte difícil amb els paisans, i pocs mèrits a guanyar.

Desconeixem les actituds dels caps militars, un cop arribats per primera vegada a Catalunya. Vam poder veure alguns exemples en els capítols anteriors, del comportament de l'exèrcit amb la població, sobretot el 1872, davant la contrarietat que els provocava que els pagesos parlessin un altra llengua, i la seva impressió que tots els muntanyesos eren carlins. Aquestes percepcions, pròpies d'una cultura política homogeneitzadora i estreta amb la resta de cultures peninsulars, probablement no els hi van ajudar a comprendre i, aplicar, un tipus de mesures militars i polítiques més adequades.

Un periodista i polític de la talla de Joan Mañé i Flaquer, va explicar encara horripilat, tres anys després de la guerra, una conversa que va tenir amb un dos d'oficials que viatjaven amb el tren que anava de Logroño a Bilbao. Aquests militars havien fet la primera guerra en el País Basc i Navarra, i la dels Matiners a Catalunya. Segons ells, en contrast amb la guerra en el nord, que era "digna de militares", les de Catalunya eren de bandits, impròpies i indignes "de los que visten el uniforme del ejército español". Les guerres de Catalunya se sortien de les condicions regulars, ni els soldats enemics ni els seus suports socials, podien ser tractats segons les lleis de la guerra. En opinió del que portava la batuta en la conversa, i amb l'assentiment de la resta de viatgers, "el ejército regular no debía intervenir en esas luchas sino para incendiar, destruir, arrasar, todo lo que se encuentra en una zona comprendida desde Manresa a las cumbres de los Pirineos, así se acabarían las guerras de una vez para siempre" (722). L'actitud cessarista de l'exèrcit governamental a Catalunya, sembla, doncs, que no va canviar. Amb tot, aquesta seria una altra via d'anàlisi productiva, per tal de mesurar el grau de transformació o no, de les relacions de la cúpula militar amb la població.

Un dels pocs casos de cap militar que va gaudir de l'apreci de la població, sobre tot de l'opinió liberal i republicana, va ser Josep Cabrinetty i Cladera. Va arribar a ser un mite entre els seus i per això paga la pena d'estudiar detingudament el seu cas. ¿Qui era Cabrinetty? Fill de Palma de Mallorca, va nèixer el 1882, i per tant anava

suceso desgraciado, explican tambien la tendencia, casi general de los militares, a servir en aquel ejército y a estudiar aquellas operaciones donde había más gloria que recoger". De l'autor, "Algunas observaciones sobre la guerra de partidas...op.cit., pàg. 22.

722 Article de Joan Mañé i Flaquer, que formava part d'una sèrie titulada "La guerra civil a Cataluña". *Diario de Barcelona*, núm. 97, 7 d'abril de 1878, art. V, pàgs. 4168-4170. Mañé va respondre als militars i a la concurrència que, si l'exèrcit no servia per a una guerra exterior (la de Napoleó, quan sort n'hi va haver de les guerrilles), ni tampoc servia per a les guerres civils, doncs: "¡ fem l'absurd de suprimir el pressupost !".

a complir 51 anys el mes de juliol de 1873, data de la batalla d'Alpens on va trobar la mort. La seva mare, en quedar-se vídua, el va introduir en la carrera militar als 14 anys. D'aquesta forma el veiem participar al costat de l'exèrcit liberal durant la primera carlinada; el 1837 a Navarra, i el 1840 en la conquesta de Morella al costat de Baldomero Espartero. Per causa de prendre part en un pronunciament liberal a Saragossa, contra les tendències cada cop més moderades del govern, serà confinat i retirat a Mallorca. No va poder recuperar la seva professió fins el 1855. Després, participa en la guerra del Marroc, i ofegant els aixecaments progressistes a l'Empordà i l'Alt Camp el 1866 i 1867. Els darrers anys del període isabelí, no sembla, per tant, vinculat al progressisme, sinó abocat a la vida castrense.

Cabrinetty, quan arriba la revolució democràtica el 1868, va ser destinat a la guarnició de Barcelona, i en la ciutat comtal romandrà fins a l'esclat de la guerra. Abans de la guerra era un oficial més, un desconegut. A partir d'aleshores es dedicarà a manar una columna situada en el Penedès, amb el grau de tinent coronel. A poc a poc, esdevindrà un dels caps militars més actius en la persecució de les partides, en un radi d'operacions que abraçava ja les províncies de Barcelona i de Girona. En les grans poblacions, sobretot a la capital del Principat, les notícies que arribaven sobre els fets de la guerra i que tenien més impacte eren les relatives a Cabrinetty, llavors ascendit a brigadier. Aquest militar apareixia com el contrapunt progagandístic de Francesc Savalls. Cabrinetty era el "malson" del carlisme. Existeixen nombroses anècdotes sobre el seu fort caràcter; es deia que quan atrapés "Doña Blanca", la faria trossos i els donaria barrejats amb arròs com aliment per als seus soldats.

Des d'aquest punt de vista, Cabrinetty esdevenia cada cop més el model de militar a seguir, per a una bona part de l'opinió pública el 1873. En un moment en què creixia la crítica a l'estament militar per la seva ineficàcia, el mallorquí apareixia com el responsable principal de l'atiament de les partides i el salvador de la vila de Puigcerdà, l'abril de 1873. En aquest sentit, cal remarcar també el seu protagonisme en el desmantellament de la incipient logística carlina. Va destruir un dipòsit de pólvora a Viladrau, així com els hospitals de sang carlins establerts al Mas soler, de Sant Hilari Sacalm, els Ferrers, a Santa Maria de Besora, i l'hospital de Prats de Lluçanès, amb capacitat per a un centenar de llits.

D'altra banda, la direcció militar de Josep Cabrinetty va oferir al liberalisme popular i al republicanisme un model de cos, compatible amb les transformacions que estava experimentant la institució militar la primavera-estiu de 1873, i la relació entre oficial i soldat. La major part de les columnes de l'Exèrcit, durant aquest temps, no marxaven seguint els cànons de la disciplina castrense, sino que seguien un ordre intern subvertit; els batallons disposaven de pocs oficials, molts d'aquests no portaven galons i no apliaven les penes del codi militar als soldats. En canvi, Cabrinetty sembla que mantenia encara el control sobre els elements indisciplinats.

En una carta del seu germà Tadeo, amb posterioritat a la seva mort, el

defensa dels atacs de la premsa conservadora, i explica el tarannà paternalista del brigadier. Sovint, afetgeix Tadeo, anava a peu i no pas a cavall, per tal de donar exemple a les tropes durant les llargues i penoses marxes. Cabrinetty mirava d'evitar excessives distàncies entre l'oficial i el soldat, però dins d'un ordre. Ell era un home de pau, un personatge pont entre els sectors més radicals i els més ordenancistes: "de carácter austero, buen esposo y mejor padre, no era hombre de café ni menos de club (...) No era pues militar de partido". Aquesta postura va permetre la diversitat d'utilitzacions per part de les diferents famílies polítiques del liberalisme, progressistes i republicans. Sens dubte, aquesta ambigüitat, possibilitarà la construcció d'un mite fet a la mida de les necessitats polítiques del liberalisme i, també, a la contra, del carlisme.

Com és sabut, Cabrinetty va morir amb la desfeta de la seva columna a Alpens (Osona), la nit del 9 al 10 de juliol de 1873. Mentre els sectors conservadors van incidir en l'estat d'indisciplina com a causa de la seva derrota, la resta de grups polítics van accentuar el caràcter èpic i heroic de la jornada i de la seva mort. Havia estat mort un màrtir que tenia un lloc preferent en el panteó liberal al costat de Lincoln, Mazzini, Garibaldi o Kosut. De seguida van aparèixer cançons i romanços dedicats a la seva figura, carlins i liberals, i al mateix Savalls li serà concedit com a premi el "Marquesat d'Alpens" (723). Pràcticament des de l'acabament de la guerra fins a la guerra del 1936, Puigcerdà celebrava amb una festa anual l'alliberament dels carlins i l'auxili de Cabrinetty. La seva presència en un quadre majestuós de les dependències del consistori, i en una estàtua commemorativa presidint una plaça pública, ho avala.

Per la seva banda, com van viure la guerra els soldats pertanyents a l'exèrcit governamental? Quina era la seva procedència geogràfica i social? Quina actitud van tenir respecte la població catalana? Són conscients de l'abast d'aquest problemes, i que tan sols volem deixar plantejats alguns camins susceptibles d'investigacions futures. Unes qüestions que no es poden respondre únicament atenent als soldats quintats, sinó també als homes que van pertànyer als successius cossos de voluntaris creats al llarg de la guerra.

Per a poder aproximar-nos a la l'origen geogràfic dels soldats de l'exèrcit, hem elaborat una Taula núm. XXXII, sobre un llistat de poc més de 4.000 individus. Les fonts utilitzades han estat les sèries de malalts de diversos hospitals on, malhauradament, mai s'aclaria l'ofici o professió exercits abans de la guerra. Una mostra que és suficientment representativa, feta a partir d'una trentena de batallons,

723 Entre la literatura sobre Cabrinetty destaquem: Antoni FAURA, *Historia militar del valiente y malogrado brigadier José Cabrinetty y Cladera*, Antonio Bosch, Barcelona 1881, 24 pàgs. José de NOUVILAS, *El general Cabrinetty, hijo ilustre de Mallorca*, Palma 1912, 15 pàgs. D.D.A.A., *Los mártires de la República. Cuadros históricos de los sufrimientos, de las penalidades, de los mártires de todos los grandes apóstoles de la idea republicana*, Biblioteca Escogida, Barcelona, Tom. II, pàgs. 452-520.

TAULA Nº XXXII

ORIGEN PROVINCIAL DELS SOLDATS DE L'EXÈRCIT LIBERAL

PROVÍNCIA	Nº SOLDATS	%	PROVÍNCIA	Nº SOLDATS	%
La Corunya	51	1,2	Lleó	73	1,77
Lugo	112	2,7	Burgos	53	1,28
Orense	140	3,4	Logronyo	37	0,9
Pontevedra	24	0,58	Palencia	32	0,77
TOTAL GALÍCIA	327	8	Sòria	47	1,1
Astúries	38	0,9	Valladolid	88	1,6
Santander	39	0,84	Zamora	58	1,4
Navarra	38	0,9	Salamanca	83	1,5
TOTAL NORD	115	2,81	Segòvia	43	1,04
Osca	109	2,65	Àvila	77	1,87
Saragossa	128	3	TOTAL CASTELLA-LLEÓ	551	13,48
Terol	81	1,97	Huelva	37	0,9
TOTAL ARAGÓ	318	7,73	Sevilla	81	1,97
Castelló	156	3,78	Còrdova	125	3,04
València	221	5,37	Cadix	95	2,3
Alacant	154	3,7	Málaga	152	3,69
TOTAL PAÍS VALENCIA	531	12,88	Jaén	114	2,77
TOTAL BALEARIS	45	1,09	Granada	273	6,6
Càceres	86	2,09	Almeria	78	1,89
Badajoz	106	0,9	TOTAL ANDALUSIA	955	23,98
TOTAL EXTREMADURA	182	4,68	TOTAL MURCIA	128	3,06
TOTAL MADRID	120	2,9	Lleida	118	2,87
Guadalejara	80	1,4	Girona	25	0,6
Conca	86	2,09	Barcelona	86	2,3
Albacete	80	1,4	Taragona	88	2,1
Toledo	162	3,9	TOTAL CATALUNYA	327	8
Ciudad Real	136	3,3	TOTALS	4087	100
TOTAL CASTELLA LA MANXA	506	12,38			

Font: Elaboració pròpia sobre un total de 4.087 soldats procedents dels hospitalats d'Igualada, Manresa, Solsona, Vic i Berga. Formaven part d'uns onze batallons de caçadors, setze regiments d'infanteria, i cinc regiments i cossos especialitzats més.

regiments, i cossos especialitzats diferents. Les quantitats, representades en el Mapa núm. XIX, deixen a les clares d'on procedien els soldats de l'exèrcit que van venir a lluitar a Catalunya. Les sis províncies amb més representació en nombres absoluts van ser, per ordre, les de Granada, València, Toledo, Castelló, Alacant i Málaga.

Les províncies amb índex més baixos, al marge del nord basc-navarrès, són les de Pontevedra, Girona, Palència, Huelva, Logroño, i el conjunt Balear, Càntabre i Asturià. De totes maneres, si considerem ara les quantitats des d'una perspectiva més gran, regional, les xifres poden ser més aclaridores. Segons aquestes, el 60% dels soldats governamentals eren del sud i centre peninsular, castellans i andalusos. La presència d'aquests darrers és la més abundant, quasi una quarta part del total. En algunes ocasions, la concentració de soldats andalusos va ser tan forta que, quan queien presoners o morts després d'una acció, els seus familiars es presentaven a Catalunya per saber de la seva sort. És el cas dels soldats del batalló d'Ecija, fet presoner en la guarnició de la Seu d'Urgell. En la seva major part el batalló es nodria de fills de Xerés de la Frontera, i els seus parents demanaven la publicació de les llistes dels presos, i dels escapats a Puigcerdà o Perpinyà, per sortir de la seva angoixa (724).

La resta de soldats procedien en un 15% de valencians, i els altres es repartien entre les províncies del nord cantàbric, aragonesos i catalans. Precisament aquests darrers, donaven un percentatge lleugerament inferior a la seva representació habitual en el repartiment del cups de les quintes. Si normalment corresponia al Principat un 10% respecte del total espanyol, en aquesta mostra representa un 8%, pot ser per l'escàs nombre de soldats procedents de la província de Girona (Gràfic núm. XVI).

Quina va ser la percepció del conflicte per part d'aquests soldats? Ara per ara, resulta molt difícil respondre a aquesta pregunta, per causa de la manca de fonts documentals adequades, com poden ser les memòries de soldats (725). Un text poc conegut són les memòries de Santiago Ramon y Cajal, metge i científic de renom. El seu contacte amb el món de la guerra el va iniciar en decidir fer oposicions als cos de sanitat militar. Després de ser nomenat metge del cos, va ser cridat a incorporar-se al regiment de Burgos, d'operacions en la província de Lleida. Eren els darrers mesos de 1873. La missió de la brigada on estava Ramon y Cajal era d'evitar el

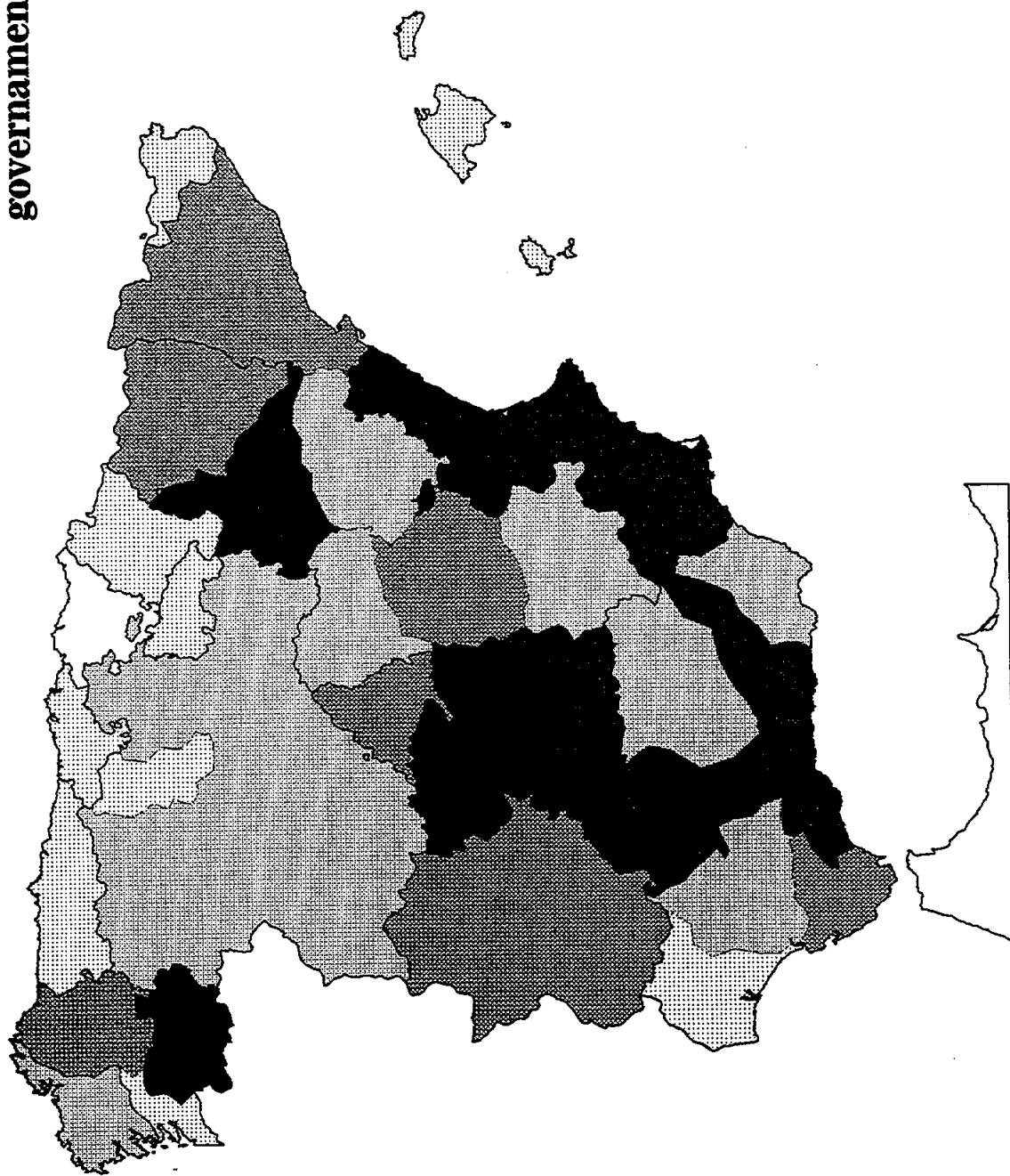
724 Carta del 29 de desembre de 1874, governador militar de Lleida al Capità General, on li mostra un retall de la premsa xeresana, adreça a l'autoritat de la província. S.H.M., 2-4, lligall 86. Semblant preocupació es va partir amb els afusellaments massius ocorreguts aquests mesos.

725 Una d'elles, la de Jacint LAPORTA, *Memorias de un soldat*, Terrassa 1885, 62 pàgs., és decebedora. Altres textos, com el de Modesto HERNANDEZ VILLAESCUSA, *La odisea de un quinto*, Barcelona 1930, és una novel·la que relata el periple d'un soldat en la guerra carlina, situada en el nord basc-navarrès. L'autor, però, havia nascut a Rafal el 1869, i va formar part de les redaccions de *La Hormiga de Oro* i *El Correo Catalán*.

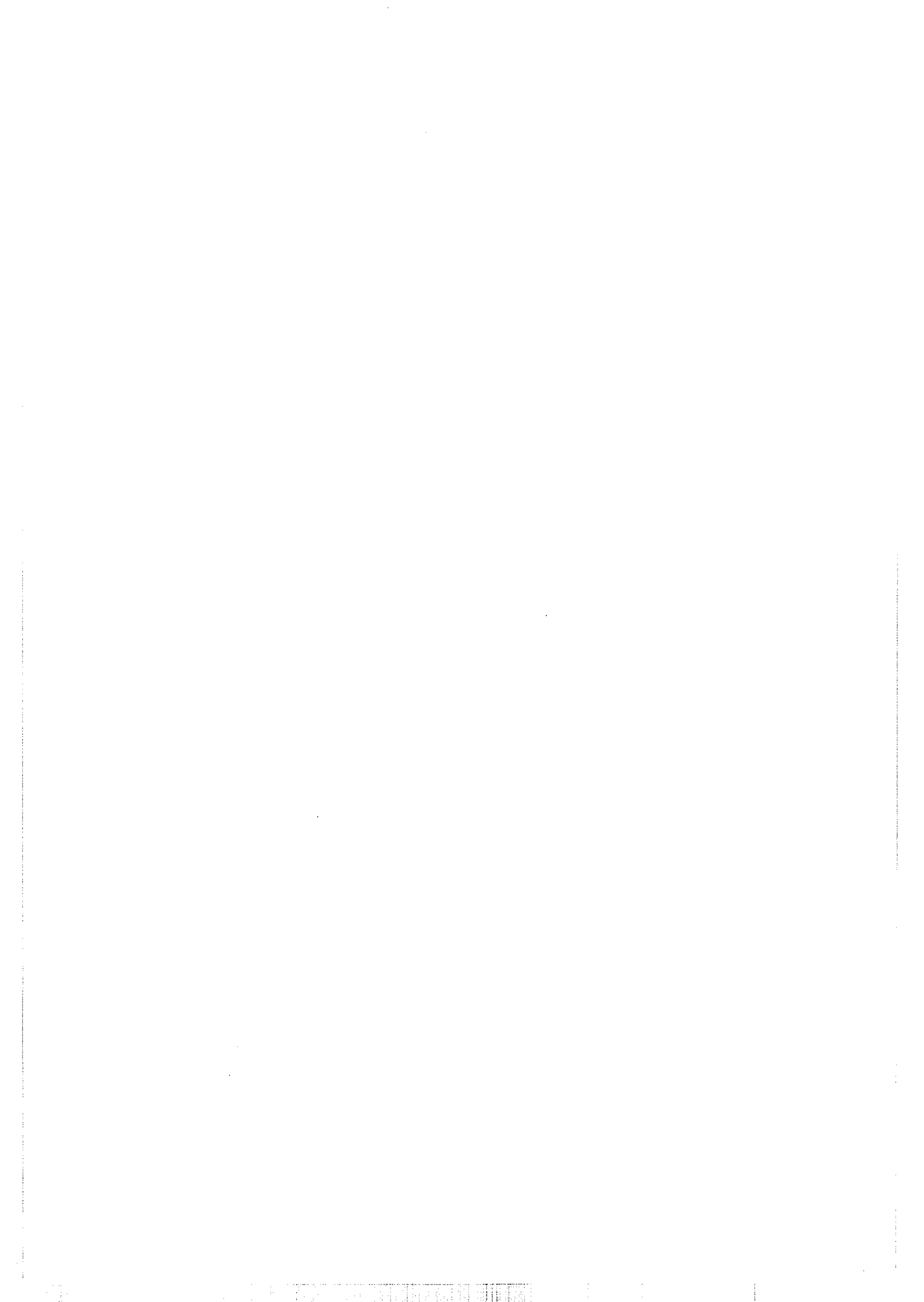

MAPA NÚM. XIX

Origen Provincial dels Soldats de l'Exèrcit governamental a Catalunya (%), 1872 - 75

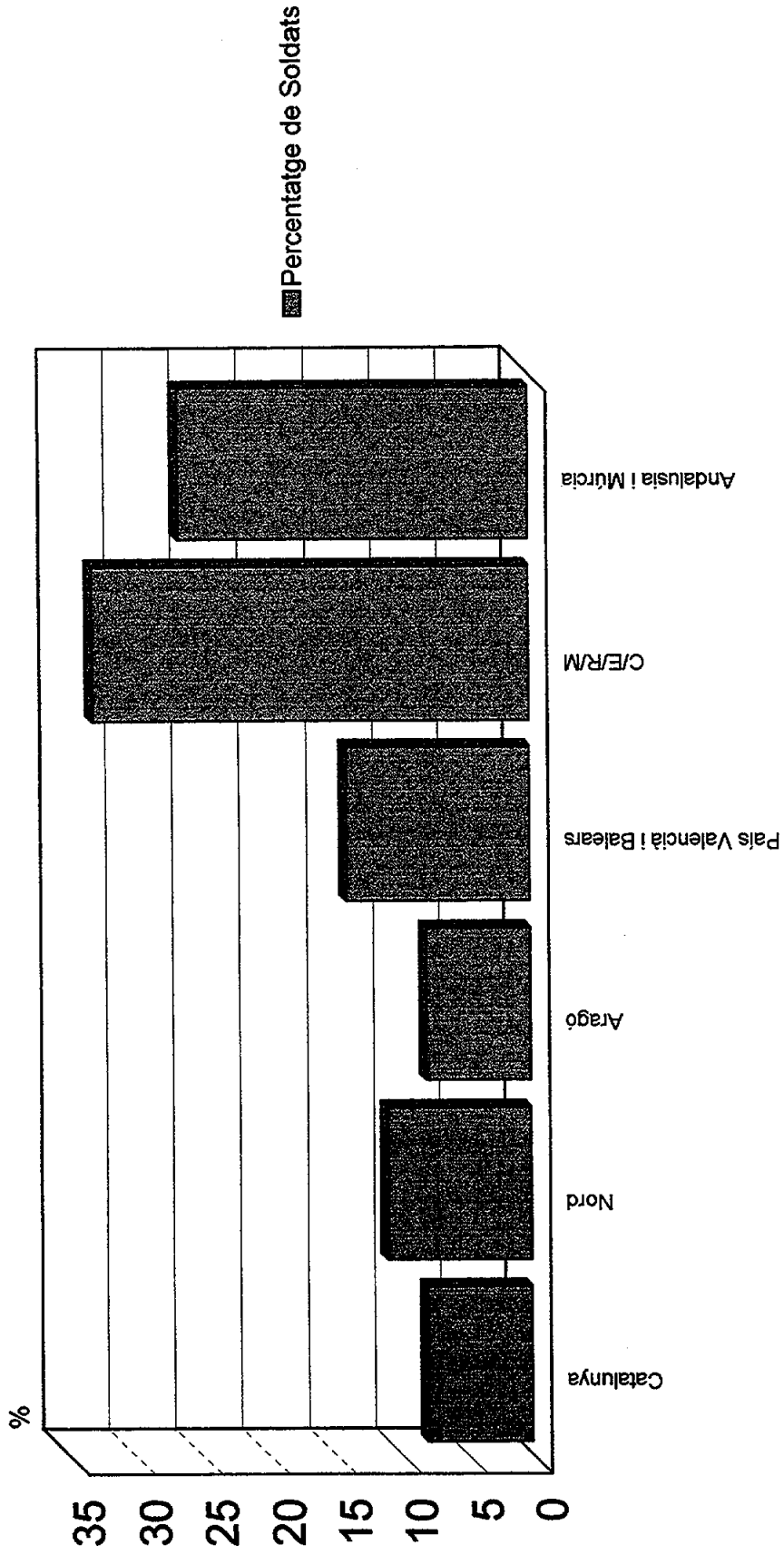

* Percentatges calculats a partir d'una mostra representativa de 4.111 soldats

GRÀFIC Nº XVI

ORIGEN PROVINCIAL DELS SOLDATS DE L'EXÈRCIT LIBERAL (%)

Zona Geogràfica

Font: Elaboració pròpia a partir d'una mostra de 4.087 soldats governamentals convalsents en els hospitals de Manresa, Vic, Berga, Solsona i Igualada (1872 - 1875). Formaven part d'onze batallons de caçadors, setze regiments d'infanteria i cinc regiments i cossos especialitzats més.

